

1

**Millî Mücadele
Döneminde
Denizli**

**Denizli
During
the National Struggle**

Nuri Köstüklü

Millî Mücadele Döneminde Denizli

Nuri Köstüklü*

Özet

15 Mayıs 1919 günü sabahının ilk saatlerinde İzmir'in işgali haberi Denizli'de duyulur duyulmaz; Denizli Mutasarrıfı, Askeralma Bölge Başkanı, Belediye Başkanı, Denizli Müftüsü ve eşraftan bazı kişiler bir araya gelerek, işgallere karşı Denizli'de bir millî direniş ruhunu oluşturmaya çalıştılar. O gün Denizli'de büyük bir miting yapıldı ve arkasından millî teşkilatlanma hemen başladı. Yunan işgalinin Denizli istikametinde vatan coğrafyasına yayılmasına karşı tedbirler alındı. Kısa sürede Denizli'de ve ilçelerinde ileride genel adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adını alan millî teşkilatlar kuruldu. Bu teşkilatların ve bölgedeki askerî ve mülki erkânın da destekleriyle milis gönüllü kuvvetler oluşturuldu. Bir taraftan da cephenin savunmasına yönelik olarak lojistik destek faaliyetlerine hız verildi. Öyle ki Denizli'nin batısında kurulan cephede Yunan ilerleyişi büyük ölçüde durduruldu. Denizli Sancağında vatan savunması için her türlü fedakârlığın yapıldığı sıralarda bazı azınlıkların ve Millî Mücadele aleyhtarı muhalif grupların özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarının karşı propaganda ve faaliyetleri de eksik olmuyordu. Ama bütün bu zorluklara rağmen Denizli halkı, Millî Mücadele'nin sonuna kadar, maddi ve manevi bütün gücüyle vatan savunmasında yerini aldı. Mevcut verilerden tespit edilebildiği kadarı ile beş yüzün üzerinde Denizlili, Millî Mücadele'de şehit oldu.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Türk İstiklal Savaşı, Denizli, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Batı Anadolu, Yunan İşgalleri

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, nkostuklu[at]erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4583-284X

Denizli During the National Struggle

Abstract

As soon as the news of the occupation of Izmir was heard in Denizli in the early hours of the morning of May 15, 1919; Denizli Governor, Recruitment District President, Mayor, Denizli Mufti and some people from the notables came together to try to create a spirit of national resistance in Denizli against the occupations. A big rally was held in Denizli that day, and then the national organization started immediately. Measures were taken against the spread of the Greek occupation in the direction of Denizli to the homeland. In a short time, national organizations were established in Denizli and its districts, which later became Association for Defense of National Rights. With the support of these organizations and the military and civil authorities in the region, militia volunteer forces were formed. On the other hand, logistic support activities for the defense of the front were accelerated. So much so that the Greek advance on the front established in the west of Denizli was largely stopped. At the time when all kinds of sacrifices were made for the defense of the homeland in Denizli Sanjak, the counter-propaganda and activities of some minorities and opposition groups against the National Struggle, especially those of the Hürriyet and Entente Party, were not lacking. But despite all these difficulties, the people of Denizli took their place in the defense of the homeland with all their material and moral strength until the end of the National Struggle. As far as can be determined from the available data, more than five hundred Denizli people were martyred in the National Struggle.

Keywords

National Struggle, Turkish Independence War, Denizli, History of Republic of Türkiye, Western Anatolia, Greek Occupations

1. Giriş

1815 Viyana Konferansı'nda emperyalist devletler, "hasta adam" dedikleri Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı ve netice itibarıyla Anadolu'da Türk-İslam siyasi hâkimiyetine son vermeyi amaçlayan, bir projeyi uygulamaya koymuş bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti'nin de ilimden ve irfandan ayrılmasının, özellikle Avrupa'daki bilimsel gelişmelere ayak uyduramamasının bir sonucu olarak gerilemeye başladığı bu dönemde, "Şark meselesi" olarak kodlanan söz konusu proje adım adım uygulamaya kondu. Balkan coğrafyasındaki isyanlar, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti, kolu kanadı budana budana Anadolu'ya sıkıştırıldı. Mondros Mütarekesi'yle de artık vatanın son coğrafyası da elinden alınmak, Anadolu'da Türk hâkimiyetine son verilmek isteniyordu. Mütareke sonrası başlayan işgaller, artık "şark meselesi"nin gerçekleşmek üzere olduğunu gösteriyordu. İşte böyle bir ortamda Türk milleti, en tabii hakkı olan vatan coğrafyasında hür ve insanca yaşamının mücadelesi içine girdi. Geniş anlamıyla "Millî Mücadele" olarak adlandırılan bu nefsi müdafaa hareketinin büyümeden yok edilmesi için İtilaf devletleri özellikle de İngilizler, Yunanları Türk milletinin üzerine saldırdılar. 15 Mayıs 1919'da, arkalarında bazı İtilaf donanmaları da olduğu halde Yunan işgal kuvvetleri İzmir'e çıkartıldı. Kuruluşundan beri devamlı Türkiye aleyhine genişleyen Yunanistan için bu büyük bir fırsat idi. Yunanlar daha İzmir'e çıkışlarından itibaren, işgal metodlarının bir gereği olarak asker-sivil ayırımı yapmadan insanları katletmeye, yakıp yıkmaya dolayısıyla halka "korku" iklimini yaymaya başladılar. Böyle bir ortamda bile, başta İstanbul Hükûmeti olmak üzere ülkeyi yönetenler, halkı sükûnete davet ediyor, İtilaf devletlerinin merhametine sığınmayı çare görüyor ve millî refleksi törpülemeye çalışıyorlardı. Ama bütün bu zor şartlara rağmen Türk milleti Mustafa Kemal Paşa ve kadrosunun öncülüğünde işgallere karşı koymaya ve bu amaçla teşkilatlanmaya başladı. İşgal tehlikesine yakın olan bölgeler başta olmak üzere bütün vatan sathında hızlıca savunma refleksi oluşmaya başladı. Yunan işgal kuvvetlerinin İzmir'e çıktığı haberi Denizli'ye ulaşır ulaşmaz 15 Mayıs 1919 sabahının ilk saatlerinde Denizli ve ilçelerini büyük bir endişe ve heyecan sardı, akabinde savunma azmi ve kararlılığı ortaya kondu. Şimdi bu gelişmeleri dönemin kaynakları ışığında takip etmek istiyoruz.

2. Mütareke Sonrası Gelişmeler; İzmir'in İşgali ve Denizli Sancağına Kadar Yunan İşgal Harekâtına Genel Bir Bakış

Bilindiği üzere 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması), içerdiği hükümler ile Osmanlı Devleti'ni daha doğrusu Anadolu'daki Türk siyasi varlığını sonlandırmayı amaçlıyordu. Osmanlı Devleti her ne kadar kâğıt üstünde var görünse de fiilen bitirilmiş durumda idi. Çünkü ordusu terhis edilmiş, haberleşmesine, donanmasına, silah ve mühimmatına el konulmuş kısacası bütün savunma tedbirleri yani bağımsızlık sistemi çökertilmiş bir durumda bırakılmıştır. 24. madde ve özellikle 7. madde devletin toprak bütünlüğünü açıkça ortadan kaldırıyor. Yani vatan coğrafyası ipotek altına alınmış bulunuyordu. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin fiilen

bağımsızlığından bahsetmek mümkün değil idi. Ateşkes antlaşması ile hazırlanan bu amaçlar, fiilen başlayacak işgallerle gerçekleşecekti. Aslında Osmanlı-Türk coğrafyasının nasıl paylaşılacağı hususu, İtilaf devletlerinin I. Dünya Savaşı devam ederken aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla aşağı yukarı belirlenmişti. İtalyanların eski Roma'nın vârisi olduğu iddiasından kaynaklı Anadolu üzerinde emelleri vardı. Bu yüzden 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra ve daha sonraki St. Jean de Mourenne gizli antlaşmalarıyla İtalyanlar işgal bölgelerini belirlemiş bulunuyorlardı. Başlangıçta İtilaf gurubunda olmayan Yunanistan da kuruluşundan itibaren sürekli Türkler aleyhine yayılmacı politika takip ediyordu. Balkan Savaşı'ndan sonra patlak veren I. Dünya Savaşı, Yunanistan için bir fırsat oldu. Zaten savaşın devam eden sürecinde, İtilaf devletlerinin özellikle İtilaf blokunun lokomotifinde bulunan İngilizlerin menfaati de Yunan ordusunu Anadolu'ya sürmek yönünde idi. Venizelos, bazı vaatler sonucunda Yunanistan'ı 11 Haziran 1917'de savaşa soktu. Böylece Yunanistan, İtilaf devletleri safında savaşa katılmanın bedeli olarak Megale İdea doğrultusunda hayal ettiği Türk topraklarına sahip olacaktı. Mondros Mütarekesi sonrasında Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki hayalleri doğrultusunda fırsatlar doğdu ve bilindiği üzere Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkartıldı.

İzmir'in işgali konusu, Batı Anadolu cildinde ayrıntılı olarak ele alındığı için burada ayrıntıya girmeden Denizli yönündeki Yunan ileri harekâtına ana hatlarıyla değinmek istiyoruz. 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri 18 Mayıs akşamına kadar İzmir ve Urla Yarımadası'ndaki duruma hâkim oldular. Yunanlar daha sonra Manisa istikametine ilerlediler. 25 Mayıs'ta Manisa işgal edildi. Bu şekilde Yunan kuvvetleri Gediz Havzası istikametinde ilerlemeye başladı. Takip eden günlerde Turgutlu, Tire, Saruhanlı Yunanların eline geçti. Ancak Yunan kuvvetleri Aydın-Denizli istikametinde işgallerini genişletmeyi tercih ettiler. Çünkü Venizelos, 300.000 Yunan göçmenini yerleştirmek için Menderes Ovası'na önem veriyordu. Bütün bu işgal sürecinde, bölgedeki askerlik şubelerinin raporlarında da ayrıntılı bir şekilde vurgulandığı üzere, yerli Rumlar ve Ermeniler Yunan işgal kuvvetlerini karşılama hazırlıkları yaptılar.¹ İlerleyen Yunan Birliği 27 Mayıs'ta (1919) Aydın'ı işgal etti. Karargâhı Aydın'da bulunan 57. Tümen, Antalya'ya kadar dağılmıştı. Tümen Komutanı M. Şefik Bey (Aker) elinde birkaç yüz kişi ile Çine'ye çekildi. Böylece Menderes vadisi Yunanlara açılmış bulunuyordu.²

---

¹ Nuri Köstüklü, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915- 1921)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2020, s. 211- 215.

² *Türk İstiklâl Harbi, C.2, Kısım:1*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., 1963, s. 89 (Bundan sonra TİH 2/1 kısaltması kullanıldı); Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Ankara: 1983, s. 62.

Yunan kuvvetleri Aydın'ı işgal eder etmez, Türklere zulüm yapmaya başladılar. Evleri ve malları talan edilen Türkler, Aydın'dan Denizli istikametine göç etmeye başladı.³ Düşmanın Aydın'ı işgali ve burada yaptığı mezalim⁴ yakın sancaklarda duyuldukça millî heyecan daha da arttı ve Yunan işgallerine karşı mücadele için teşkilatlanma çalışmaları hızlandı.

Yunan kuvvetleri Aydın'dan sonra Nazilli istikametine taarruza geçip Umurlu, Köşk ve Sultanhisar'ın ardından 3 Haziran 1919 Salı günü Nazilli'ye girdiler. Önceki işgal edilen yerlerde olduğu gibi Nazilli'deki Rumlar da Yunanları karşıladı ve "kahrolsun Türkler" diye sokak sokak bağırdılar. Yerli Rumların büyük bir bölümü işgalcilerle iş birliği içinde idi. Yakıp yıkma, namusa tecavüz, öldürme, gasp ve soygun olayları alabildiğine arttı.⁵ Yunanların hedefi Denizli idi, ancak o günün şartlarında İngilizler buna sıcak bakmadı. Hatta Nazilli'nin boşaltılmasını istediler.⁶ Bunun üzerine Yunanlar 20 Haziran'da Nazilli'yi boşalttılar. İleride ayrıntılı bilgi verilen bölgede teşekkül eden ilk milis kuvvetlerden olan Sarayköy Müfrezesi de Nazilli'ye girdi.⁷ Türk kuvvetleri Aydın'ı geri almak için hazırlıklara başladı ve nihayet 30 Haziran'da (1919) Aydın Yunanlardan geri alındı. Fakat Kuvâ-yı Milliye'nin karakterinden kaynaklanan bazı sebepler dolayısıyla zaferden sonra millî kuvvetlerin dağılması üzerine, Yunan kuvvetleri tekrar taarruza geçti, 3 Temmuz 1919'da Aydın yeniden işgal edildi.

Yunan askerî hareketliliği, zaman zaman devam etti. Ancak, Haziran 1920'den itibaren planlı ileri harekâta başladılar. 3 Temmuz 1920'de Nazilli, 5 Temmuz'da Buldan işgal edildi.⁸ Buldan'dan sonra Yunan kuvvetleri Sarayköy'ü ele geçirmek için çok uğraştılar. Eğer Sarayköy'ü de işgal ederlerse Denizli'ye girmeleri kolaylaşacak idi. Fakat bu bölgede cephe açmış olan Kuvâ-yı Milliye, Yunan ileri harekâtını önledi. Yunan kuvvetleri Ocak 1921 başlarında saldırılarını sürdürdü. 8 Ocak 1921'de Çivril ve havalisini işgal etti.⁹ Bu işgal, Yunanların Çivril'i ilk işgalleri olup dokuz gün sonra 17 Ocak gecesi Çivril'den çekilmek zorunda kaldılar.¹⁰

³ Milletlerarası Tahkik Komisyonu'nda bulunan Yarbay Kadri Bey'in 5.10.1919'da Harbiye Nezaretine verdiği rapordan (TİH 2/1, Ek: 15) Aydın'da 37.000 Türk'ten 375 kişi kaldığı, diğerlerinin öldürüldüğü veya göç ettirildiği anlaşılmaktadır.

⁴ Aydın ve diğer bazı illerde Yunanların yaptığı mezalim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi İzmir- Aydın- Manisa- Denizli (1919- 1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999.

⁵ *İzmir Fecâyii*, (Yazarı belli değil, eski yazı, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kütüphanesi), İstanbul:1335, s. 13; TİH 2/1, s. 133

⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. 1, Ankara: TTK Yay., 1970, s. 41.

⁷ Sarayköy Müfrezesinin kuruluşu, bu birlikte yer alanlar bazı isimler hakkında bkz., Emin Aslan Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy Hatıralarım*, Ankara: Sarayköy Belediye Başkanlığı Yay., 2017, s. 28- 31.

⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi., Klasör (=KI):785, Dosya (=D):6, Fihrist (=Fh): 20, 27; Bu arşiv günümüzde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesine alınmıştır.

⁹ ATASE Arş., KI: 810, D: 74, Fh: 34; *İkdam*, 11.1.1921; Çivril Kaymakamlığı'nca hazırlanan, (*Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, Denizli: 1985) adlı kitapta (s. 29) Çivril'in işgali "1921 Şubat ilk haftası" şeklinde verilmiştir. Ayrıca bkz., <http://civril.gov.tr/tarihce> (Erişim tarihi: 01.04.2022).

¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19.1.1921; *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, s. 29-30.

Takip eden aylarda Yunan kuvvetleri Çivril'e yeniden taarruza geçtiler. İlk işgalden yaklaşık üç ay sonra 14 Nisan'da Çivril tekrar işgal edildi.¹¹ Yunanların bu ikinci işgalleri uzun sürdü. Çivril ancak 30 Ağustos 1922'de düşmandan kurtarıldı. Bu işgal süresinde Yunan askerlerinin pek çok mezâlimi oldu. İşgalci Yunan askerleri Çivril'in Cabar köyünü yaktı ve köy halkından 83 canı şehit ettiler. Bu katliam ve bölgedeki Yunan mezalimi halkta derin izler bıraktı, ağıtlar yakıldı.¹² Yine Yunan'ın işgal ettiği Sarayköy'ün bazı köylerinde de çeşitli katliamlar ve zulümler yaşandı. İşgal süresince 220 kadar masum Türk katledildi, 30 kadar kadın ve genç kıza tecavüz edildi, çeşitli yağma ve gasp olayları yaşandı. Yunanlar, Sarayköy'e bağlı, Köprübaşı, Karataş, İhsaniye, Karaağaç köylerinde okul ve camiler dâhil 150 civarında evi yakıp yıktılar, pek çok mal ve eşyayı yağmaladılar, gasp ettiler ve bun benzer olaylar Çal'ın bazı köylerinde de yaşandı.¹³

Resim 1-2. Cabar Şehitliği (<https://www.civril.bel.tr/cabar-sehitligi-cabar-mahallesi> erişim tarihi: 01.09.2022)

¹¹ ATASE Arş., Kl:578, D:82, Fh:42

¹² Günümüzde halk arasında söylenen "Cabar Türküsü" (aslında bu bir ağıttır) sözleri için bkz., *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, s. 81; Bkz., Resim:1, 2,

¹³ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 203-204; *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, s. 137.

CABAR AĞITI

Cabar köyü, Çivril - Uşak karayolu üzerinde, Bulkaz dağlarının eteğinde, şirin bir köydür. Yamaçta, geçimini hayvancılıkla sağlayan bu köy halkı, dirlik, düzen içindedir. Cabar'da birçok mutlu insan yaşar. Ancak birgün, felaket bulutları, gelip köyün üstüne çöker. 1919 yılının sonbaharında, Yunan orduları, ellerinden gelen her türlü zulüm ve eziyetlerle, İzmir'den başlayarak, Anadolu içlerine ilerlerken geçtikleri yerleri, yakarlar, yıkarlar. İhtiyar, kadın, çocuk demeden birçok insanı öldürürler. Cabar da kıyıya uğrayan köyler arasındadır. Yunanlılar, Cabar'ı ateşe verir. Yangın o kadar şiddetli olur ki, birçok sülale bütün fertlerini kaybeder.

Cabarlılar bütün güçleriyle yangını söndürmeye çalışırlar. Komşu köylerden Poturlar'ın sakinleri de seferber olur bu iş için. Ancak bütün gayretleri boşunadır.

Poturlar köyünden Emine adlı bir kız da yangını söndürmek amacıyla yamaçtaki Gökpınar'dan su taşıyanlar arasındadır. Bu arada onu gören iki Yunan askeri Emine'ye kötü niyetle yaklaşır. Emine, testisini kaldırdığı gibi askerlerden birinin başına indirir. Bu sırada diğer asker de Emine'nin kalbine boşaltır tüm kurşunları... Cabarlılar bu zulmü unutmazlar, ağıtlar yakarlar kendi kendilerine. Yas tutarlar yıllarca. Ancak ölenle ölünmez. Bu türkü, önce ağıt olarak söylenir, sonra türküyeye önüşür.

İşte Emine'nin acıklı hikâyesinin anlatıldığı Cabar türküsü...

Gökpınara testi de koydum dolmadı
 Şu Cabar'da eğri de fesli kalmadı
 Karayaşlar yeşil giyer donunu
 Şehir Cabar ahrete dönmüş yönünü
 Martinimin ucunda Yunan demiri
 Ağlama Cabar bu da kumandanın emiri
 Ay mı doğdu gün mü de doğdu yayıldı
 İnce belli Emine'm bir kurşunla bayıldı
 Şu Cabar'ın eriğine dallerine
 Varın bakın Poturların hallerine
 Kara kayam istihkâm içinde yoktur İslam
 Halt etmendi kel Yunan Gunitler senden aslan

Kaynak: <https://www.aynahaber.net/mobil/haberler/gundem/turkulerle-denizli-cabar-turkusu/15331/>

3. İzmir'in İşgaline Denizli Sancağından Gösterilen Tepkiler

İzmir'in işgali haberi 15 Mayıs 1919 sabahı Denizli ve ilçelerine ulaşınca memurlarda ve halkta büyük bir heyecan ve tepki oluştu. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey; Denizli Askeralma Bölge Başkanı Tefvik Bey'i, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi, Belediye Bşk. Hacı Tefvik Bey'i ve eşraftan Küçük Ağa oğlu Ali'yi, Dr. Kazım'ı, Dalamanlı oğlu Şükrü'yü, Tatosman oğlu Emin'i yanına çağırarak İzmir'den gelen işgal haberini veren telgrafı okudu. Daha sonra bu heyet, halkı korkuya ve telaşa düşürmemek, İzmir'de olup bitenleri haber vermek için belediye dairesi önünde bir miting düzenlemeye karar verdi.¹⁴ Yapılan hazırlıklar sonunda 15 Mayıs sabahının erken saatlerinde miting için büyük bir halk kitlesi

¹⁴ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 17.

Bayramyeri Meydanı'nda toplanmaya başladı. Toplanan mahşeri kalabalıkta yerli Rumlar ve Ermeniler de vardı. Mutasarrıf, Belediye Başkanı ve bazı eşraf belediye balkonunda ayakta yer aldılar. Çalınan trampetler, halkı sükûnete davet etti.¹⁵ Müftü Ahmet Hulûsî Efendi, orada hazır bulunanlara heyecanlı ve yüksek sesle şu hitabede bulundu: "Ey ahâli! Muhterem hemşerilerim! Bu sabah İzmir'i Yunan askeri işgal etmiştir. Bu işgale muhalefet ve düşmanın taarruzuna mukabele etmek lâzımdır. İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması farz-ı ayn, uzak memleketler halkının silaha sarılması, farz-ı kifayedir. Fetva veriyorum, silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman mücadeleye mâni teşkil etmez. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiilî mukabelede bulununuz. Biz birçok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunuyuz..."¹⁶

Mitingden sonra halk üzgün ve sinirli bir ruh hâli içinde dağıldı. Denizli Türk Ocağına mensup gençler de öğleden sonra Türk Ocağı salonunda toplanarak işgali lanetledi. Aynı günün ikindi üzeri, Hükûmet Konağında toplanan şehrin ileri gelenleri, Mutasarrıfla birlikte İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafi çektiler. Yine aynı gün belediyede yapılan bir toplantıda çevre il ve ilçelerle ilişki kurularak ortak bir direniş cephesi kurulması kararlaştırıldı.¹⁷ Saraya ve İstanbul Hükûmetine de işgal ve mezalim devam ederse silahlı mukabeleye geçileceğini beyan eden telgraflar çekildi.¹⁸ Hatta bu kararlılık daha sonra İstanbul'a heyetler gönderilerek ortaya kondu.¹⁹ İzmir'in işgalinden henüz dört saat sonra düzenlenen Denizli mitinginin, çevre il ve ilçelere çok büyük etkisi olmuştur. Nitekim Denizli mitinginin arkasından Denizli ilçelerinde Yunan işgaline tepki olarak art arda mitingler yapılmaya ve ilgililere işgali kınayan protestolar çekilmeye başlandı. 16 Mayıs Cuma günü Tavas'ta Kaymakam Ali Rıza Bey ve Müftü Cennetzade Tâhir Efendi'nin gayretleriyle bir miting düzenlendi.²⁰ Belediye önünde düzenlenen mitingde Kaymakam, İzmir'den gelen işgali bildiren telgrafi okudu, ne şekilde davranılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulundu. Kaymakamdan sonra, Yarangüme Hâkimiyet-i Milliye Okulu Öğretmeni Mehmet Ali Bey söz aldı ve askerliği süresinde Makedonya'da görmüş olduğu Türklere yapılan zulümlerden bahsederek

¹⁵ A. Akif Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, İzmir: Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yay., Ahenk matbaası, 1949, s. 9.

¹⁶ Sadi Borak, "Sarıklı Bir Mücahit", *Hayat Tarih Mecmuası*, Ekim 1968, sayı:9.

¹⁷ Tarhan Toker, *Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: 1983, s. 30; Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 17.

¹⁸ Denizli Kalem Reisi (Denizli 11. Tümen Askeralma Bölge Başkanı) Miralay Tevfik Bey 57. Tümen Komutanlığına gönderdiği yazıda Denizli halkının yetkililerden ısrarla silah talep etmeye başladığını bildirmiştir. (Ercan Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", *Kadim Oğuz Şehri Tavas*, (Ed: Mehmet Meder, Süleyman İnan, Mehmet Karabay), İzmir: Tavas Belediyesi Yay., 2014)

¹⁹ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 17-18; Gönderilen heyette yer alan bazı şahıslar şunlar idi: Nazilli'den avukat İlhami ve avukat Ömer Beyler, Denizli'den Mustafa Naili Küçüka, Sarayköy'den Emin Aslan (Tokat), Gümüllüne muhacirlerinden eski Milletvekili Esad Efendi Hoca (Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 21).

²⁰ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 31.

derhal Yunanlara karşı harekete geçilmesi gerektiğini söyledi.²¹ Yine aynı gün hem Acıpayam'da hem de Sarayköy'de İzmir'in işgali protesto edildi. Acıpayam'da mitingin düzenlenmesinde Müftü Hasan Efendi çok etkili oldu. 16 Mayıs'ta Acıpayam'da yapılan mitingin ardından Sadaret Makamına bir protesto telgrafi çekildi. Telgrafta; Redd-i İlhak İşgal ve Müdafaa-i Heyet Reisi Ahmet Refik, Azadan Ahmet Hafız, Ahmet Hamdi, Osman Nuri, Veli, Mehmet Kâmil, Ahmet Hulusi ve Hafız Hasan Efendilerin imzaları vardı.²² Aynı gün Sarayköy'de de büyük heyecan yaşanıyordu. O günleri yaşayan Emin Aslan gördüklerini şöyle anlatmaktadır: "İzmir'in işgali günü Sarayköylüler de pür heyecan telgrafhane ve belediyeye koşarak tamamlayıcı haberler almak için gözleri yaşlı adeta çırpınıyorlardı. Nihayet acı durum açıklandı. Halk çarşı meydanında kuyunun önünde miting halinde toplandı. Denizli'de olduğu gibi ateşli nutuklar verilerek işgal protesto edildi."²³ Mitingde Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, yüksekte bulunan kuyu kapağının üstüne çıkarak halka, "İzmir'in kâfir Yunanlar tarafından işgal edildiğini bu kâfirlerin bulunduğu yerde namaz kılınamayacağını ve kılınmasının caiz olmadığını" ifadesini belirtmiş ve düşmana karşı koymanın hem dinî hem millî vazife olduğunu, bunun için de teşkilatlanıp, bütün halkın gönüllü olarak düşmana karşı silahlanmasını söylemiştir.²⁴ Bu konuşmalar kısa sürede etkisini gösterdi. İleride ayrıntılı anlatılacağı üzere bu mitingden sekiz gün sonra, Sarayköy'de düşmana karşı millî teşkilatlanma başladı.

İzmir'in işgalini telin mitingleri devam ediyordu. 17 Mayıs'ta Çal'da da büyük bir miting yapıldı.²⁵ Müftü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner)²⁶ İzmir'in işgalini öğrenince 17 Mayıs Cumartesi günü halkı Çarşı Camisi'nde topladı. Onlara -Kaymakam Fazıl (Güleç) Bey'in muhalefetine rağmen-²⁷ düşman işgaline karşı seyirci kalmanın doğru olmadığını, gücü yetenleri elden gelen imkânları hazırlamaları gerektiğini ve Allah'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine uyulmasını söyledi. Aynı gün belediye önündeki meydanda halka da Yd. Sb. Ahmet (Akşit) heyecanlı bir konuşma yaptı.²⁸ İlgili yerlere, Yunan işgalini protesto eden telgraflar çekildi.²⁹

²¹ Öğretmen Mehmet Ali Sezer'in Millî Mücadele Hatıraları s. 14'den naklen, İ. Aksakal, *Millî Mücadele'de Denizli ve Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsî Efendi*, (yayınlanmamış Lisans tezi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi 1971); Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 10. Selahattin Tansel, Ankara: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB Yay., 1973, C. 1. s. 247.

²² *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (=BTTD)*, Eylül 1968, sayı: 12, s. 15.

²³ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 19.

²⁴ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 32.

²⁵ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C.1, s. 247.

²⁶ Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) hakkında bkz., Ercan Haytoğlu, "Müftü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ve Millî Mücadele'de Çal", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli- 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri*, (Ed: B. Topuz, R. Urhan, M.A. Gülel), Denizli: 2007.

²⁷ Haytoğlu, "Müftü Ahmet İzzet Efendi", s. 373.

²⁸ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 247.

²⁹ Haytoğlu, "Müftü Ahmet İzzet Efendi", s. 373.

İzmir'in işgaline karşı, Denizli ve ilçelerinde tepkiler olurken, 18 Mayıs'ta Denizli'den İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine ikinci bir protesto telgrafi çekildi. Mutasarrıf ve eşraf tarafından çekilen bu telgrafta: "Yunan askerlerinin İzmir'i terk etmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaaya hazır olduğu" ifade edildi.³⁰

Görüleceği üzere İzmir'in işgalinden dört saat gibi kısa bir süre sonra Denizli'de oluşan millî tepki, kısa sürede bütün ilçelere yayılmış ve işgallere karşı oluşacak millî teşkilatlanmayı teşvik etmiş, hızlandırmıştır.

4. Denizli Sancağında Millî Teşkilatlanma

Bilindiği üzere, Mondros Mütarekesi sonrası işgal tehlikelerine karşı vatan savunması için, önce işgale yakın yerlerden başlamak üzere hemen bütün vatan coğrafyasında değişik adlarla millî cemiyetler kurulmuştur. Batı ve Güneybatı Anadolu'da da Yunan ve İtalyan işgallerine karşı direniş ruhunu ve faaliyetlerini inşa ve icra etmek üzere, "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti", "Heyet-i Milliye", "Millî Müdafaai Vataniye Heyeti", "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adlarıyla millî teşkilatlanmalar olmuştur. Ancak, Sivas Kongresi'nde alınan millî cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesi kararı ve daha sonra 2 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan Afyon Kongresi'nde "Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyelerinin son heyet-i vekile kararı ile üst seviyedeki mülki memurların başkanlığında ve emri altında bulunacakları ve vazife yapacakları"³¹ hükmü çerçevesinde bu teşkilatlar "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşmiş bulunuyordu. Bu yüzden, araştırma alanımızdaki millî teşkilatlanmaları "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" başlığı altında ele almak uygun görülmüştür.

4.1. Denizli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri

İzmir'in işgalinden yaklaşık dört saat gibi kısa bir süre sonra Denizli'de başlayan işgallere yönelik tepkiler, millî teşkilatlanmayı da hızlandırdı. Nihayet 29 Mayıs 1919 günü Müftü Ahmet Hulûsî Efendi başkanlığında "Denizli Müdafaai Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti" kuruldu. Bu cemiyetin kurulmasında Başağazade Yusuf, Müftüzade Kâzım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanoğlu Emin, Tavaslızade Mustafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kâzım, Dalamanlızade Şükrü Bey ve Efendilerle, Karahacızade Ahmet Ağa, Mutasarrıf Faik, Kalem Reisi (Denizli 11. Tümen Askeralma Bölge Başkanı) Miralay Tevfik ve Polis Komiseri Hamdi Bey'in önemli hizmetleri oldu.³² Daha sonra, bu kişiler arasından yedi kişilik bir heyet, icra organı olarak seçildi. Heyet üyeleri Kur'an üzerine el basarak millî ve dinî emirleri uygulayacaklarına yemin ettiler.³³

³⁰ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 9.

³¹ İsmet Görgülü, "Millî Mücadele Dönemi Kongreler", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millî-mucadele-doneminde-kongreler/> (e.t. 15.09.2022)

³² Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 12; Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, Aydın: Coşkun Matbaası, 1964, s. 177; *TİH 2/1*, s. 127.

³³ *TİH 2/1*, s. 127.

Resim 3. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi.

Denizli Müdafaa-i Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti 10 Haziran 1919'da bir beyanname yayınladı. Bu beyanname, Yunanların işgal bölgelerinde yaptıkları insanlık dışı zulüm ve katliamlar dile getirilerek şöyle deniliyordu: "Yarın Yunanların murdar ayakları altında inleye inleye ölmektense bugün ya mertçesine ölmeye yahut şerefle yaşamaya azmeden ve bugünkü çalışmayı din ve namus meselesi bilen kardeşlerimiz son defa olarak mali ve bedenî her fedakârlıkta bulunmalı, zengin ve fakir herkes bu dinî meselede kendisini alakadar addetmeli seyirci vaziyetinde kalmamalı... Kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz... Allah yardımcımızdır."³⁴

Bu arada cemiyet Yunan zulümleri hakkında halkı aydınlatmak ve cephedeki gönüllülere yardım toplamak amacıyla 7 Temmuz'da, biri Isparta'ya ve Eğirdir'e, diğeri Burdur'a olmak üzere iki irşat heyeti gönderdi.³⁵

Kısa bir süre sonra Denizli'deki bu millî teşkilat, daha iyi hizmet verebilmek için "Denizli Heyet-i Milliyesi" adıyla yeniden örgütlendi. Bir başkanlık ve altı şubeden oluşan bu teşkilatın başkanlığına, Müftü Ahmet Hulûsî Efendi getirildi.³⁶ Yönetim kurulunun diğeri üyeleri şunlardı: Başkâtip: Hacı Fakızade Nevzat Bey, Yazı İşleri Müdürü: Hamdi Bey, Dosya Memuru: Cevdet Hayri, Şube Müdürü: Kâzım Efendi, Üye: Tat Osmanzade Emin Efendi, Kâtip: Hüseyin Avni Bey, Muhâsip: Hamamcızade Mustafa idi.³⁷ Altı şubeden oluşan Heyet-i Milliye'nin; Kuvâ-yı Milliye'nin ikmalî, mali meseleler, istihbarat işleri, asayişin temini, göçmen iskân işleri, nakliyat ve sağlık alanında önemli hizmetleri olmuştur.

³⁴ A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (=TİTE Arş.), KI:18, Fh:1906; *TİH 2/1*, s. 128.

³⁵ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 22; bu heyetler şu kişilerden ibaretti: Müftüzade Fevzi, Helvacızade Mehmet, Kızılhisarlızade Tevîk (Isparta ve Eğirdir'e). Karlızade Ömer, Muhâsebe Müdürü Hüseyin Avni Bey (Burdur'a).

³⁶ ATASE Arş. KI: 426, D. 4, Fh: 235.

³⁷ Lütfü Müftüler, *Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir: 1947, s. 11 vd.

Denizli Heyet-i Milliyesi, cemiyet binası olarak kendisine tahsis edilen Saraylar Mahallesi'nde bulunan Hacı Hafız Efendi'nin evinde 18 Temmuz 1919 günü ilk toplantısını yaptı ve toplantı sonunda bir beyanname yayınladı. Beyannamede: müftülerin, hocaların, bütün milletin vatan savunmasına yardıma koşmaya mecbur oldukları ifade edildi. Yine aynı gün Heyet-i Milliye tarafından seferberlik ilan edilerek 1884-1894 arası doğumlular silahaltına çağırıldı.³⁸ İstanbul Hükûmetinin başında bulunan Damat Ferit, millî heyetlerin bu tür faaliyetlerini engellemeye ve Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtmaya çalışıyordu. Bu faaliyetler karşısında Denizli Heyet-i Milliyesi adına Müftü Ahmet Hulusi Efendi, ilgililere gönderdiği yazıda; İtilaf devletlerinin haksız uygulamalarına ve Yunan mezâlimine işaret ederek, Denizli Heyet-i Milliyesinin takip ettiği gayenin milletin bağımsızlığını millî ve dinî namusu korumak olduğunu ifade etti. Aynı yazının sonunda: "Yunan zulmü ve vahşeti altında ölmektense çarpışa çarpışa hayatımızı feda etmeyi cana minnet bilmekte olduğumuzu arz ederiz."³⁹ denildi. Diğer taraftan yabancı basınla temasa geçip, Yunan zulümlerini anlatmak üzere Heyet-i Milliye tarafından Mustafa Naili (Küçüka) 1919 Ağustos'u başında görevli olarak İstanbul'a gönderildi.⁴⁰ Görüleceği üzere, Denizli Heyet-i Milliyesi bir taraftan Denizli ve yöresinde halkı Millî Mücadele yönünde bilinçlendirmeye çalışırken, bir taraftan da Yunan işgallerine karşı yabancı basını da içine alan bir kamuoyu oluşturma yönünde ciddi mesai harcıyordu.

Bu günlerde, teşkilatlanmayı teşvik ve Kuvâ-yı Milliye'nin ikmal ve millî cemiyetler arasındaki koordinasyonu sağlama amacıyla, civar il ve ilçelerden temsilcilerin katılımı ile Nazilli'de bir kongre yapılması kararlaştırıldı. 6-9 Ağustos 1919'da toplanan bu kongreye,⁴¹ Denizli'den Mehmet Emin, Acıpayam'dan Mehmet Hilmi ve Mehmet Kâmil,⁴² Kadıköy'den (Babadağ) Mehmet Cemal ve Mehmet Sabri, Tavaslı Şahalzade Mahmut Kemaleddin, Nakib Mehmet Ziya, Buldanlı Müderris Hacı Sâlih ve Çallı Mehmet Tevfik Efendiler katıldılar.⁴³ Birinci Nazilli Kongresi olarak bilinen bu kongrede alınan kararlar⁴⁴ arasında -cepheye yakın diğer illerde olduğu gibi- Denizli'nin ilçe ve nahiyelerinde de Heyet-i Milliyeler kurulması bulunmakta idi. 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'ne de Denizli'den Hocaoğlu Tahir Bey, Mirasçioğlu Şükrü Bey, Buldan'dan Hattatoğlu Mehmet Efendi, Sarayköy'den Ahmet Şükrü Efendi gönderildi.⁴⁵

³⁸ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 26; *TİH 2/1*, s. 182; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C.1, s. 276; askeralma işleminde ileride Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alacak olan Heyet-i Milliyeler ile bölgedeki askerlik şubeleri iş birliği içinde idi.

³⁹ Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadele'de Kahraman Denizli." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (=BTDD)*, 1968, sayı: 6.

⁴⁰ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 60 vd.

⁴¹ ATASE Arş., Kl: 7-3446, D:1, Fh: 164; Kl: 7-3446, D: 5(1), Fh: 33; Jaeschke, *Türk Kurtuluş*, C.1, s. 56.

⁴² Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularındandır.

⁴³ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 32; Günver Güneş- Müslime Güneş, "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri", *Belgi*, yaz 2019, sayı:18, s. 1262.

⁴⁴ Kararların tam metni için bkz., TİTE Arş., K: 112, Fh: 199349-e; Nazilli Kongreleri hakkında bkz., s. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri (1919)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1998.

⁴⁵ *Denizli İl Yıllığı /1973, Cumhuriyet'in 50. Yılında Denizli*, Ankara: 1973, s. 16-17.

Denizli Heyet-i Milliyesi bir taraftan bölgesindeki millî teşkilatlanmayı teşvik ederken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halinde idi. 4 Eylül'de toplanacak olan Sivas Kongresi'ne Denizli Heyet-i Milliyesi marifetiyle Belevili Yusuf, Küçükağazade Ali Necib ve Dalamanlızade Mehmet Şükrü Beyler delege seçilerek Sivas'a gönderildi.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta Denizli delegelerini kabul etti ve onlara hitaben: "İstanbul'da şurada burada mitingler yapıldı. Devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuvâ-yı Milliye Cephesi'nde patlattığınız silahların sesleri Versay Sarayı'nı cınlattı."⁴⁷ diyerek hizmetlerinden dolayı Denizli Heyet-i Milliyesini övdü. Sivas Kongresi'nden sonra Denizli Heyet-i Milliyesi faaliyetlerini Heyet-i Temsiliyenin emrinde sürdürdü. Nitekim Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebûsan seçimleri için gerekli hazırlığın yapılmasını istediğinde Heyet-i Milliye bu yolda çalışmalarına başladı.⁴⁸ Heyet-i Temsiliye ile olan haberleşmeler çerçevesinde son Osmanlı Meclis-i Mebûsanına Denizli Sancağından Çal Ortaköylü Müftüzade Emin Efendi ile Denizli Mutasarrıfı Fâik Bey (Öztrak) milletvekili seçildiler.⁴⁹

Denizli Heyet-i Milliyesi Meclis-i Mebûsan seçimlerinden iki ay sonra 25 Aralık'ta binlerce kişinin katılımıyla Denizli'de Bayramyeri mevkisinde bir miting daha düzenledi. Düşman işgalini kınayan miting kararları İstanbul'da İtilaf devletleri ve yabancı basın temsilcilerine gönderildi. Bir hafta sonra 3 Ocak 1920'de Ahmet Hulûsî ve Belediye Reisi Tevfik'in imzalarıyla, İzmir'de bulunan General Milne'ye hitaben bir şikâyetname yazıldı. Birer sureti de İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya siyasi temsilcilerine gönderildi. Bu yazıda Yunanların uyguladıkları haksız işgal ve zulümler dile getirilerek masum insanların katledilmesinin teşvikçisi Atina Hükûmeti ve İzmir Metropolitliğine karşı gerekli teşebbüsün yapılması isteniyordu.⁵⁰ Görüleceği üzere Denizli Heyet-i Milliyesi, siyasi faaliyetleri ile Türklerin mağduriyetini dünya kamuoyuna taşıma gayreti içinde idi.

Heyet-i Temsiliyenin her sancaktan milletvekilleri seçilip bunların 15 güne kadar Ankara'ya BMM'ye gönderilmesi hakkındaki emri gereğince,⁵¹ Denizli Heyet-i Milliyesi hemen çalışmalarına başladı. Heyet-i Milliyenin organizesi altında seçimler yapıldı. Sonuçta, TBMM'ye Denizli'den Belevili Yusuf (Başkaya), Tavaslızade Mustafa, Buldanlı Necib (Buldanlıoğlu), Hakkı Behiç (Bayiç), ve Mazlum Hüseyin Baba (Bababalım) milletvekili olarak seçilmişlerdir. Tavaslızade Mustafa Bey'in istifa etmesi üzerine, yerine Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi (Tokcan) Efendi Ankara'ya gönderilmiştir.⁵²

⁴⁶ TİTE Arş., KI: 114, Fh: 51881; Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 33.

⁴⁷ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 33.

⁴⁸ ATASE Atatürk Özel Arşivi (=Ata. Öz, Arş.), KI:19, D: 57, Fh: 1-37, 1-38. 329 adet şeriye defterine göre, Denizli Sancağından iki mebus çıkarılacağı tespit edildi. 25.10.1919 tarihine kadar Denizli'den mebusluk için Liva tahrirat Müdürü Fuad, Şirvanlızade Gıyaseddin ve Ali Rıza Bey'in aday gösterildiği anlaşılmaktadır (ATASE Ata. Öz, Arş., KI:19, D: 57, Fh: 1-70, 1-147).

⁴⁹ ATASE Arş. KI: 19, D. 57, Fh: 1-290; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara 1970, s. 296.

⁵⁰ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 72-74.

⁵¹ Suat Tahsin, *Türkiye Cumhuriyeti ve Hâliki Gazi Mustafa Kemal*, İstanbul: 1933, s. 232 vd; M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C.2, Ankara: 1965, s. 379 vd.

⁵² Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 82; TBMM ZC, C.1, s. 281, 13.5.1920 günkü içtama.

Bu seçimlerden sonra, 15 Mayıs İzmir'in işgalinin yıldönümü yaklaştığı günlerde, Denizli Millî Heyeti, millî heyecanı yükseltmeye yönelik faaliyetlere yöneldi. Meselâ, Denizli Heyet-i Milliyesi imzasıyla 14 Mayıs 1920 tarihli bir ilanda, İzmir'in işgalinin yıl dönümüne rastlayan 15 Mayıs Cumartesi günü, işgal altındaki vatan topraklarının kurtulması için herkesin beş vakit Allah'a dua etmesi ve camilerde mevlit okutulması uygun görülmüştür.⁵³ Yine aynı şekilde, halkın moralini yükseltmek için Müftü Ahmet Hulûsi, 1 Temmuz'da Delikliçınar Mahallesi'nde düzenlenen mitingde, memleketlerini ve haklarını fiilen korumak için halkı fiilen mücadele etmeye davet etti. İleride temas edeceğimiz gibi, bu konuşmaların tesiri ile aynı gün 115 gönüllünün oluşturduğu "Millî İntikam Bölüğü" adı verilen bir müfreze kuruldu.⁵⁴

Buraya kadar önemli bazı faaliyetlerine değindiğimiz ve Mustafa Kemal Paşa'nın da övgülerine lâyık olan Denizli Heyet-i Milliyesi, ileride ayrı bir başlıkta değerlendireceğimiz Denizli'yi derinden etkileyen üzücü bir gelişme "Denizli Olayı" yüzünden 6 Temmuz 1920'de dağılmıştır.⁵⁵ Yaklaşık bir ay sonra olaylar yatışmaya başlamış ve daha önce Denizli'den ayrılmak zorunda kalan Ahmet Hulûsî Efendi, 4 Ağustos'da Tavas'tan Denizli'ye dönmüştür.⁵⁶

Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 2 Ağustos 1920'de yapılan Afyon Kongresi'nde "Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyelerinin son heyet-i vekile kararı ile üst seviyedeki mülki memurların başkanlığında ve emri altında bulunacakları ve vazife yapacakları"⁵⁷ kararı vurgulandığından ve bölgedeki millî cemiyetlerin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin birer şubeleri olarak teşkilatlanması planlandığından Denizli Heyet-i Milliyesi lağvedilmiş ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir şubesi gibi Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla mülki amir Denizli Mutasarrıfı'nın başkanlığında yeniden teşkilatlanmıştır.⁵⁸

"BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" 12 Nisan 1921'de Denizli'den gönderilen telgraftan anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şu şahıslardan oluşmaktadır; Reis: Mutasarrıf Ali Rıza, İkinci Reis: Müftü Ahmet Hulûsî, Azalar: Dava Vekili Karahacıade Salih, Em. Bnb. Kerim, Hükûmet Tabibi Kâzım, Ağazade Rifat, Küçükağazade Necib Ali Bey ve Efendiler.⁵⁹

⁵³ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 82.

⁵⁴ *TİH 2/2*, s. 46.

⁵⁵ ATASE Arş. KI: 558, D. 14, Fh: 4.

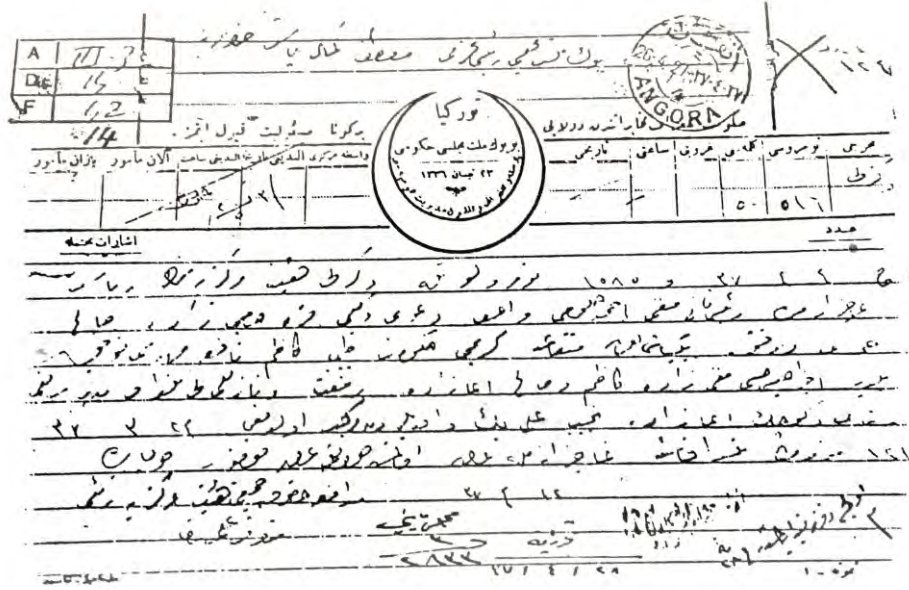
⁵⁶ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 48.

⁵⁷ İsmet Görgülü, "Millî Mücadele Dönemi Kongreler", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millî-mucadele-doneminde-kongreler/> (e.t. 15.09.2022)

⁵⁸ ATASE Arş. KI: 558, D. 14, Fh: 4.

⁵⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi* (=Cum. Arş.), A: III-3, D: 14, Fh: 42; Bkz., Belge:1

Belge 1. BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Denizli'den gönderilen 12.04.1921 tarihli telgraf

Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti muhtemelen bu kadro ile Millî Mücadele'nin sonuna kadar, bölgede millî refleksin canlı tutulması ve cephenin desteklenmesi yönünde elinden gelen fedakârlığı göstermiştir.

4.2. Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Başta Müftü Ahmet Hulûsi Efendi olmak üzere vatansever Denizlililerin gayretleriyle 29 Mayıs 1919'da teşekkül eden Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Yunan işgallerine karşı direnişi organize edebilmek için millî teşkilatlanmayı ilçelere yayma çabalarına hız verdi. Bu maksatla Dalamanlı zade Şükrü Bey, Tavas'a gönderildi. Şükrü Bey, Tavas'ta Hâkimiyet-i Milliye Okulu öğretmeni Mehmet Ali Bey (Sezer) ile görüştü. Yaklaşık bir haftalık bir çalışma sonunda Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Reisi Gerdezkade Hacı İsmail, Kaymakam Ali Rıza Bey,⁶⁰ Katırcızade Abdullah, Şeyh Alizade Kemaleddin ve Tavaslı Jandarma Mustafa Çavuş'un gayretleri ile Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.⁶¹

Denizli teşkilatının 12 Temmuz 1919'da Heyet-i Milliye adıyla yeniden teşkilatlanmasından sonra Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de isim değiştirerek Tavas Heyet-i Milliyesi adını aldı. Yeni teşkilatlanmada, yukarıda adı geçen şahıslarla birlikte, Nakip Mehmet Ziya Bey, Köpekçi Nuri Efe, Ahmet Çavuş Efe, Gandak Süleyman Efe,

⁶⁰ 24 seneden beri Tavas Kaymakamlığı yapmakta olan Ali Rıza Bey, Tavas Heyet-i Milliyesi Reisi Osman tarafından Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 27 Ekim 1919 tarihli telgraf ile Denizli Sancağı adına milletvekili adayı gösterilmiştir. (ATASE Ata. Öz., Arş., KI:19, D: 57, Fh: 1-160).

⁶¹ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 6; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara: 1969, s. 39-40; Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 42; Ercan Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 26-27.

Kocamanoğlu Emin Efendi, Kocamanoğlu Tahir Efendi, Şeyh Alizade Osman Ağa, Nalbant Abdullah Ağa ve Hırkalı Halil Ağa yer aldılar.⁶² Muhtemelen 1919 Ağustos'unda Tavas Heyet-i Milliye Reisi'nin Süleyman Sâlim olduğu,⁶³ 1919 Ekim'inde Osman Efendi'nin (Ağa'nın?) başkanlık yaptığı bilinmektedir.⁶⁴

Senirkent Nahiye Müdürü iken 1920 Aralık ayı son haftasında Tavas Kaymakamlığına atanan Ahmet İhsan (Kılıç) Bey'in çok önemli destek ve himayeleri ile,⁶⁵ Tavas Heyet-i Milliyesi; Tavas'ta millî refleksin inşası, ileride ayrıntılı olarak temas edileceği üzere gönüllü müfrezelerin oluşması, Kuvâ-yı Milliye'nin ikmalî, cephenin lojistik yönden desteklenmesi vb. hususlarda Millî Mücadele'nin sonuna kadar çok önemli hizmetler vermiştir.

4.3. Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

İzmir'in işgal haberi sonrasında Çal'da oluşan millî galeyana, kısa sürede Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin önderliğinde teşkilatlanmaya dönüştü. Müftü Ahmet İzzet Efendi,⁶⁶ Yd. Sb. Ahmet (Akşit) ile birlikte köy köy dolaşarak halkı aydınlattı.⁶⁷ Bu gelişmelerin sonrasında 15 Temmuz 1919'da Çal Heyet-i Milliyesi kuruldu.⁶⁸ Müftü Ahmet İzzet başkanlığında kurulan bu heyet yirmibir kişi⁶⁹ olup, diğer yirmi üye şu kişilerden oluşuyordu; Necip Bey, Hacı Mahmut Efendi, Ortaköylü Emin Bey, Ortaköylü Şakir Ağa, Çal Belediye Reisi Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Damatoğlu Abdullah Efendi, Ahmet oğlu Osman Efendi, İzzet Efendi, Arapzade Ahmet, Hacı Mustafa oğlu Tevfik, Hacı Mehmet oğlu Zekeriya, Abdurrahman Ağa, Sâdık Efendi, Mehmet Ağa oğlu Derviş, Zeybek oğlu Ali Ağa, İbrahim Çavuş, Ahmet Çavuşoğlu Hüseyin, Bekir Ağa oğlu Mustafa ve Rıza Efendi.⁷⁰ Ortak imzalı taahhütnamelerinde ifade olunduğu üzere, isimlerini verdiğimiz bu şahıslar, vatan hizmeti için kendilerine verilecek emirlere aykırı hareket ettikleri takdirde, idamlarının helal olacağını peşin olarak kabul etmişlerdi.⁷¹ Çal Heyet-i Milliyesi kurulur

⁶² Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 27-28

⁶³ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 63.

⁶⁴ ATASE Ata. Öz., Arş., KI:19, D: 57, Fh: 1-160; Ercan Haytoğlu, "Tavas Heyet-i Milliyesinin reisliği Kerimin Osman Ağa yapmıştır" demektir (Ercan Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 28). Muhtemelen aynı kişi olmalıdır.

⁶⁵ Ahmet İhsan Kılıç, "Millî Mücadele Yıllarında Senirkent", *Hür Senirkent*, 20 Aralık 1958 (Hür Senirkent gazetesinde tefrika edilen bu hatıralardan bizi haberdar eden Dünden Bugüne Senirkent kitabının yazarı İbrahim Karaer'e teşekkür ederim)

⁶⁶ Hayatı ve ailesi hakkında bkz., Ercan Haytaoğlu, "Müftü Ahmet İzzet (Çalgüner) ve Millî Mücadele'de Çal", *21.Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri*, (Ed: B. Topuz, R. Urhan, M.A. Gülel), Denizli: 2007, s. 370-380; Turgut Tok, "İki İstiklâl Madalyalı Kahraman: Müftü Ahmet İzzet Çalgüner (1875-1952)", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., (2021): s. 348- 358.

⁶⁷ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 13; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara: 1969, s. 43.

⁶⁸ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 164.

⁶⁹ *TİH 2/1*, s. 182.

⁷⁰ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 55

⁷¹ "İstiklâl Savaşı'nda Müftülerin Hizmetleri, Çal Müftüsü Ahmet İzzet'in Hatıraları", *Sebilürreşad*, C.1, sayı:12; *TİH 2/1*, s. 182; Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 27; Coşar, *İstiklâl Harbi Gazetesi*, 19.7.1919

kurulmaz hemen işe başladı. Gerek gönüllü kuvvet toplanmasında gerekse millî kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda pek çok hizmetleri oldu, takdirler aldı. Hatta TBMM Dâhiliye Vekâletine dahi, bu heyetin fedâkar çalışmaları hakkında raporlar yazıldı.⁷²

Resim 4-5. Ahmet İzzet (Çalgüner) Ahmet İzzet Çalgüner Torunlarıyla (Tok, "İki İstiklâl Madalyalı" s. 360)

Çal Heyet-i Milliyesi bir süre Müftü Ahmet İzzet Efendi başkanlığında faaliyet gösterdi. Daha sonra ise, başkanlık görevini Necip Bey üzerine aldı. Bunun zamanında, Meclis-i Mebûsan üyeliği için seçimler yapılıyordu. Heyetin takdiriyle Çal'dan Müftüzade Emin Efendi milletvekili seçildi. Bu durum, Heyet-i Milliye Reisi Namına Necip imzasıyla 3 Ocak 1920 tarihli bir telgrafla Ankara'da Heyet-i Temsiliyeye bildirildi.⁷³ Çal Heyet-i Milliyesi her konuda Temsil Heyeti ve daha sonra BMM ile irtibat halinde, kendisine verilen emirleri yerine getirdi.⁷⁴ Cephenin lojistik desteğinde önemli rol üslenen ve Nazilli'den Burdur'a taşınan Heyet-i Merkeziyenin Reis Vekili, Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı raporda Heyet-i Milliye Reisi Necip Bey'den; "Çal'ın pek nafiz eşrafından Müdafaa-i Hukuk Reisi Necip ile bir senelik müşahedatımızda Çal'da muntazam bir teşkilat dâhilinde azami faaliyet sarf etmiş örnek bir vatanperver"⁷⁵ olarak bahsetmiştir. Gerçekten Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, cephenin lojistik desteği hususunda pek çok makamın takdirine layık olmuştur.

⁷² ATASE Arş. KI: 2490, D. 122, Fh: 16.

⁷³ ATASE Ata. Öz., Arş., KI:19, D: 57, Fh: 1-290

⁷⁴ TİTE Arş., KI: 112, Fh 19347.

⁷⁵ ATASE Arş., Kl:558, D:14, Fh:22.

Takip eden günlerde Necip Bey, Çallıların oluşturduğu 106 gönüllü kuvvetin başına geçip cepheye hareket etmesi üzerine, muhtemelen 1920 Ağustos'unda başkanlıktan ayrıldı.⁷⁶ Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre bu sırada Heyet-i Milliye Başkanlığına kendisi geçmiş olmalı. Ancak millî cemiyetlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla yeniden teşkilatlanmaya başlamasından sonra, Heyet-i Milliye, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı. Bu arada, Ahmet İzzet Efendi'nin üzerinde esasen müftülük görevi de bulunduğundan cemiyet başkanlığını bıraktı ve oy birliği ile Derviş Bey başkanlığa seçildi. Belgelerden anlaşıldığına göre, 1923'te İsmail Hakkı Bey başkanlıkta bulunmuştur.⁷⁷ Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluşundan lağvına kadar, yaklaşık dört yıllık görev süresinde, hizmetlerinden dolayı Denizli Sancağı içerisinde en büyük takdire layık cemiyet oldu.⁷⁸

4.4. Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Kongresi'ne katılan Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Reisi Hacı Salihzade Halil, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendiler, Sarayköy'e döner dönmez halkı muhtemel Yunan işgallerine karşı duyarlı olmaya yönlendirdiler. Nitekim kısa bir süre sonra İzmir'in Yunanlar tarafından işgali haberi Sarayköy'e ulaşınca, daha önce de bahsedildiği üzere, Sarayköylüler, 17 Mayıs günü çarşı meydanında kuyu önünde işgali protesto eden miting düzenlediler. Denizli Sancağının her tarafında olduğu gibi Sarayköy'de de işgale tepkiler çığ gibi büyüdü. Çok geçmeden 24 Mayıs 1919'da Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kuruldu. Teşkilatta Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Şeyh Tahir Efendi, Tokatlı oğlu Emin Arslan, Tokatlı oğlu Mehmet İhsan, Asaf (Akmansoy), Dr. Salih Tefvik, Yzb. Zühtü, Belediye Reisi Hacı Salihzade Halil, Münir (Alp), Müderris Hacı Efendizade Fehmi, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendiler, görev aldı.⁷⁹ Kuruluş günlerinde Cemiyetin Başkanlığını Müftü Ahmet Şükrü Efendi yapmakta idi. Diğer cemiyetlerde görüldüğü gibi, bu teşkilat daha sonra Heyet- i Milliye adını aldı.

⁷⁶ ATASE Arş. KI: 2490, D. 122, Fh: 16; Denizli Mutasarrıfı Nazmî'nin Dâhiliye Vekâletine yazdığı 1 Eylül 1920 tarihli arzda, Necip Beğ'den; "Çal Kazası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis-i sabıkı" olarak bahsedilmektedir.

⁷⁷ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999, s. 74. (Bundan sonra bu yayına yapılan atıfta, "Denizli Isparta" kısaltması kullanılmıştır).

⁷⁸ ATASE Arş. KI: 558, D. 14, Fh: 22; . KI: 2490, D. 122, Fh: 16.

⁷⁹ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 32; Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 19; Veysi Akın, Sarayköy Heyet-i Milliyesinin kuruluş tarihini 17 Mayıs 1919 olarak belirtmektedir (Veysi Akın, "Müftü Ahmet Şükrü Efendi ve Sarayköy'ün Millî Mücadeleye Katılması", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, s. 391).

Resim 6. Emin Aslan (Tokat)

Bu teşkilat Sarayköy'ün cepheye en yakın olması dolayısıyla üzerinde her zaman büyük sorumluluk taşıdı. Heyet-i Milliye Başkanı Müftü Ahmet Şükrü Efendi, topladığı gönüllüleri kendi elleriyle giydirip silahlandırıyor, dua ile sırtlarını sıvazlayıp onlara heyecan veriyordu.⁸⁰ Heyet-i Milliye'nin kurumsal bir kimlik kazanması için "Sarayköy Kazası Heyet-i Milliyesi" adlı mühür hazırlandı ve bütün yazışmalara bu mühür basılıyordu. Bu günlerde ilçeye tayin edilen Kaymakam Mithat İzzet de Heyet-i Milliye'nin bütün faaliyetlerini destekliyordu.⁸¹ Belgelerden anlaşıldığına göre, Müftü Ahmet Şükrü Efendi'den sonra Osman Nuri Bey⁸² ve Emin Aslan (Tokat) Beyler, Heyet-i Milliye'nin başkanlığını yaptılar.⁸³ Osman Nuri Bey 21 Mart 1920'ye kadar başkanlık görevinde bulundu. Bu tarihte yapılan seçimle Emin Aslan başkanlık nöbetini devraldı.⁸⁴

Yunan kuvvetlerinin Sarayköy Cephesi'ni zorladığı günlerde, ilçe idari kadrolarıyla birlikte, muhtemelen Sarayköy Heyet-i Milliyesi de Kadıköy nahiyesine nakil olundu.⁸⁵ Belli bir süre sonra idârî kadrolarla birlikte heyet üyeleri de tekrar Sarayköy'e döndüler. Sarayköy'de kurulan cephe, şüphesiz Sarayköy Heyet-i Milliyesinin fedakâr çalışmalarıyla, özellikle bölgede topladığı gönüllü milis kuvvetlerin de katkısı ile aşağı yukarı bir buçuk yıl Yunan yayılcılığının memleket içlerine kolayca ilerlemesini engellemiştir. Burada öncelikle Sarayköy Müfrezesi olmak üzere, diğer millî kuvvetlerin

⁸⁰ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 39

⁸¹ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 27.

⁸² Akın, "Müftü Ahmet Şükrü", s. 392.

⁸³ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 83.

⁸⁴ Veysi Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Millî Mücadele'de Sarayköy*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2009, s. 18- 19.

⁸⁵ ATASE Arş. KI: 2490, D. 122, Fh: 16

toplanması ve lojistik desteğinde, Sarayköy'e sığınan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve bazı görevlilerin maaşlarının ödenmesinde Sarayköy Heyet-i Milliyesinin çok önemli destekleri olmuştur. Bir fikir vermek gerekirse, bu maksatla 18 Mayıs-16 Kasım 1919 tarihleri arasında toplanan yardımlar, Buldan ve Kadıköy Heyet-i Merkeziyelerinden gelenlerle birlikte 657.998 kuruşa ulaşmış idi. Bu meblağ o günlerin değeri ile küçümsenmeyecek bir rakamdır.⁸⁶

Bu mücadelede Sarayköylü kahraman kadınların da önemli hizmetleri olmuştur. Bunlar arasında Adöv Ayşe olarak bilinen Ayşe Hancı ve Sığmalı Fatma, Sarayköy'de millî heyecanın oluşmasında ve cepheye yardım toplanmasında fedakârca çalıştılar. Develeri olan Sığmalı Fatma (Fatma Karadeniz), kadın başına köyleri dolaşarak silah, cephane, erzak, saman, semer, nal toplayıp cepheye taşımış, gerektiğinde Yunan'a kurşun sıkmıştır.⁸⁷

Önceki konularda bahsedilen Bakanlar Kurulunun ilgili kararı ve millî cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında toplanması uygulaması çerçevesinde Sarayköy Heyet-i Milliyesi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı. Yine kongrenin amir hükmünce başkanlığa kaza kaymakamının geçmesi gerektiğinden Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başkanlığına Kaza Kaymakam Vekili Mahmut Bey ve ikinci başkanlığa da Askerlik Şube Reisi Bnb. Mehmet Hilmi getirildi. Bu yeni yapılanmada çoğunluğu kazanın resmî görevlilerinden olmak üzere on üç kişi de üye olarak yer aldı. Üyeler şunlardı: Kadı Rüstem Galip, Mal Müdürü Nurettin, Tahrirat Kâtibi Mehmet Şükrü, Belediye Reisi Mehmet İhsan, Müftü Vekili Mehmet Fehmi, İsmail, Halil Hilmi, Mehmet Kâmil, Arif Hikmet, Mustafa Faik, Ahmet Fuat, Mehmet Tevfik, Emin Aslan.⁸⁸ Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bu cemiyetlerin lağvına kadar, bölgede millî refleksin inşası ve sürdürülmesi, cephenin desteklenmesi ve zafere giden yolda üzerine düşen pek çok önemli sorumlulukları yerine getirmiştir.

4.5. Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Sarayköy Heyet-i Milliyesi, kurulduktan hemen sonra Buldan ve Kadıköy (Babadağ)'de millî teşkilat kurmak için faaliyete geçti. Bu maksatla, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü başkanlığında Emin Aslan (Tokat), Münir (Alp) ve Asaf (Akmansoy)'dan oluşan bir heyet silahlı müfreze eşliğinde Buldan'a gitti. Heyet, Buldan eşrafını Hükûmet Konağında yapılacak toplantıya davet etti ve kutsal amaç için teşkilatlanma konusunda yardımlarını istedi.⁸⁹ Toplantıda, daha önce İzmir'deki kongreye katılmış olan Müftü Salih Efendizade

⁸⁶ Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 110. Toplanan bu yardımların köylere ve şahıslara göre dağılımı için bkz., Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 111- 123.

⁸⁷ Hasan Kallımcı, "Millî Mücadele'de Sarayköylü Kadınlar", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: (Ed. T. Tok- E. Haytoğlu), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., 2021, s. 117- 121; 1954'te Sarayköy'de vefat eden Adöv Ayşe ve 1964 yılında Sığma köyünde vefat eden Fatma Karadeniz (Kara Abla) hakkında ayrıca bkz., Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 88- 89.

⁸⁸ Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 19.

⁸⁹ Ercan Haytoğlu, "Birinci Meclis Milletvekillerinden Necip Bey (Buldanlıoğlu) ve Millî Mücadele'deki Yeri", *Belgi*, Yaz 2015, sayı:10, s. 1321.

Mehmet, Hacı Mollazade Necip (Buldanlıoğlu), Kara Yusufzade Hacı Ahmet Efendiler⁹⁰ ile Müderris Salih Efendi, Hattatzade Mehmet Efendi, Çopur Süleyman Efe ve Güneyli Kolağası Mehmet Efe⁹¹ ve bazı ileri gelen şahıslar vardı. Gayet olumlu geçen toplantı sonunda Necip Ali (Küçüka) Buldan Heyet-i Milliyesinin temelini atmak üzere Buldan'da kaldı ve kısa bir süre sonra 20 Haziran 1919'da Buldan Heyet-i Milliyesi kuruldu. Necip Ali'nin kurucu ve yöneticiliğini yaptığı⁹² Heyet-i Milliyede yukarıda adı geçen şahıslar görev aldılar. Sivas Kongresi'nin millî cemiyetlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında birleşmesi kararı gereğince Buldan Heyet-i Milliyesi de Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla yeniden teşkilatlanmış olmalıdır. Takip eden süreçte, Cemiyet başkanlığını Kara Ahmet Halil Ağa (Tuncer)'nin yaptığı, üye olarak da Damatzade Halil Ağa (Yılmaz), Çopur Süleyman Efe (Ünalp), Hacı Molla Ahmetzade Osman Efendi (Buldanlıoğlu), Müderris Salih Efendi (Algan), Müftü Mehmet Efendi (Uz), Hattatzade Mehmet Efendi (Yazıcıoğlu), Karayusufzade Hacı Ahmet Efendi (Akay) ve Derviş Alizade Nuri Efendi (Akın)'ın görev aldıkları bilinmektedir.⁹³

Buldan Heyet-i Milliyesi, Yunanlarla mücadelede özellikle Köşk ve Atça Cephelerinde önemli sorumluluklar üstlendi.⁹⁴ Cephenin ikmal merkezi durumunda olan Nazilli Heyet-i Merkeziyesine, 1919 Ağustos'undan itibaren pek çok yardımları oldu.⁹⁵ Yine cephenin ihtiyaçlarına harcanmak üzere, çeşitli zamanlarda Sarayköy Heyet-i Milliyesine yardımlar gönderdi. Birkaç defada gönderilen para toplamda 67.040 kuruşa ulaşmış idi.⁹⁶ Buldan Heyet-i Milliyesi, Heyet-i Temsiliye ile irtibat halinde⁹⁷ kendisine verilen emirleri büyük bir titizlikle yerine getirdi. Ancak, 5 Temmuz 1920'de Buldan'ın Yunanlar tarafından işgal edilmesi üzerine, Buldan Heyet-i Milliyesi dağılmak zorunda kaldı.⁹⁸

4.6. Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

1924 öncesi idari olarak Afyonkarahisar'a bağlı olan ve günümüzde Denizli'nin bir ilçesi olan Çivril'de de bazı mülki amirlerin engellemesine rağmen millî direnişi inşa etmek yönünde Çivril halkının kararlı davrandığı görülmektedir. Özellikle bu hususta, Çorbacıoğlu ailesi önderlik etti. Aynı aileden Çorbacıoğlu Hasan Ağa, Heyet-i Milliye teşekkülü ve Yunanlara karşı gönüllü kuvvet oluşturmak için pek büyük gayret sarf etti. Ancak İstanbul Hükûmetine sadık kalan Çivril Kaymakamı, bu tür faaliyetlerinden dolayı Hasan Ağa'yı hapsedirdi. Bu durumu öğrenen Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü, Çivril Kaymakamı'na 19 Ağustos 1919'da bir mektup göndererek, Çorbacıoğlu Hasan Ağa'yı derhal serbest bırakmasını istedi. Aksi takdirde cephede düşmana kurşun atan mücahitlerin bir kısmını üzerine göndermekten çekinmeyeceğini, Kuvâ-yı Milliye

⁹⁰ Müftüler, *Denizli Heyet-i Milliyesi*, s. 3; Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 6

⁹¹ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 41.

⁹² Haytoğlu, "Birinci Meclis Milletvekillerinden Necip Bey", s. 1322.

⁹³ O. Zeki Avrалоğlu, *Buldan ve Yöresinin Tarihçesi*, Ankara: Önder Matbaacılık, 2013, s. 78-79.

⁹⁴ Şükrü Tekin Kaptan, *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler I-II*, Denizli: 2000, s. 55.

⁹⁵ ATASE Arş. KI: 426, D. 4, Fh: 84

⁹⁶ Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 111.

⁹⁷ ATASE Arş. KI: 19, D. 57, Fh: 1-41.

⁹⁸ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 41.

düşmanlığın affedilemeyecek büyük bir suç olduğunu bildirdi. Hacı Şükrü, mektubunun devamında: “orada 500 kadar silah olduğunu istihbar ediyoruz. Yakında oraya özel görevlimiz gelecektir, silahları da teslim etmenizi beklerim” diye özellikle hatırlattı.⁹⁹ Çivril Kaymakamı bu haberi alır almaz Çorbacıoğlu Hasan Ağa'yı serbest bırakmış olacak ki kısa bir süre sonra Çivril Heyet-i Milliyesi kuruldu. Bu millî hareket içerisinde Hasan Ağa ile birlikte aynı aileden Çal Heyet-i Milliyesi ile temasa geçen Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa'nın da önemli hizmetleri oldu. 5 Mart 1920 tarihli bir telgrafta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa'nın adının geçmesinden,¹⁰⁰ muhtemelen söz konusu tarihten önceki bir tarihte Mehmet Ali Ağa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alan millî teşkilatın başkanlığına seçildiği anlaşılıyor.

Çivril, o yıllarda Afyonkarahisar'ın kazası olmasına rağmen Çivril Heyet-i Milliyesi, Denizli Heyet-i Milliyesi ile sürekli irtibat halinde ona bağlı kaldı ve Denizli teşkilatı vasıtasıyla cepheye elinden gelen yardımı yaptı. Hatta bu hizmetlerinden dolayı 12. Kolordu Komutanı ile Burdur Ahz-ı Asker Kalem Reisi, ilgili makamlara gönderdiği yazılarda Çivril Heyet-i Milliyesinden övgüyle bahsettiler.¹⁰¹ Mustafa Kemal Paşa'nın da Uşak'ın işgali tehlikesine karşı Çivril halkından ve dolayısıyla Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden 23. Tümen'e yardım talebinde bulunduğu bilinmektedir.¹⁰² 10 Şubat 1920'de Mustafa Kemal'in Maraş'a yardım yapılmasını istemesinden sonra diğer bütün şehirlerde olduğu gibi Çivril'de de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin marifetiyle 250 lira toplandı ve Maraş müdafilerine yardım olarak gönderildi.¹⁰³

8 Ocak 1921'de Yunan kuvvetlerince Çivril işgal edildiğinde¹⁰⁴ Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de faaliyetlerini bir süre kazaya bağlı Güney nahiyesinin Beyköy köyünde sürdürdü.¹⁰⁵ Dokuz gün süren ilk işgalden sonra 1 Nisan'da Çivril yeniden işgal edildi. Yaklaşık 17 ay sonra 30 Ağustos 1922'de düşman işgalinden kurtuldu.¹⁰⁶ Bütün bu zorlu süreçte, Çorbacıoğlu Hasan Ağa ve Mehmet Ali Ağa ile birlikte; Müderris Hasan Efendi, Yağlıkaraoğlu Hacı İbrahim Ağa, Baltaoğlu Hacı İsmail Ağa, Baltaoğlu Bekir Efendi, Şeyh Mehmet Ali Efendi ve Karahasanların Hattat Mehmet Efendi'nin,¹⁰⁷ Çivril'deki millî ruhun inşası ve özellikle Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda ve faaliyetlerinde önemli görev ve hizmetleri olmuştur.

⁹⁹ ATASE Arş. KI: 426, D. 4, Fh: 185.

¹⁰⁰ Münir Sayhan, “Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kurucu Üyeleri”, *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, s. 242; Burada, Münir Sayhan, “Hasan Ağa'nın Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa olması gerektiğini” belirtmekte ise de elimizde ATASE Arşivine intikal etmiş, Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü'nün Çivril Kaymakamı'na yazdığı Hasan Ağa'dan bahseden mektubu vardır. Hacı Şükrü, acaba ismi yanlış hatırlamış olabilir mi?

¹⁰¹ ATASE Arş. KI: 310, D. 46, Fh: 9-1

¹⁰² Tekeli- İlkın, *Ege'deki Sivil*, s. 2-3.

¹⁰³ Yaşar Akbıyık, “Millî Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz 1991, s. 598.

¹⁰⁴ *İkdam*, 11.1.1921.

¹⁰⁵ ATASE Arş. KI: 832, D. 24, Fh: 12

¹⁰⁶ Köstüklü, *Denizli İsparta*, s. 30-31

¹⁰⁷ Sayhan, “Çivril Müdafaa-i Hukuk”, s. 245.

Resim:7- Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa **Resim:8-** Yağlıkaraoğlu Hacı İbrahim Ağa
(Sayhan, “Çivril Müdafaa-i Hukuk”, s. 245) (Sayhan, “Çivril Müdafaa-i Hukuk”, s. 251)

4.7. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Diğer Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere, İzmir’in işgalinin ertesi günü Acıpayam’da¹⁰⁸ millî teşkilatlanma faaliyetleri başlamış bulunuyordu. 16 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Acıpayam’dan Sadarete (Başbakanlığa) çekilen protesto telgrafında “Redd-i İlhak İşgal ve Müdafaa Heyeti” adının geçmesi, ileride Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alacak millî cemiyetin bu tarih itibarıyla kurulduğunu gösteriyordu. Kuruluşunda Müftü Hasan Efendi’nin¹⁰⁹ önemli rolü bulunan bu cemiyetin başkanlığını Ahmet Refik yaparken üye olarak; Ahmet Hafız, Ahmet Hamdi, Osman Nuri, Veli, Mehmet Kâmil, Ahmet Hulusi ve Hafız Hasan görev almışlardı. Ayrıca pek çok Acıpayamlı vatansever de millî teşkilatlanmaya destek verdiler. Bu kişiler arasında; Kızılhisarlı Hasan Efendi, Müderrris Mehmet Arif (Akşit), Eğmirlizade Ahmet Efendi, Yassihüyük’ten Himmet Efendi, Yumrutaş’tan Süleyman (Akşit) ve Hasan Efendi, Taraş’tan Hakkı Efendi, Akalan’dan Çavuşoğlu ve Hacı Hasan, Yatağan’dan Ahmet Nazif (Akşit), Yeşilyuva’dan Hacı Emin oğlu ve Hafız Ahmet, Zizgirdizade Hüseyin Efendi, Yatağan’dan Küçük Mustafa Efendi ve daha birçok vatanperver yer almıştır.¹¹⁰ Acıpayam millî heyeti İstiklâl Savaşı boyunca gerek millî müfrezelerin teşekkülü gerekse cephenin ikmalî konusunda cansiparane çalıştı. Hatta bu savaşta, gittikçe önem kazanan barutun temini ve orduya ulaştırılmasında dikkat çeken hizmetleri oldu.¹¹¹ İkinci Nazilli Kongresi’ne Acıpayam delegesi olarak emekli Kaymakam Mehmet Kâmil Bey katıldı.¹¹² Burada alınan kararlar Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince uygulandı.

¹⁰⁸ Acıpayam, o yıllarda Acıbadem veya Garbikaraağaç olarak da adlandırılmaktadır (Nuri Köstüklü).

¹⁰⁹ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 41.

¹¹⁰ Ercan Haytoğlu, “Millî Mücadele Dönemi’nde Acıpayam (Garbikaraağaç- Acıbadem)”, *15 Mayıs Millî Mücadele’de Denizli*, s. 89

¹¹¹ Tahir Kodal, “İstiklâl Harbinde Batı Anadolu’da Kahraman Bir Şehir: Denizli (1919-19229)”, *Türkiye Günlüğü*, Kış 2022, sayı:149, s. 213

¹¹² Günver Güneş- Müslime Güneş, “Heyet-i Milliyeden”, s. 1272.

Buraya kadar bahsedilen millî cemiyetlerden başka, hakkında fazla bilgi bulunamayan millî teşkilatlanmalar da oldu. Mesela, Çardak'ta Rıza Bey'in gayretleriyle Heyet-i Milliye kuruldu ve Rıza Bey Heyet-i Milliye'nin Başkanı oldu.¹¹³ Çardak'tan Rıza Bey ve Hüsnü Efendi İkinci Nazilli Kongresi'ne katıldılar.¹¹⁴ Ekim veya Kasım 1920'de aynı teşkilat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı.¹¹⁵ Sarayköy Heyet-i Milliyesinin teşvik ve gayretleri ile Kadıköy (Babadağ) nahiyesinde de Heyet-i Milliye kurulduğunu biliyoruz. Kadıköy Nahiyesi Heyet-i Milliyesi cepheye destek için nahiye halkından topladığı 120.000 kuruşu Sarayköy Heyet-i Milliyesine gönderdi.¹¹⁶

Şimdi, ileride Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adını alacak olan millî cemiyetlerin bir bakıma askerî kolu diyebileceğimiz veya büyük bölümü bu cemiyetlerin teşviki ve gayreti ile kurulan milis gönüllü kuvvetleri yani Kuvâ-yı Milliye'yi ve faaliyetlerini tanımaya çalışalım.

4.8. Denizli Sancağında Oluşturulan Millî Kuvvetler

4.8.1. Bölgede Kurulan İlk Millî Kuvvet: Sarayköy Müfrezesi

Daha önce de bahsedildiği üzere, Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti kurulur kurulmaz gönüllü yazımına başlandı. Pek çok kimse gönüllü yazıldı. Bu arada Polis Komiseri Hamdi Bey de gönüllü yazıldı ve Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından bu kuvvetin başına komutan tayin edildi. Oluşturulan bu kuvvete jandarma deposundan silah dağıtıldı.¹¹⁷ Bu günlerde Sarayköy Heyet-i Milliyesi de Yzb. Süleyman Bey komutasında bir müfrezeye oluşturdu. Bu müfrezede; Sarayköylü tahsildar Yusuf, Koca Müftü oğlu Ahmet, Halil ve Ferhat Efendiler, tahsildar Şefik, memur Avni, Ayakçıoğlu Ahmet Fuat, Dülger Ömer oğlu Halil, İmamoğlu Kara Halil, Hacıbaşçavuşzade Ali oğlu Halil İbrahim, Hasköylü Hafız Ahmet Efendi, Hacı Molla oğlu Cemal, Kangır Mehmet Çavuş oğlu Koca Hasan, Alaiyeli Hasan, Feslihan Mahallesi'nden Salih Onbaşı, Borazan Şaban oğlu Osman Çavuş, Muhacir Ali Çavuş, Kızılhisarlı Süvari Mustafa, Kozalı oğlu Esat, Hacı Molla oğlu Ömer, Palanın Kel Mustan, Yörük Yusuf ve daha pek çok gönüllü yer aldı. Tavaslızade Ömer Bey'in Ahmetli ve Tosunlar köylülerinden oluşturduğu otuz küsur atlı ve Menderes Güneşi adını alan mücahit grubu da bu kuvvete katıldı.¹¹⁸ Bu arada Molla Bekir¹¹⁹ adında Sarayköy'ün Duacılı köyünden bir vatanperver başına topladığı köylü gençlerle gönüllü birliği oluşturdu. Bnb. İsmail Hakkı Bey'in emrine verilen bu gönüllüler¹²⁰ 8 Haziran'da (1919)

¹¹³ ATASE Arş. KI: 796, D. 34, Fh: 8

¹¹⁴ Günver Güneş- Müslime Güneş, "Heyet-i Milliye'den", s. 1268.

¹¹⁵ Köstüklü, *Denizli Isparta*, s. 77.

¹¹⁶ Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 111.

¹¹⁷ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 12 vd.; dağıtılan bu silahlar, daha önce bu maksatla Sarayköy Topçu Alayı'ndan gönderilmiş olabilir bkz., ATASE Arş., KI: 401, D: 3, Fh: 44.

¹¹⁸ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 28.

¹¹⁹ 1884 Duacılı köyü doğumlu olan Molla Bekir, az medrese eğitimi görmüş fakat cesur bir köylü idi. Oluşturduğu müfrezeye ile Menderes Cephesi'nde ve diğer cephelerde pek çok yararlılıklar gösterdi. Maalesef bir süre sonra Zeybekler arasındaki rekabet yüzünden 1920'de hayatını kaybetti (Bayar, *Ben De Yazdım*, C.6, s. 242; Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 83-84)

¹²⁰ M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, İstanbul 1937, C. 2, s. 46.

törenlerle, dualarla cepheye uğurlandı.¹²¹ İki gün sonra Mızraklı Süvari Bölüğü, Denizli'den kendilerine katılan vatanperver kimselerle birlikte Sarayköy'e geldi. Yeni kurulan Sarayköy Müfrezesi'ne katıldı.¹²² 12 Haziran'da Burdur eşrafından Çilzade Fahreddin Bey'le Bedirzade Necip Efendi Denizli'ye gelerek Kalem Reisi Tevfik Bey ile görüştüler. Bu görüşmede Isparta ve Burdur'dan her biri beş yüz kadar gönüllü kuvvetin hazır olduğunu söylediler.¹²³ Yukarıda kuruluşundan bahsettiğimiz Hamdi Bey Müfrezesi de 14 Haziran'da Denizli'den Sarayköy'e hareket etti.¹²⁴ Tavaslızade Ömer Bey'in kuvvetleri de 17 Haziran'da Sarayköy'e geldi. Böylece Menderes Nehri'nin güneyinde ilerleyen düşmanı durdurmak için önemli miktarda kuvvet teşekkül etti ve birkaç gün içinde mevcudu bine ulaşan¹²⁵ bu gönüllü kuvvete "Sarayköy Müfrezesi" dendi. Müfrezenin başına Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey getirildi. Ayrıca iki toplu bir topçu bataryası da müfrezeye verildi. Batarya komutanlığını gönüllü olarak Teğmen Kemal Bey üstlendi.¹²⁶ Belki de Batı Anadolu'da ilk millî kuvvetlerden sayabileceğimiz bu müfrezeye civar sancaklardan da gönüllüler gelmeye devam ediyordu. Korkuteli, Hafızpaşa, Bucak kaza ve nahiyelerinden pek çok gönüllü yola çıktı.¹²⁷ Ancak Bucak gönüllüleri Burdur Mutasarrıfı Vasfi tarafından dağıtıldı.¹²⁸ Sarayköy Müfrezesi'ni takviye için bazı askerî birliklerden kuvvetler gönderildi. 175. Alay 3. Taburu yüz mevcuduyla müfrezeye katıldı.¹²⁹

Antalya'daki 176. Alayın bir taburu da 23 Haziran'da Antalya'dan Sarayköy'e hareket etti.¹³⁰ Bu tarihlerde Yunan kuvvetleri Nazilli'yi boşaltmışlardı. Sarayköy Müfrezesi 23 Haziran'da asayişini temin maksadıyla Nazilli'ye geldi.¹³¹ Bir gün sonra aynı birlik içindeki Hamdi Bey Müfrezesi çekilen Yunan kuvvetlerini takip için Aydın istikametine gönderildi. Arkadan Tavaslızade Ömer Bey ve Molla Bekir müfrezeleri de geldi. 27 Haziran günü Umurlu'da toplandılar. Aynı zamanda Yörük Ali Efe ve 175. Alay kuvvetleri de buraya gelmişti. Bu kuvvetlerin toplamı iki bin beş yüzü bulmuştu.¹³² 29 Haziran'da Aydın'ı kurtarmak için saldırıya geçildi. 30 Haziran sabahı millî kuvvetler Aydın'ı Yunan işgalinden kurtardı.¹³³

¹²¹ Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir: 1955, s. 178; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 40.

¹²² TİTE Arş., KI: 18, Fh: 1906, 1907; Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942, s. 77; Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C. 2*, s. 46; TİH 2/1, s. 129.

¹²³ ATASE Arş., KI: 401, D: 4, Fh: 128.

¹²⁴ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 16.

¹²⁵ TİH 2/2, s. 105

¹²⁶ Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi*, s. 90

¹²⁷ ATASE Arş., KI: 401, D: 4, Fh: 129, KI: 402, D: 6, Fh: 3; Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C.2*, s. 66.

¹²⁸ ATASE Arş., KI: 401, D: 4, Fh: 198, KI: 402, D: 6, Fh: 2; Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi*, s. 79.

¹²⁹ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C.2*, s. 84.

¹³⁰ ATASE Arş., KI: 243, D: 16, Fh: 93.

¹³¹ ATASE Arş., KI: 243, D: 16, Fh: 85; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 41.

¹³² Akin, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 48

¹³³ Cevdet Kerim, *İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)*, İstanbul 1341, s. 10-11; Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 18 vd.

Böylece Denizli ve havalisinde teşekkül etmiş birçok gönüllü müfrezeden oluşan Sarayköy Müfrezesi'nin, Aydın'ın geri alınmasında pek büyük hizmeti oldu. Burada, bütün Millî Mücadele sürecinde geniş anlamı ile "Kuvâ-yı Milliye" olarak adlandıracağımız gönüllü milis kuvvetlerin teşekkülünde, başı çeken vatanperver kişiler ve millî teşkilatların rolü ile birlikte bölgedeki askerlik şubelerinin faaliyetlerini muhakkak belirtmemiz gerekecektir. Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince nizami birliklere asker alımı sınırlandırılınca, fiili askerlik çağına gelmiş (esnan-ı mükellefe) asker adaylarının bir kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile iş birliği halinde, gönüllü milis kuvvetlere kaydedilmiştir.¹³⁴

4.8.2. Tavas, Çal, Buldan, Çivril ve Denizli Sancağında Teşekkül Eden Diğer Gönüllüler

Türk kuvvetlerinin saldırısıyla Aydın'ı 30 Haziran'da boşaltmak mecburiyetinde kalan Yunan kuvvetleri 3 Temmuz günü büyük bir kuvvetle Aydın'a yeniden saldırıya geçtiler. Yeniden donanmış, takviye edilmiş Yunan kuvvetleri karşısında, başta Sarayköy Müfrezesi olmak üzere diğer küçük müfrezeler çarpışa çarpışa Nazilli istikametine geri çekilmek durumunda kaldılar. Bu gelişmeler Denizli Sancağında duyulduğunda, Yunanâ karşı vatani savunmak için Sancağın her tarafında yeniden gönüllü kuvvetler toplanmaya başladı ve Umurlu'da yeni bir cephe açıldı. Tavaslı Köpekçi Nuri Efe ve öğretmen Mehmet Ali Bey'in idaresindeki müfrezeler cepheye ilk gelenler oldu.¹³⁵ Ardından Demirci Mehmet Efe kuvveti ve Denizli Redd-i İlhak Heyetince teşkil edilen yüz kişilik bir millî kuvvet (İntikam Bölüğü) Yd. Sb. Rüştü ve İsmail'in komutasında Umurlu'ya geldi.¹³⁶ 4 Temmuz'da Umurlu'ya ulaşan kuvvetlerden bir kısmı Başçayır'a, Köpekçi Nuri Efe Müfrezesi ile Tavas Gönüllüleri Serçeköy'e yerleştirildiler. Yörük Ali Efe, Köpekçi Nuri Efe ve Öğretmen Mehmet Ali Bey'in idaresi altında Serçeköy'de savaştan Tavas Müfrezesi, kendilerinden üstün olan Yunan kuvvetlerine karşı büyük başarı elde ettiler. Buradaki mücadeleler sırasında, Boz Ahmet oğlu Mehmet Çavuş, Hacı Bilal oğlu Sadık, İstanbullu oğlu İsmail şehit oldular. Art arda, Tavas'tan Çal'dan, Buldan'dan millî kuvvetler gelmeye başladı. Yunan ilerleyişi 5 Temmuz'da Umurlu'da durduruldu.¹³⁷

Gelişen şartlar çerçevesinde 20 Temmuz 1919'da karargâh Köşk'e taşındı ve Köşk Cephesi kuruldu. 23 Temmuz'da Yd. Sb. Mümtaz (Bababalım) yönetimindeki Tavas Yıldırım Mücahitleri, Tavas'tan Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi, Kaletavas'tan Bekir Ağa Müfrezesi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi önderliğinde Ali Kurt köyünden Dede Efe ve

¹³⁴ 1920 yılına ait bazı askerlik şubelerinin raporlarına göre, kendi şubeleri dairesinde Kuvâ-yı Milliye katılanların oranı %5-30 arasında idi. (Bkz., Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Manisa Uşak Afyonkarahisar Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Ankara: ATAM Yay., 2009, s. 8-10). (Bundan sonra bu yayına atıfta, "*Şifre-i Mevrude Defteri*" kısaltması kullanılmıştır).

¹³⁵ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 22; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 42.

¹³⁶ *TİH 2/1*, s. 186.

¹³⁷ Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 30.

adamları ile Kaklık'tan Ali Bey'in temin ettiği gönüllülerden oluşan Çal Müfrezesi, Acıpayam Müftüsü Hasan Efendi ile Kızılhisarlı Hasan Efendi Müfrezeleri trenle Köşk Cephesi'ne hareket etmişlerdi.¹³⁸

Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü'nün emrinde olan kuvvetler, Ağustos başından itibaren düşmanı Menderes'in güneyine geçirmemek için tam bir savunma düzeni aldı. Yer yer düşmanla çarpışmalar başladı. 5 Ağustos'ta Çal ve Tavas Mücahitleri düşmana başarılı akınlar yaptı.¹³⁹ 7 Ağustos itibarıyla, Atğm. Kemal'in Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına takdim ettiği rapordan anlaşıldığına göre, bölgedeki bazı millî kuvvetlerin durum ve sayıları şu şekilde idi;¹⁴⁰

Çal Mücahitleri: Arap Dede kumandasında, 110 mevcutlu, 400 metrelik bir cepheyi tutmaktadır.

Kuyucak Mücahitleri: Arap Ali kumandasında, 36 mevcutlu, 50 metrelik bir şerittedir.

Atça Mücahitleri: Mehmet Ali Efe kumandasında, 69 mevcutlu, 250- 500 metrelik bir cephe genişliğindedir.

Bozdoğan ve Buldan Mücahitleri: Tğm. Şevket Efe kumandasında, 75 mevcutlu (Boğdoğan Mücahitleri: 39, Buldan Mücahitleri: 36), cephe genişliği 400 m.

Mestan Kuvvetleri: 200 mevcutlu. Ayrıca içinde 22 kişilik Çal Mücahidi vardır. Cephesi takriben 2000 m.

Bu günlerde, Denizli Heyet-i Milliyesi de cepheye sürekli gönüllü ve cephane gönderiyordu. Nitekim 11 Ağustos'ta 4 subay ve 80 neferden oluşan Honaz Bölüğü Mücahitleri Kuyucak-Balyambolu yoluyla cepheye sevk edildi. Ayrıca, Tavas Mücahitlerine katılmak üzere 14'ü silahlı toplam 16 gönüllü cepheye hareket etti.¹⁴¹ Bu şekilde pek çok gönüllü toplanmış oldu. 11 Ağustos 1919 tarihli cephe yevmiye defterine göre, cephedeki bütün mücahitler ile çok az sayıda ordu birliklerinin ad ve sayıları (parantez içinde gösterilmiştir) şöyle idi:¹⁴²

Tavas Mücâhidi (mevcudu 119), Sol cenahtan 3. Bölük (154), Tavashlı Celil Bey Mücahidi (40), Arpaz Mücahidi (38), 176. Alay Makinalı Tüfek Bl. (35), Çal Mücahitleri (194), Nazilli Millî Mücahitleri (105), Köprübaşında Nazilli Millî Mücahitleri (15), Yenipazar Mücahitleri (80), Yörük Ali Efe Perakendeleri (27), Karacasu Mücahitleri Beğ Köyünde (30), 59. Sahra Topçu Al. 5. Obüsü Mücahitleri (34), Honaz Bölüğü Mücahitleri (90), Kuvâ-yı Milliye Süvarisi Mücahitleri (29), Sökeli Ali Efe Mücahitleri (128), Koçarlı Mücahitleri (340), Sol Cenah 2. Bl. 2. Tk Atça(77), Sol Cenah 2. Bl. 3. Tk Bozdoğan (46), Sol Cenah Kumandanlığı Nuri Bey Maiyyeti (28), 135. Al. Makineli Tüfek Bl. (314), 57. Sahra Topçu A. 1. Bl. (112), Karahayt Mücahitleri (225), Buldan Mücahitleri (36), Mestan

¹³⁸ Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 33.

¹³⁹ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 27.

¹⁴⁰ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 39.

¹⁴¹ ATASE Arş., KI: 425, D: 4, Fh: 81.

¹⁴² ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 82.

Efe Mücahitleri (152), Kuyucak Mücahitleri (37), Akçaköy Mücahitleri (50), Tavas Yıldırım Mücahitleri (206), Ortakçı Mücahitleri (28), İsmail Efe Mücahitleri (358), Zurnacı Efe Mücahitleri (49), Pirlibeğ Mücahitleri (54). Toplam Mücahit: 2900.

Resim 9-10. Yörük Ali Efe ve Yörük Ali Efe ilk oluşturduğu millî müfreze (19.06.1919) (Resim 9, Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesinden alınmıştır)

Yukarıda verilen listeden de anlaşılacağına göre, cephedeki kuvvetin ancak %12 kadarı 57. Tümen kuvvetlerinden olup, yaklaşık %83'ünü gönüllüler oluşturmaktadır. Bunlardan Yd. Sb. Mümtaz (Bababalım) Bey'in¹⁴³ komutasındaki Tavas Yıldırım Mücahitleri, cephede adından sık sık bahsedilen kuvvetlerden idi. Tavas Yıldırım Mücahitleri Üçyol (Adagide) Cephesi'ni tuttu.¹⁴⁴ Aynı zamanda Üçyol Mıntıka Komutanı olan Mümtaz Bey'e çevreden de gönüllü kuvvetler katıldı. Bademiyeli Mehmet Efe ile Mendegüme'den Kelek Zeybek Abdi Efe tahminen 15-16 Ağustos'ta 40 kadar Bademiyeli Mücahit getirdiler. Bunların çoğunluğu, Yunanlardan zulüm gördükleri için, intikam hırsıyla dolu idi.¹⁴⁵

1919 yılı Ağustos ayı sonlarında Aydın'ı geri almak için taarruza karar verildi. Ancak 26 Ağustos'da yapılan Üçyol Muharebelerinde başarı sağlanamadı.¹⁴⁶ 4 Eylül'de Demirci Mehmet Efe Umum Aydın ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına getirildi. Uzun bir bekleyişten sonra Birinci Bölümde anlattığımız gibi 23 Haziran 1920'de Yunan Kuvvetleri genel saldırıya geçtiler. Köşk Cephesi düştü ve Kuvâ-yı Milliye geri çekildi. Daha önce de bahsedildiği üzere, 3 Temmuz'da Yunan kuvvetleri Nazillî'yi işgal ettiler. Arkasından da Buldan işgal edildi. Düşman tehlikesinin yaklaştığı yerlerde gönüllü kuvvetler çoğalmaya başladı. Nitekim 4 Eylül'de Çivril Millî Bölüğü ile yine Çivril

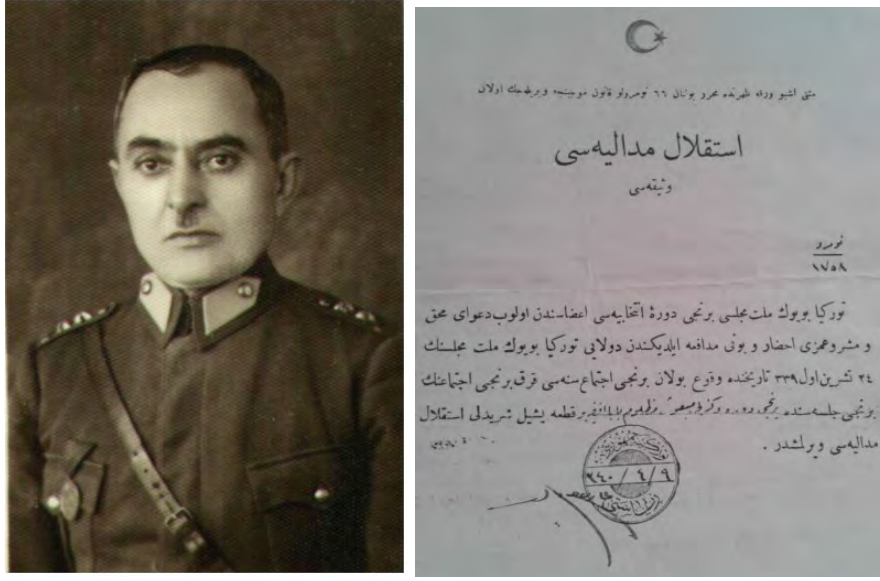
¹⁴³ Mümtaz Bey, Denizli ile Acıpayam arasındaki Çukur köyünde Bektaşî "Teslim Tekkesi" Şeyhi ve 1. TBMM Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum Baba'nın oğludur. (Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 7, İstanbul: 1969, s. 2162); Mümtaz Bey ve ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yasemin Beyazıt, "Hüseyin Mazlum Bababalım ve Ailesinin Millî Mücadele'deki Yeri", *Belgi*, Yaz 2013, sayı:6.

¹⁴⁴ Sami Çoşar, *İstiklâl Harbi Gazetesi*, Yeni İstanbul yayınları, 27 Ağustos 1919.

¹⁴⁵ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 102, 196.

¹⁴⁶ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 34.

halkından oluşan 200 mevcutlu süvari ve piyade müfrezesi Ahd köyü yönüne hareket etti.¹⁴⁷ Üç gün sonra yine Çivrililer tarafından, kendi silahlarıyla 100 süvariden oluşan bir müfreme teşkil edilerek eşraftan Mehmet Ali komutasında 7 Eylül'de cepheye gönderildi.¹⁴⁸ Cephe mıntikasında bulunan Karahayıt ve Gölemezli köyleri civarı, 60 mevcudu ve Tğm. Sâdık'ın komuta ettiği Tavas Millî Bölüğü tarafından tutulmaktaydı.¹⁴⁹ 1920 Ekim sonlarında Çal mıntikasından 1000'e yakın milis gönüllü Ortaköy'de toplandı.¹⁵⁰

Resim 11. - Belge 2. Tavas Yıldırım Mücahitlerinin Komutanlığını yapan Mümtaz Bababalım (1937) ve babası Hüseyin Mazlum Bababalım'a verilen İstiklâl madalyası Beratı (Yasemin Beyazıt, a.g.m.)

Böylece 1920 sonlarına kadar, bu gönüllü kuvvetlerin vatan savunmasında önemli hizmetleri oldu. Söz konusu kuvvetlerin iâşe vb. ihtiyaçlarının büyük bölümü bölgedeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin organizasyonu ile halkın yardımlarından karşılanıyordu. Daha sonra temas edeceğimiz gibi, 1920 sonu ve 1921 başlarından itibaren bu kuvvetler, düzenli ordu içinde yer almaya başladı.

5. Denizli'den Cepheye Yapılan Lojistik Destekler

5.1. Savaş araç-gereçleri, Aynı ve Nakdî Yardımlar

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, bir taraftan millî kuvvetler oluştururken, aynı zamanda bu kuvvetlerin ve cephedeki diğer kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir görevi üzerlerine almışlardı. Cephenin ikmalî hususunda bölgedeki millî cemiyetlerin yanı sıra silah ve mühimmat ikmalinde ordu kaynaklarını da belirtmek lazımdır. Nitekim yukarıda

¹⁴⁷ ATASE Arş., KI: 790, D: 21, Fh: 8.

¹⁴⁸ ATASE Arş., KI: 558, D: 14, Fh: 37.

¹⁴⁹ Köstüklü, *Denizli Isparta*, s. 106

¹⁵⁰ ATASE Arş., KI: 800, D: 45, Fh: 37.

Sarayköy Müfrezesini ele alırken temas edildiği üzere, Mutasarrıf Faik Bey'in müsaadesiyle, jandarma deposundan alınan tüfeklerle yarım sandık kadar cephane dağıtılmıştı.

Diğer taraftan Denizli Heyet-i Milliyesi sancak dâhilindeki diğer Heyet-i Milliyeler ile temasa geçerek yardım toplamaya başladı. 5 Temmuz 1919'da Tavas Heyet-i Milliyesi ilk yardım olarak 4400 kilo buğdayı ve 166 kilo arpayı 54 hayvana yükleterek Usturoğlu Ahmet'le Denizli Heyet-i Milliyesine gönderdi. Muhtemelen yine aynı tarihlerde Üzerlik Köyü de 163 lira bağışta bulundu.¹⁵¹ Bunun gibi, daha birçok köy ve ilçelerden Denizli Heyet-i Milliyesine aynı ve nakdî yardımlar yapıldı. 1919 Temmuzunun ikinci haftasında Hamidiye (Çaybaşı) ve Mahmudiye (Kayalık) köylüleri, Çardak Belediyesi vasıtası ile cepheadeki mücahitler için 7500 kıyye¹⁵² arpa, 16 Temmuz'da da 8 adet koyun ve ayrıca 20.000 kuruşluk zahire gönderdiler.¹⁵³ Acıpayamlılar da 3 Ağustos'ta 600 lira para yardımında bulundular.¹⁵⁴ 28 Temmuz'da Tavas'ta Heyet-i Milliye kurucularından Tahir Efendi marifetiyle, mevcut silahlar toplatılarak Kuvâ-yı Milliye sevk edildi. 30 Haziran'da Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Denizli Heyet-i Milliyesine gönderdiği yazıda, Müftü Tahir Efendi'ye teşekkür ederek, Denizli Heyet-i Milliyesinden mevcut silah ve cephanenin cepheye gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Ahmet Hulûsi Efendi 11 Ağustos'ta 30 sandık cephane ile 1 sandık bomba gönderdi.¹⁵⁵ Yine 11 Ağustos tarihine kadar Buldan Heyet-i Milliyesi tarafından cepheye sevk edilmek üzere Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'ne pek çok silah ve cephane gönderildi. Peyderpey gönderilen bu yardımlar, 4 sandık cephanesiyle 43 Alman tüfek, 1 sandık cephanesiyle 23 muaddel martin, müteferrik olarak 20 Osmanlı mavzer fişeği ve 150 adet Rus mavzer fişeğini ihtiva etmekteydi.¹⁵⁶

Bu şekilde Denizli ve ilçelerinde, millî kuvvetlerin ikmali için gayretli çalışmalar olurken, yer yer olumsuz davranışlara da rastlandı. Özellikle halktan yardım toplanması sırasında çok az da olsa, kendi şahsî menfaatlerini düşünenler oldu. Meselâ, Çivril Kazası Zirâat Öğretmeninin 9 Ağustos'ta Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığına gönderdiği bir şikâyetnameden; Çivril zenginlerinin hükûmetten gelen şifreleri bahane ederek seferberliğe katılmadıkları, nakit olmasa dahi zahire dolu ambarlarından 10 bin liralık malı 5-10 zenginin vermeye gücü yettiği halde fakir halkın üzerine yükledikleri, Çivril'in eşrafından oluşan Yardım Komisyonu'nun adaletli davranmadığı, komisyonu oluşturan şahısların çok zengin olmasına rağmen, kendileri bir yardımda bulunmayıp, fakir köylülerden tehditle para topladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Elbette burada Çivril'in bütün zenginlerini suçlamak doğru olamaz ama sözkonusu şikâyet de bazı gerçekleri ortaya

¹⁵¹ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 89.

¹⁵² 1 kıyye veya 1 okka 1282 gram karşılığı ölçü birimidir.

¹⁵³ Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli*, s. 51.

¹⁵⁴ Haytoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", s. 38.

¹⁵⁵ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 81.

¹⁵⁶ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 84.

¹⁵⁷ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 50.

koymaktadır. Savaş halindeki bir ortamda bu gibi durumlarla karşılaşmak tabii olmakla beraber, alınan tedbirlerle Çivril’de görülen bu haksız uygulamalar kısa sürede giderilmiş, düzenli şekilde cepheye yardımlar devam etmiştir. Nitekim 14 Ağustos 1920’de Aydın savunmasına yardım amacıyla Çivril Heyet-i Milliyesi 200 lira göndermiştir.¹⁵⁸ Öte yandan Tavas’ta çok fazla hububat toplanmış idi. Hacı Şükrü, 14 Ağustos’ta Tavas Heyet-i Milliyesinden toplanan bütün hububatı develerle Denizli’ye sevkini istedi.¹⁵⁹ Hacı Şükrü üç gün sonra da 57. Tümen Komutanı Şefik Bey’e bir yazı yazarak, Denizli’deki ceplik, cephan ve semerleriyle birlikte 30 hayvanın cepheye gönderilmesini istedi.¹⁶⁰

Zor şartlarda temin edilerek cepheye gönderilen silah ve cephanenin çok önemli bir kısmı işe yaramaz durumda olan silah ve cephanenin tamir edilmesiyle elde edilmiş idi. Özellikle mütarekeden sonra kamaları ve nişangâhları İtilaf devletlerince alınıp işe yaramaz hale getirilen toplar ve kapsülleri olmayan top mermileri, Denizlili vatanseverlerin üstün gayretleriyle işe yarar hale getirildi. 1919 Eylül’ünde 57. Tümen Topçu Alayı, 3.Tb. Komutanı olan Lâtif Bey’in ifadesine göre, başta kendisi olduğu halde, Pandozoplu un değirmenindeki torna, matkap, bileyi taşı ve pota ocağından istifade ederek, çeşitli güçlükler içinde 45 günlük bir çalışmayla top kaması imal edildi. Askeralma Bölge Başkanı (Kalem Reisi), Müftü, eşraf ve birçok seyircinin önünde Denizli kışlasında atış denemeleri yapıldı. Atışlar sırasında yeni imal edilen top kamalarının kusursuz olduğu anlaşıldı.¹⁶¹ Bu şekilde millî kuvvetlerin top kaması bile dökebilmesi, güçlüklerle rağmen yeterli bir teknik kadronun kurulabildiğini göstermektedir.¹⁶²

Cephenin ve Kuvâ-yı Milliye’nin ihtiyaçları yalnızca silah ve mühimmatla sınırlı değildi. Daha önce de temas edildiği gibi, yiyecek- içecek ve giyim alanında da ihtiyaçlar hat safhada idi. Bu cümleden olmak üzere, Aydın ve Havalisi Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Demirci Mehmet Efe’nin 18 Ekim 1919’da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraf, Kuvâ-yı Milliyecilerin hangi zorluklar içerisinde mücadeleyi yürüttüklerini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Demirci şöyle diyor; “Cepheye giden efradın ayakkabıları yoktur. Bunların içinde birçok yürük kızları da vardır. Himmet-i celilenize intizar eylerim.”¹⁶³ Burada, ayağında doğru dürüst ayakkabısı bile olmayan Yörük kızlarının da vatan savunmasında yer almış olması, Millî Mücadele hareketinin tabana mâl olduğunun en güzel işaretlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor.

Cephenin ihtiyacı doğrultusunda 1920 yılı başından itibaren Denizli ve ilçelerinden yapılan yardımlar, hatırı sayılır miktarlara ulaştı. Hatta öyle ki, yardım konusunda ilçeler

¹⁵⁸ ATASE Arş., KI: 243, D: 19, Fh: 49

¹⁵⁹ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 161.

¹⁶⁰ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 206.

¹⁶¹ *Türk İstiklâl Harbi*, Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., C.7, 1975 (=TİH 7), s. 124.

¹⁶² E. Behnan Şapolyo, *Kuvâ-yı Milliye Tarihi*, Ankara: 1957, s. 89.

¹⁶³ Emine Pancar, “Aydın Cephesi Kuvâ-yı Milliyesi İçin Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:2, s. 279.

arasında büyük bir yarış başladı. Çivril Ask. Şb. Başkanı, 4 Şubat 1920'de Burdur'daki 12. Tümen Ahz-ı asker Kalem Reisi (Askeralma Bölge Başkanı) Miralay İsmail (Küçük) Bey'e gönderdiği yazıda, "Çivril Heyet-i Milliyesinin bu ana kadar cepheye gönderdiği asker ve zahire ile fakirliğine rağmen birinciliği kazandığından"¹⁶⁴ övgü ile bahsetti. Diğer taraftan para, silah, cephane yardımlarında Çal Heyet-i Milliyesinin büyük fedakârlıkları görüldü. Millî Mücadele'nin başlangıcından Ağustos 1920 başına kadar, Çal Heyet-i Milliyesince millî kuvvetlere 100.000 liraya yakın para yardımı yapıldı. Yine Temmuz'un ilk haftasından 4 Ağustos'a kadar bir aylık süre içinde Çal'dan cepheye 264 silah, 31.000 cephane, 410'u piyade ve 80'i süvari olmak üzere toplam 490 nefer sevk edildi.¹⁶⁵ Çal kazasının bu fedakârlıkları, Denizli Mutasarrıfı Nazmi Bey tarafından Ankara Dâhiliye Vekâletine bildirildi.¹⁶⁶

Askerin ihtiyacı olan yiyecek, para, silah ve cephane yardımları devam ederken, Eylül 1920 başından itibaren trenler için çok miktarda oduna ihtiyaç duyulmuştu. İzmir Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi Reis Vekili Tefik Bey'in müracaatı üzerine Çardak halkı tarafından ilk gün zarfında Hamidiye ve Çardak istasyonlarına 400 araba odun indirildi. Çardak halkının gösterdiği bu fedakârlıkta Heyet-i Milliye Reisi Rıza Bey'in önemli hizmetleri oldu.¹⁶⁷ 12. Kor. Komutanı 12 Eylül'de gönderdiği bir yazıyla, vatanın kurtulması uğrunda büyük gayret ve hizmetleri görülen Çardak halkına teşekkür etti.¹⁶⁸

Bölgedeki Heyet-i Milliyeler, halktan aldığı desteklerle bir taraftan cepheyi destekler iken, bir taraftan da Yunan işgal bölgelerinden kendi bölgelerine gelen göçmenlerin ve şehit ailelerinin ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.¹⁶⁹ Kısaca ifade etmek gerekirse, köy ve ilçeleriyle birlikte bütün Denizli Sancağı Kuvâ-yı Milliye'nin ikmalî ve bölgelerinde muhtaç durumda olanlar için elinden gelen yardımı yapmıştır.

5.2. Yardımları Teşvik ve Koordinasyon Meselesi: Nazilli Kongreleri, Heyet-i Merkeziyeler

Cephenin lojistik desteğinde, yardımların teşviki ve koordinasyonu çok önemli idi. Yukarıda anlatılan Denizli'den yapılan yardımlar ve ileride ele alınacak Isparta, Burdur, Antalya ve Muğla sancaklarının yardımları cepheye gelişi güzel gönderilmiyor, belli merkezlere, belli sistem dâhilinde sevk ediliyordu. Haziran 1919'dan Ağustos 1920'ye kadar Batı Anadolu'da yapılan Balıkesir, Alaşehir, Afyon, Nazilli Kongrelerinde millî kuvvetlerin örgütlenmesi ve ikmalî konusunda önemli kararlar alınmış ve yer yer

¹⁶⁴ ATASE Arş., KI: 310, D: 46, Fh: 9-1.

¹⁶⁵ ATASE Arş., KI: 787, D: 14, Fh: 119.

¹⁶⁶ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 16.

¹⁶⁷ ATASE Arş., KI: 796, D: 34, Fh: 8; Birinci Dünya Savaşı'nda da ordunun odun ihtiyacı çok önemli idi. 26 Temmuz 1918'de ilgili makama yazılan arzda; 12. Osmanlı Otomobil Kolunun odun istihkakının karşılanmamasından "odunsuzluk yüzünden efradın asapları bozulduğu" özellikle vurgulanmıştır. (Nuri Köstüklü, "Birinci Dünya Savaşı'nda 12. Osmanlı Otomobil Koluna Ait Efrad Künye Defteri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2018, sayı:98, s. 55-56.

¹⁶⁸ ATASE Arş., KI: 796, D: 34, Fh: 8-1.

¹⁶⁹ Mesela, Sarayköy Heyet-i Milliyesinin bölgelerinde bulunan muhacir ve şehit ailelerine yaptığı yardımlar hakkında bkz., Akın, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi*, s. 36-37.

uygulanmasına başlanmıştı. Bu cümleden olmak üzere, ilk olarak Denizli’de Heyet-i Merkeziye kuruldu.¹⁷⁰ Daha sonra 6-9 Ağustos 1919’da Birinci Nazilli Kongresi yapıldı. Kongre, bölgedeki Heyet-i Milliyeleri ilgilendiren idari, mali, askerî konularda önemli kararlar aldı.¹⁷¹ Bu konuların takibi ve özellikle “nakdî ve aynı yükümlülükler”in yerine getirilmesi, para toplanması ve cephenin iaşesi, lojistik işleri gibi hususlarla meşgul olmak üzere millî bir Heyet-i Merkeziye seçerek dağıldı.¹⁷² Bu kongrenin en önemli faydası Batı Anadolu bölgesinde dağınık halde bulunan mücadele gruplarını ve Heyet-i Milliyeleri koordine ederek tek bir merkezde toplamış olmasıdır.¹⁷³ Nitekim bölgedeki gelişmelere şahit olan 57 Tümen Komutanı M. Şefik Bey’in de ifadesine göre bu heyet, millî kuvvetlerin ihtiyacını temin eden Heyet-i Milliyelere merkezlik ve başlık yapıyordu. Bu vazifenin Nazilli Heyet-i Merkeziyesi’nde bulunmasının başlıca sebebi, adı geçen heyetin, cephenin en yakın gerisinde bulunmasıdır.¹⁷⁴ Zaten Mustafa Kemal de Aydın Cephesi’nin savunma planı içinde Nazilli’de bir Heyet-i Merkeziye kurulmasını uygun görmüş ve bu bölgedeki levâzım işlerinin adı geçen heyete verilmesi hususunda ilgililere emir vermişti.¹⁷⁵ 19- 23 Eylül 1919’da Nazilli’de ikinci bir kongre toplandı. Ali Beyzade Ali Bey’in evinde Antalya delegesi Nuri Bey’in başkanlığında toplanan¹⁷⁶ bu kongreye Denizli, Afyon, Isparta, Burdur, Antalya ve diğer çevre sancaklardan kaza ve nahiyelerden olmak üzere otuz merkezden delegeler katıldı. Kongrede, her kazadan ve bazı nahiyelerden birer kişi olmak üzere 45 kişilik bir Heyet-i Merkeziyenin Nazilli’de daimî kurul olarak kalmasına karar verildi. Yeniden teşekkül eden bu Heyet-i Merkeziye, maliye, levâzım, personel ikmalî, sıhhiye gibi komisyonlara ayrılarak görev taksimi yaptı.¹⁷⁷ Heyet-i Temsiliye azasından Refet Bey de Nazilli’de görevlendirildi. Cephenin ikmalî konusunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin Heyet-i Temsiliyeye olan her türlü müracaatları Mustafa Kemal tarafından, halledilmek üzere Refet Bey’e havale ediliyordu. Bu şekilde bölgedeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin ikmal konusundaki müracaat yerleri Refet Bey, dolayısıyla Nazilli Heyet-i Merkeziyesi idi.¹⁷⁸ 6 Ekim 1919’da Aydın, Denizli, Isparta, Burdur, Antalya, Muğla sancaklarından birer delegenin katıldığı ve kimi kaynaklarda Üçüncü Nazilli Kongresi olarak adlandırılan bir toplantı daha yapıldı. Bu toplantının esas amacı iş bölümüne gitmek ve halktan toplanacak yardımlar hakkında prensipleri oluşturmak idi.¹⁷⁹

¹⁷⁰ TİH 2/2, s. 133.

¹⁷¹ Bazı yayınlarda Birinci Nazilli Kongresi’nin toplanma tarihi farklılık göstermektedir. Bu konuda değerlendirmeler için bkz., Günver Güneş- Müslime Güneş, “Heyet-i Milliyeden” s. 1262-165.

¹⁷² Bayar, *Ben De Yazdım*, C.7, s. 2229-2230.

¹⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859- 1952*, İstanbul: 1952, s. 502.

¹⁷⁴ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.2, s. 231.

¹⁷⁵ ATASE Arş., KI: 258, D: 18, Fh: 37, 37-1.

¹⁷⁶ Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri 1919- 1920*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1998, s. 84.

¹⁷⁷ Bayar, *Ben De Yazdım*, C.7, s. 2374.

¹⁷⁸ ATASE Arş., KI: 258, D: 18, Fh: 39.

¹⁷⁹ Günver Güneş- Müslime Güneş, “Heyet-i Milliyeden”, s. 1273.

İleride Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alacak olan Heyet-i Milliyelerin bir üst kurulu konumunda olan ve Kuvâ-yı Milliye'nin iâşe ve ikmalinden yetkili ve sorumlu bulunan Nazilli Heyet-i Merkeziyesi, takip eden günlerde kendisine bağlı millî cemiyetlerin gelir ve giderlerini kontrolü altına aldı. Hatta 8 Kasım 1919'da Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hesaplarını teftiş için Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nden bir heyet gönderildi. Bu heyet, ayrıca Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden yardımları Nazilli'ye göndermesini istedi.¹⁸⁰ Bunun gibi, Heyet-i Merkeziye, bölgedeki millî teşkilatların hemen hepsi üzerinde, idare ve ikmal konusunda önemli tasarrufa sahip bulunuyordu.

Mart 1920'den sonra Batı Anadolu'nun cephelere bölünmesiyle birlikte, araştırma alanımıza giren yerler İzmir Güney Cephesi içinde yer aldı.¹⁸¹ İşte bu düzenlemeden sonra, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi, zaman zaman "İzmir Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi" adını kullanmaya başladı. Yunan saldırılarının aleyhimize gelişmesi üzerine Nazilli Heyet-i Merkeziyesi veya İzmir Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi eşyalarını toplayarak 24 Haziran'da Denizli'ye taşındı. Orada da kendisini emniyette görmeyen heyet, 4 Temmuz'da Dinar'a ve bir müddet sonra da Burdur'a yerleşti.¹⁸² Heyetin Dinar'dan Burdur'a nakledilmesine, Burdur Mutasarrıfı, "hâlen Burdur'da görev yapan Heyet-i Milliye-i Merkeziye vardır. Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin gelmesiyle çeşitli siyasi problemlerin ortaya çıkabileceği" gerekçesiyle pek taraftar görünmedi.¹⁸³ Ancak Batı Cephesi Komutanı 26 Ağustos'ta Burdur Mutasarrıfı'na gönderdiği telgrafta, Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi'nin Burdur'a naklinin TBMM'nin emri gereğince olduğunu bildirdi.¹⁸⁴ Sonunda adı geçen heyet Burdur'da görev yapmaya başladı.¹⁸⁵ Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, yayınladığı 8 maddelik genelge ile millî cemiyetlerin bütün yardımlarının Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi'nde toplanmasını ve istenilen şeylerin oradan aldırılmasını ilgili yerlere tebliğ etti.¹⁸⁶ Bu şekilde Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi, yardımlarda koordine merkezi olarak bir müddet hizmet verdi. Ancak daha önce de temas ettiğimiz gibi, hakkında pek çok tartışmalar çıkmaya başladı. Zaten bu tarihlerde Kuvâ-yı Milliye'nin iâşe ve idaresi TBMM'ce Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin kontrolüne verilmek isteniyordu. Kısa bir süre sonra 29 Eylül 1920'de Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi lağvedilmiş ve Kuvâ-yı Milliye'nin ikmalinde koordinasyon işlerini Müdafaa-i Milliye Vekâleti üzerine almıştır. Millî Mücadele'nin sonuna kadar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin bulunduğu mntıkadaki en büyük askerî makam, cephenin ikmalinde, koordinasyon işlerini Müdafaa-i Milliye Vekâleti adına yürütmüştür.¹⁸⁷

¹⁸⁰ ATASE Arş., KI: 258, D: 18, Fh: 8, 8-1, 8-2.

¹⁸¹ TİH 2/2, s. 111.

¹⁸² Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s. 401.

¹⁸³ ATASE Arş., KI: 557, D: 27-B, Fh: 87.

¹⁸⁴ ATASE Arş., KI: 557, D: 27-B, Fh: 87-1.

¹⁸⁵ Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi'nin Burdur'a gelmesiyle, halen Burdur'da görev yapmakta olan Burdur Heyet-i Milliye-i Merkeziyesi, büyük bir ihtimalle Güney Cephesi Heyet-i Merkeziyesi'nin bünyesinde altında veya lağvedildi.

¹⁸⁶ ATASE Arş., KI: 558, D: 14, Fh: 54-1.

¹⁸⁷ ATASE Arş., KI: 559, D: 17, Fh: 30-1.

5.3. Sağlık Hizmetleri

Cephenin lojistik desteği bakımından şüphesiz sağlık hizmetleri de çok önemli idi. Millî kuvvetlerin sağlık işleri önceleri, mevcut imkânlarla göre mahalli oluyordu. Daha sonraları yeni hastaneler açılmaya başladı.¹⁸⁸ Bu cümleden olmak üzere, Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşundan sonra, cepheye yakın olması dolayısıyla ilk önce Denizli'de hastaneler açıldı. Denizli Heyet-i Milliyesinin öncülüğü ve yardımlarıyla Denizli'de birkaç büyük bina, hastane haline getirildi.¹⁸⁹ Millî Hastane adıyla bilinen ve Sarayköy, Nazilli cephelerinin ilk günlerinde ve sonraları millî kuvvetlere ve bölge halkına pek büyük hizmeti olan bu hastanede, Dr. Mazhar Müfid Bey, Eczacı Hacı Bey ve Kızılay tarafından gönderilen heyette bulunan Dr. Kemal Şakir (Saracoğlu) Bey görev almışlardı.¹⁹⁰ 11 Ağustos 1919 tarihli yevmiye defterinden anladığımız göre, bu tarihte Millî Hastane'de 14 Kuvâ-yı Milliye efradı da görev yapmaktaydı.¹⁹¹

Millî Hastane'nin hizmet verdiği günlerde Denizli'de, haklarında yeterince bilgi bulamadığımız bazı ufak tefek sağlık kuruluşlarının olduğu da bilinmektedir. Bunların yanında, daha sonraları Nazilli'de de bir hastane kuruldu. Düşmanla çarpışmaların yoğun olduğu günlerde, Refet Bey (Bele) İstanbul'a gitti ve isteği üzerine Kızılay, İstanbul'dan Nazilli'ye bir seyyar hastane gönderdi. *Beşinci İmdâd-ı Sıhhi Heyeti*'nce kurulan bu hastanenin Başhekimisi Dr. Lütfi Bey (Kırdar) idi. Ancak Nazilli'nin düşman eline geçmesiyle, adı geçen hastane -ileriki konularda anlatacağımız gibi- Isparta'ya nakledildi.¹⁹² Nazilli'den kurtarılabilen malzemenin bir kısmı ile de 1921'de Denizli'de Hilal-i Ahmer Beşinci İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından ikinci bir dispanser tesis edildiği bilinmektedir. Diğer sağlık kuruluşlarında olduğu gibi, bu dispanserde dil, din, ırk, mezhep farkı gözetmeksizin, bütün hastalara geceli gündüzlü hizmet verilmiştir. 1921 yılı itibarıyla dispanserde 3372 hastaya bakılmıştır.¹⁹³

Batı Cephesi'ne yakınlığı dolayısıyla cepheden gelecek yaralılar ve bölge halkının sağlık ihtiyacı açısından Denizli'deki sağlık kuruluşları tabii ki çok önemli idi. Çünkü içinde bulunulan savaş yıllarında bölgede zührevi hastalıklar da artmış bulunuyordu.¹⁹⁴ Bu yüzden daha büyük hastaneye ihtiyaç duyuldu. Yukarıda adı geçen hastaneler ile birlikte 23 Eylül 1919 tarihinde 50 yataklı olarak hizmete giren Denizli Memleket hastanesinin Millî Mücadele sürecinde bölgede sağlık alanında küçümsenmeyecek hizmetleri olmuştur. Aslında bu hastanenin kuruluş çalışmaları Balkan Savaşı yıllarına kadar uzanır. Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Belediye başkanı ve diğer Denizlili hayırseverler

¹⁸⁸ TİH 2/2, s. 135.

¹⁸⁹ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C.2*, s. 177.

¹⁹⁰ Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi*, s. 93; Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 89-90.

¹⁹¹ ATASE Arş., KI: 7426, D: 4, Fh: 82.

¹⁹² Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş 1912- 1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970, s. 202.

¹⁹³ İsmail Hacifettahoğlu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921 Millî Mücadele'de Hilal-i Ahmer*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, 2009, s. 60-62, 124.

¹⁹⁴ Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nâsiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2020, s. 140.

tarafından 1913'te önce arsası temin edilmiş ve 1914'te inşaatına başlanmış idi. 1916'da "Menzil Hastanesi" adıyla, ameliyathanesi bile olmadan, çok eksikleriyle kısmen hizmete açılan hastane, halkın yardımlarıyla ancak eksikliklerini tamamladıktan sonra 2 katlı olarak 1919 Eylül ayı son haftasında tam anlamıyla faaliyete geçmiş bulunuyordu.¹⁹⁵ Hastanenin ilk başhekimi Giritli Kerim Bey ve ilk doktoru Mazhar Germen¹⁹⁶ Bey idi. Mazhar Germen'in 1920'de milletvekili seçilip hastanedeki görevinden ayrılmasını müteakip, Dr. Kazım (Samanlı), Belediye doktoru Haydar Bey, askerî tabiplikten emekli Binbaşı Mustafa Kerim beyler görev yapmışlardır.¹⁹⁷ Hastane çeşitli imkânsızlıklar içinde hizmet vermeye çalışıyordu. Bu yüzden, Denizli hastanesine para yardımında bulunulması hususu Hilal-i Ahmer merkezinden Nazilli'deki Hilal-i Ahmer Heyetine emredilmiş ve yeterli yardım yapılabildiği takdirde Heyet-i Merkeziyelerden para talep edilmesine gerek kalmayacağı bilgisi 16 Ocak 1920 tarihinde 20. Kolordu tarafından 12. Kolordu Komutanlığına iletilmiş idi.¹⁹⁸ Tabi bu konuda Hastaneye yeterli miktarda yardım yapıp yapılmadığını bilmiyoruz. Ama bilinen bir şey var ki, o da günden güne hastanenin sorumluluğunun ve yükünün arttığıdır.

Batı Cephesi'nde muharebelerin yoğunlaştığı günlerde Denizli Memleket Hastanesinin hasta yoğunluğu da artmış idi. 1921-1922 yılında 951 hasta, yatarak tedavi görmüş, bunlardan 842 kişi taburcu olurken, 109 hasta ise vefat etmiştir.¹⁹⁹ Bu süreçte, bir taraftan sağlık hizmetleri verilirken bir taraftan da hastanenin kanalizasyon, su ihtiyacı vb. eksikleri de tamamlanmaya çalışılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Millî Mücadele Dönemi'nde önce "Menzil Hastanesi" olarak hizmete başlayan ve 1919 Eylülünden itibaren "Memleket Hastanesi" adıyla bölgede önemli sağlık hizmetlerini yerine getiren bu kurum, 1950 yılında Özel İdare bütçesinden kurtarılarak Devlet Hastanesine dönüştürülmüştür.²⁰⁰

¹⁹⁵ Tarhan Toker, *Denizli Sağlık Tarihi Sağlık Hizmetleri Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli 1986, s. 33. (Bundan sonra *Denizli Sağlık Tarihi* kısaltması kullanıldı)

¹⁹⁶ Mazhar Germen (1884, Aydın - 6 Kasım 1967), TBMM'nin ilk sekiz döneminde milletvekilliği, ayrıca 1. Ali Fethi Okyar kabinesinde Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekilliği (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) yapmıştır.

¹⁹⁷ Ahmet Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, Denizli 1944, s. 11; Coşkun Önen, "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı:6, Denizli 2005; Mehmet Ali Uysal, *Cumhuriyet Döneminde Denizli Kazası*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 1999), s. 250- 251.

¹⁹⁸ Pancar, "Aydın Cephesi", s. 281.

¹⁹⁹ Ahmet Akşit, *Denizli Memleket Hastanesi*, s. 61.

²⁰⁰ <https://denizlidh.saglik.gov.tr/TR-637261/tarihcemiz.html> (erişim tarihi: 16.06.2022).

Resim 12. Atatürk'ün ziyaret ettiği Denizli Memleket Hastanesi
(<https://www.denizligazetesi.com/guncel/husamettin-atamanin-kaleminden-ataturkun-denizliye-gelisi-h-78522.Html> (e.t. 13.09.2022))

Görüleceği üzere, Millî Mücadele yıllarında Denizli'deki sağlık kuruluşlarının, başta cepheden gelen yaralı ve hastalar olmak üzere, bölge halkının sağlık ihtiyacını karşılamada önemli boşluğu doldurduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanında, Denizli'nin Acıpayam ve Tavas kazalarında Selahattin Efendi adında bir seyyar tabibin görev yaptığı, Çivril'de de Küçük Sıhhiye Memuru Yusuf Efendi isminde bir cerrahın bulunduğu bilinmektedir.²⁰¹

6. Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetler ve Alınan Tedbirler

6.1. İstanbul Hükûmeti, Heyet-i Nâsiha ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi sonrası başlayan millî hareketten rahatsız olan Damat Ferit Hükûmeti, halka telkinlerde bulunmak ve kendi politikalarını etkin kılmak için bazı bölgelere "Heyet-i Nasihâlar" göndermeye karar verdi. Bu heyetler Anadolu'nun muhtelif yerlerini ziyaretle, halka tavsiyelerde bulunacak ve unsurlar arasında ahenkli bir geçinmeyi, vatandaşlık hissini telkin edecekti.²⁰² Zaten Padişah iradesinde de savaşın kötülüklerinden etkilenen "sunuf-ı teba-yı şahane"ye Padişahın şefkat ve teveccühlerinin bildirilmesi isteniyordu. Hükûmet Başkanı Damat Ferit'e göre ise heyetler, halka Padişahın selamlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildirecekti.²⁰³ Dolayısıyla bu teşebbüsün, Padişahın emri olduğu vurgusu yapılarak Hükûmet ve Sarayın birlikte hareket ettiği mesajı verilmekteydi.²⁰⁴ Bütün bu söylemlerin arkasında, Hükûmetin kendi otoritesini Anadolu'da artırmak istemesi ve aleyhine doğabilecek millî cereyanları köreltmek niyetinin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunu gerçekleştirebilmek için de halkın, gelenek icabı hükûmetten ziyâde padişah otoritesine

²⁰¹ Ali Rıza Gönüllü, "Millî Mücadele Döneminde Burdur", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, sayı: 27, s. 616.

²⁰² Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C. 1, Ankara 1959, s. 64.

²⁰³ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, s. 250;

²⁰⁴ Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*, s. 15.

olan saygısı bilindiğinden, nasihat heyetlerinin başına özellikle şehzadeler verilmişti. Denizli, Isparta, Burdur, Antalya, Muğla ve civar bazı illere gönderilecek Heyet-i Nâsiha, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlığında idi.²⁰⁵ Heyette ayrıca, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık Müftüsü Halil Fehim Efendi, Eski Karahisar Milletvekili Yanko Gevenidis (Küvenoğlu), Dâhiliye Nezareti Memur'ın Kalemi Müdürü Ohennes Ferid, Ali Rıza, Mahmut Hayret, Süleyman Şefik ve Ali Fevzi Paşalar bulunuyordu.²⁰⁶ Heyette Rum ve Ermenilerin bulunması anlamlıdır. Padişah bu teşebbüsü ile yakında toplanacak olan Paris Barış Konferansı'na bütün tebaaya eşit davrandığı mesajını verirken, Yunan ve Ermeni iddialarını da etkisiz bırakmayı amaçlamıştır.²⁰⁷

Bu heyet, İstanbul Hükûmeti ve Saray'ın direktifleri doğrultusunda 16 Nisan 1919'da Anadolu'ya hareket etti.²⁰⁸ Bir gün sonra Harbiye Nâzırı Şakir, Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki heyet için, gideceği yerlerde ilgili komutan tarafından 100'er mevcutlu süvari bölüğü hazırlanması emrini verdi.²⁰⁹ İstanbul'dan Bursa yoluyla Anadolu'ya geçen heyet, 01 Mayıs'ta Denizli'ye geldi. Süleyman Şefik Paşa, hükûmet konağı önünde toplanan halka, Padişahın bildirisini okudu. Padişahın selamını söyleyerek başladığı konuşmada, mütâreke hükümlerine uymanın millet ve memleket selâmeti için gerekli olduğu, halkın sükûn içinde iş ve güçleriyle uğraşmaları ve Hristiyanlarla iyi geçinmeleri, herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığı irade buyuruluyordu.²¹⁰ O gün Tavaslızade Mustafa Bey'in evinde geceleyen Heyet, ertesi gün sabahleyin Denizli'den ayrıldı.²¹¹ Şehzadenin maiyetine Yzb. Diyarbakirli Ekrem'in komutasında Mızraklı Süvari Bölüğü memur edildi.²¹² Denizli'de 1 gün kalan ve Millî Mücadele karşıtı propaganda yapan Heyet, daha sonra Burdur, Antalya ve Isparta'ya gitti. Heyet, Denizli'ye gelmeden önce Mahmut Hayret Paşa'nın başında bulunduğu bir grup da Muğla'ya gitmişti.²¹³

Nasihat Heyeti'nin esas amacı Denizli ve ziyaret edeceği diğer sancaklarda Kuvâ-yı Milliye ruhunun oluşmasını önlemek ve buralardaki konuşmalarda yapılan telkinlerle, halkta "tevekkül" zihniyetinin belirmesine yani Mondros Mütarekesi şartlarına karşı çıkılmamasını sağlamaya yönelik idi.²¹⁴ Heyet üyeleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının propagandasını da yapıyorlardı. Mesela üyelerden bazıları Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) Bey ile yaptıkları özel bir görüşmede bu yönde telkinde bulunmuşlar ama Faik

²⁰⁵ Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi*, s. 65.

²⁰⁶ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C.1, s. 64; Akşin, *a.g.e.*, s. 250; Süleyman Sami, *a.g.e.*, s. 334-335; Bu kişilerin kısa biyografileri için bkz., Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*, s. 42-50.

²⁰⁷ Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*, s. 17.

²⁰⁸ ATASE Arş., KI: 8, D: 33, Fh: 55, 55-1; T. Gökbilgin, heyetin Anadolu'ya hareket tarihini yanlışlıkla 17.04.1919 olarak vermiştir. (Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C.1, s. 64.

²⁰⁹ ATASE Arş. KI: 8, D: 33, Fh: 55, 55-1; Bunun gibi Anadolu'nun diğer yerlerine (Sivas, Erzurum vs.) gönderilen heyetler için de 10 Nisan'da yazılan bir emirle, her türlü teçhizatla donanmış 100 mevcutlu süvari bölüğü hazırlanması istenmişti (ATASE Arş. KI: 8 D: 33, Fh: 49).

²¹⁰ Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*, 139; Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969, s. 12.

²¹¹ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 28.

²¹² TİTE Arş., KI: 18, Fh: 1906; bu bölüm daha sonra millî kuvvetlere katılmıştır

²¹³ Heyet-i Nâsiha'nın amacı, faaliyetleri hakkında ayrıntılı analizler için bkz., Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*.

²¹⁴ TİH 2/1, s. 77;

Bey'den umdukları cevabı alamamışlardı.²¹⁵ Şüphesiz, Nasihat Heyetinin Millî Mücadele karşısı propagandaları bazı kişiler üzerinde iz bırakmış olsa da Denizli'deki millî teşkilatlanmanın seyrine önemli bir etki yapmadı.

Bütün vatan sathında olduğu gibi, Denizli'de de Millî Mücadele ruhunu kırmaya çalışan diğer bir siyasi gelişme Hürriyet ve İtilaf Fırkasının faaliyetleridir. Yukarıda kısmen bahsedildiği üzere Nasihat Heyeti ile içi içe çalışan ve Damat Ferit Hükûmetinin politikasını güden Hürriyet ve İtilaf Fırkası,²¹⁶ her fırsatta millî heyetlerin faaliyetlerini ve Kuvâ-yı Milliye'nin gelişmesini önlemeye çalışıyordu. Yunan işgali başlar başlamaz Ahmet Hulûsi ve beraberindekiler Yunan'a karşı cihat ilân ettikleri vakit, Denizli Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ileri gelenlerinden birkaç kişi, Yunanlarla mücadele etmemeye karar verdiklerini Topçu Alay Komutanı'na söylediler.²¹⁷ "Denizli Olayı" konusunda da daha detaylı anlatılacağı gibi, takip eden günlerde düşmanın Denizli'ye yaklaşması üzerine, Denizli Heyet-i Milliyesi, bazı haklı gerekçeler ile Denizli'deki Gayrimüslimleri cephenin daha gerisine nakletme kararı aldı. Fakat başında Hürriyet ve İtilafçıların bulunduğu bir grup, buna karşı çıkarak "Hicret Etmeyecek Halkın Hukukunu Muhafaza için Hükûmete Müzaheret Heyeti" adıyla bir heyet kurdular.²¹⁸ Bu heyetin amacı, Denizli Heyet-i Milliyesinin faaliyetlerini engellemek idi. Nitekim üzücü "Denizli Olayı"nın meydana gelmesinde bu heyetin dolayısıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkasının sorumluluğu asla göz ardı edilemez

Hürriyet ve İtilafçılar her fırsatta millî teşkilatların kararlarını ve faaliyetlerini önlemeye çalıştılar, ancak bütün engellemelerin, karşı koymaların, istenilen sonucu vermemesi ve Millî Mücadele'nin gün geçtikçe önem kazanmaya başlaması, Hürriyet ve İtilafçıların endişelerini gittikçe artırdı. Sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası, millî heyetler içine sızmayı denedi. Bu maksatla Fırka merkezi, İstanbul'dan propagandacılarını ve güvendiği adamlarını bölgeye gönderdi. Bunlar yeni kurulacak Heyet-i Milliye'lere sızmaya çalıştılar. Denizli Sancağındaki millî heyetlere sızamamışlar ise de Denizli'yi etkileyebilecek yakın bazı millî heyetlere nüfuz etmeyi başardılar. 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'in ifadesine göre, "Nazilli Heyetinde dahi, Kuvâ-yı Milliye'ci görünen Hürriyet ve İtilafçılar vardı. İstanbul'da fırka merkezleriyle gizli haberleşmelerde bulunuyorlardı."²¹⁹ Böylelikle millî heyetlere sızmayı başaran Hürriyet ve İtilafçılar, sözde Heyet-i Milliye adına yaptıkları propagandalarla Kuvâ-yı Milliye Komutanlarının arasını açmaya ve ordu ile Kuvâ-yı Milliye'yi birbirine düşürmeye çalıştılar. Bu cümleden olmak üzere, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nde görev yapan ve aslında İstanbul Hükûmetinin ajanı olan İlhâmi Bey,²²⁰ emri altında bulunan Hürriyet ve itilaf Fırkası

²¹⁵ Çelebi, *Heyet-i Nâsiha*, s. 141

²¹⁶ Bayar, *Ben De Yazdım*, C.7, s. 2116.

²¹⁷ Bayar, *Ben De Yazdım*, C.6, İstanbul 1968, s. 1948.

²¹⁸ Bayar, *Ben De Yazdım*, C.8, İstanbul 1972, s. 2437-2439

²¹⁹ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C. 2, s. 212,232.

²²⁰ İstanbul Hükûmeti yanlısı bir gazetenin İlhami Bey'den "Aydın, Nazilli ve Denizli ahvalini hükûmete bildirmek üzere geldiğini geçen gün yazdığımız Manisa Mebus-ı Esbâkı İlhami Bey..." şeklinde

mensuplarını, Kuvâ-yı Milliyeyi içinden yıkmak için yönlendirdi. Başta kendisi olduğu halde bu grup Demirci Mehmet Efe'yi kendi saflarına çekmeye çalıştı²²¹ ama başarılı olamadılar. Biraz geç de olsa durumu fark eden Demirci Mehmet Efe'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkasının oyunlarıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazı oldukça anlamlıdır. Demirci, 18 Ağustos 1920'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, "Ferit Paşa haininin çok teklif ve hizmetlerine maruz kaldım. Lâkin beni meydana getiren şu vatanıma hıyanet etmeyi hiç düşünmedim."²²² demek suretiyle, Hürriyet ve İtilafçıların planlarını bertaraf etmiştir.

Millî Mücadele'yi önlemeye çalışan bütün bu faaliyetlerin yanında, Damat Ferit Hükûmeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tesirinde kalan bazı mülki ve yerel idarecilerin de millî teşkilatlanma karşısı tutum ve davranışları ile karşılaşmıştır.

Buldan işgal edilmeden önce, Buldan'da hem Yunan gizli servisinin hem de Damat Ferit Hükûmeti yanlılarının propagandaları yoğunlaşmış bulunuyordu. Kaymakam Cevdet Bey'in de âciz oluşu ve Kuvâ-yı Milliyeye pek taraftar görünmemesi faktörünü de ekleyecek olursak, Buldan'da, sayıları çok az da olsa, bazı kişiler, Yunan propagandalarının tesiri altında kaldılar. Denizli Kalem Reisi Tevfik Bey'in 57. Tümen Komutanı'na gönderdiği 30 Haziran 1920 tarihli telgraftan anlaşıldığına göre, Buldan'da bazı kişiler Heyet-i Milliye mensuplarını nezaret altına aldılar ve Alaşehir'de Yunanlarla haberleşmeye başladılar.²²³ Sayıları yediyi geçmeyen bu kişiler, Yunan kuvvetleri Buldan'a yaklaştığı vakit onları karşılamaya gittiler.²²⁴ Ancak, bu tür davranışlar, şahsî nitelikten öteye gitmiyordu. Gerçek bu iken propagandacılar, bu hareketleri Buldan halkının tümünün istek ve arzusu imiş gibi göstermeye çalışıyorlardı. Hatta "Demirci Efenin zulmünden korunma" bahanesiyle halktan, Yunanları istedikleri onlardan memnun olduklarına dair belge almaya çalışmışlar, ama Buldan halkı kesinlikle böyle bir belge vermemiştir.²²⁵ Benzer bir propagandaya da Acıpayam'da rastlandı. Bölgedeki Yunan mezalimine karşı, "ehven-i şer" misali İtalyanlara sığınma veya onları davet etme şeklinde dönemin Acıpayam Belediye Başkanı ve beraberindeki beş kişinin 15 Ağustos 1920 tarihinde Yunan işgaline karşı İtalyan işgalini tercih eden ve onları davet eden mektup gönderdikleri öğrenildi. Daha sonra başka kişilerin de isminin karıştığı "İtalyanları davet meselesi", Isparta İstiklâl Mahkemesine yansımıştır. Yapılan soruşturma sürecinde, aralarında millî heyet üyelerinin de bulunduğu kişiler "niyetlerinin asla İtalyanları davet etmek olmadığı, halkı teskin etmek ve kazadan göçü önlemek için geri alınmak üzere kerhen yazılan telgrafın geri alınmadan önce çekildiğini,

---

bahsetmesi, adı geçen şahsın İstanbul Hükûmeti tarafından bölgeye propaganda için gönderildiği iddialarını kuvvetlendirmektedir (*Müsavet*, 29 Temmuz 1335).

²²¹ Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-48.

²²² Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-35.

²²³ ATASE Arş., KI: 785, D: 6, Fh: 2.

²²⁴ Nazmi Bey, 16.8.1336'da Ankara Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği şifrede, Yunanları davet ve karşılamaya giden yedi kişinin isimlerini bildirdi; Bkz. ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 9.

²²⁵ ATASE Arş., KI: 2490, D:122, Fh: 2, 2-1.

bunda ihanet ve kötü niyetin olmadığını” ifade etmişlerdir.²²⁶ Öyle anlaşılıyor ki, Mustafa Kemal’in de “ehven-i şer” kavramı çerçevesinde baktığı²²⁷ bu tür tutum ve davranışların ortaya çıkışında, Millî Mücadele aleyhtarları çevrelerin rolü olmakla birlikte, o günlerde bölgenin hassas durumu ile sınırlı bazı kişilerin o anki psikolojilerinin de etkili olduğunu düşünmek gerekiyor.

Yunan işgali yayıldıkça Millî Mücadele karşıtı propagandalar, diğer bazı ilçe yöneticilerinde de etkisini gösteriyordu. Çivril Kaymakamı, Çivril’de millî teşkilat kurmaya gayret edenleri engellemeye çalıştı ve önde gelenleri hapse attı. Bunun üzerine umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı 19 Ağustos 1919’da kendisini uyardı.²²⁸ Ancak Kaymakam’ın bu uyarılara kulak asmaması ve millî teşkilat aleyhine faaliyetlerini sürdürmesi üzerine, görevine son verildi. Buna rağmen adı geçen şahıs, Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki propagandalarına devam etti. Tedbir olarak 12. Kor. Komutanı muhtemelen 1920 Temmuz’unda sabık Çivril Kaymakamı’nı Dinar’a sürdü.²²⁹ Diğer taraftan Ağustos 1920’lerde Tavas Kaymakamı olarak görev yapan şahsın Kuvâ-yı Milliye’ye karşı olumsuz tutumları görüldü.²³⁰ Yine aynı tarihlerde Denizli Sancağının bir başka ilçesi olan Acıpayam’da Kaymakam Şevket Bey’in aciz ve belki de İstanbul Hükûmeti yanlısı olması dolayısıyla, buradaki millî teşkilatlanma fazla gelişme gösteremedi. Hatta o tarihlerdeki mülki ve yerel idarecilerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İstanbul Hükûmetinin etkisinde kalarak Millî Mücadele aleyhine bir tutum içerisine girmeleri, yöredeki bazı kişilerde ümitsizliğe ve moral bozukluğuna yol açmış, bundan dolayı “ehven-i şer” düşüncesi ile – Yukarıda verilen Acıpayam örneğinde olduğu gibi- İtalyanları davet örnekleri bile görülmüştü. Tümen Komutanı ve Mutasarrıf Vekili Nazmi Bey, 17 Kasım 1920’de Dâhiliye Vekâletine bir şifre göndererek adı geçen kaymakamın değiştirilmesini istedi.²³¹ O günleri yaşayan Emin Aslan (Tokat), Sarayköy kaymakamı ve diğer bazı görevliler hakkında şu tespiti yapmaktadır; “Sarayköyümüzün diğer bir bahtsızlığı da vardı, o da kazanın başında Ermeni’den dönme Ferit isminde bir kaymakam, askerlik şubesi başkanlığında da Arabî isminde bir Arap binbaşı, jandarmanın başında da Arap kökenli Yzb. Fazıl Bey adında korkak bir komutan vardı. Zayıf ruhlu, hissiz, belki de hain olan bu adamlar kazanın başında o günlerde adeta birer bela halinde idiler... Bu adamlar Heyet-i Milliye’nin bütün teşebbüslerini baltalıyorlardı... Bereket versin ki İstanbul Hükûmetinin bu kaymakamı ve reisi Ankara hükûmeti tarafından azledildi ve kazadan bunlar defolup gittiler.”²³²

²²⁶ Yapılan soruşturma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., N. Köstüklü, Millî Mücadele’de Denizli Isparta..., s. 189-193; E. Haytoğlu, “Millî Mücadele Döneminde Acıpayam”, s. 103- 109.

²²⁷ Avni İlhan, “Millî Mücadele’de Acıpayam ve Hasan Efendi Hoca”, *Millî Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi*, Denizli: Denizli Belediyesi Yay., 2010, s. 177-178.

²²⁸ ATASE Arş., KI: 426, D: 4, Fh: 185.

²²⁹ ATASE Arş., KI: 787, D: 12, Fh: 38.

²³⁰ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 1.

²³¹ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 34.

²³² Tokat, *Millî Mücadele’de Sarayköy*, s. 22-23.

Görüleceği üzere, Denizli Sancağı ve ileride yeri geldiğinde temas edileceği üzere Güneybatı Anadolu coğrafyasında Damat Ferit hükûmeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve bazı mülki idarecilerin değişik yollarla Millî Mücadele ateşini söndürmeye yönelik faaliyetleri eksik olmamış ise de sonuçta bu zihniyet millî teşkilatlanmanın önünü kesmede asla başarılı olamamıştır.

6.2. Denizli'deki Azınlıklar, Faaliyetleri ve Alman Tedbirler

İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmanî Cemiyeti tarafından hazırlanan bir yayında²³³ belirtildiğine göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Denizli Sancağında; 252.259 Türk, 3674 Rum, 636 Ermeni ve 55 Yahudi nüfusu vardı. Savaş başladıktan sonra doğal olarak nüfus hareketlilikleri olmuştur. İzmir Havalisi Komutanı tarafından 1917 nüfus istatistiklerine göre hazırlanan ve 13 Mart 1919'da Harbiye Nezaretine arz edilen bir raporda Denizli Sancağındaki nüfus durumu şöyle belirtilmiştir; 248025 Türk, 3203 Rum, 557 Ermeni, 52 Yahudi ve 7 Katolik-Protestan. Tavas ve Çal'da Gayrimüslim nüfus yoktu.²³⁴ Savaş sona erip mütarekenin başladığı günlerde ise, nüfus istatistikleri yayınlandı. Bu istatistiklere göre, takriben Denizli Sancağındaki Türk sayısı 243.542 iken bunun yanında 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni ve 7 Katolik bulunmaktaydı.²³⁵ Bütün bu veriler, Millî Mücadele yıllarında Denizli Sancağında Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların tümünün nüfusunun Türklere oranlarının %0,15 ile %0,18 arasında olduğunu göstermektedir.

Osmanlı yönetim anlayışının bir gereği olarak, din ve vicdan hürriyeti içinde yaşayan Gayrimüslimler, sosyal ve ekonomik alanda da Türklere göre daha avantajlı bir durumda idiler. Denizli ve havalisindeki ekonomide Rumlar oldukça etkili idi. Venizelos'un, Batı Anadolu'daki sanayi hareketlerinde Rumların rolüne dair, 30 Mart 1919'da Kaklamanos'a gönderdiği bir raporda belirttiği üzere Rumlar, bölge sanayinin aşağı yukarı %80'ini temsil etmekteydiler. 1031 Türk fabrikasına karşı, Rumların 37.643 işçi çalıştıran 3007 fabrikası vardır. Bunlar, gıda, sanayi, pamuk ve kereste fabrikalarıydı.²³⁶ Gerçekten de Millî Mücadele'de adından sık sık bahsedilecek olan Denizli ve havalisinin tek büyük un fabrikası Pandozoplu Un Fabrikası olup, bir Rum'a aitti.²³⁷ Keza Mardiros Sarıyan adlı Ermeni'nin Sarayköy'de büyük bir fabrikası vardı.²³⁸ Bunlar yüzlerce örnekten yalnızca birkaçı olup, Venizelos'un da yukarıda belirttiği gibi, Rumların sanayi alanında üstünlüğü tartışılmaz boyutta idi. Yalnızca sanayi alanında değil, sanat ve ticaret sahasında da Rumların etkinliği açıkça görülüyordu. Bölgedeki 57. Tümenin komutanı olan M. Şefik (Aker) Bey'in bu konudaki gözlemleri çok önemlidir. O, hatıralarında Rum ve Ermenilerin sanayi, ticaret, sanat alanlarındaki faaliyetlerinden

²³³ *Smyrne Turque, Poblacion de la Societé de Défans des Droits Ottomans*- Smyrne No: 4. Empremerie Ahmed İhsan, 1919, p. 20.

²³⁴ ATASE Arş., KI: 8, D: 33, Fh: 36.

²³⁵ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.1, s. 8.

²³⁶ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Çeviren: Hakkı Devrim, İstanbul: 1974, s. 206.

²³⁷ Altay, *On Yıl Savaş*, s. 254.

²³⁸ ATASE Arş., KI: 34, D:132, Fh: 18.

ayrıntılı örnekler verdikten sonra şöyle demektedir; “bütün Rumlar, ziraat ve en çok ticaretle uğraşırlar ve Türk milletinin ziraatla kazandığını, bilhassa ticari aracılıklarla ellerinden alarak umumi bir bakışla Türklerden daha müreffeh ve mesut yaşamışlardır”²³⁹. Denizli Sancağı Rum Havra Heyeti Metropolit Vekili Papa Hristomos ile Denizli Sancağı Ermeni Murahhas Vekili Papas Babkin’in 9 Temmuz 1919’da İstanbul’da İtilaf Devletleri Temsilcilerine gönderdikleri telgrafla; “Altı yüz seneden beri Osmanlı Hükûmetinin idaresi altında tam bir refah ve huzur içinde hayatlarını yaşadıkları”ndan bahsetmeleri,²⁴⁰ en yetkili ağızlardan Gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik durumunu gözler önüne sermektedir.

Osmanlı millet sistemi içinde refah ve huzur içerisinde yaşayan Gayrimüslimlerin büyük bölümü, Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasında, vatandaşı bulunduğu devlete ve Türklere karşı aleyhte tutum ve davranış içerisine girdiler. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı ordusundaki Gayrimüslim askerlerin ve bölgelerindeki sivil Gayrimüslimlerin düşmanla iş birliği yapmış olmaları ve ileride de yapma ihtimallerine karşı, Osmanlı askerî makamlarının, ilgili askerlik şubelerini sürekli uyardıklarını biliyoruz.²⁴¹ Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller sırasında da yerli Rum ve Ermenilerin büyük bölümü işgalcilerle iş birliği yapmaktan geri durmadılar. Yalnızca Denizli Sancağında değil, hemen bütün Yunan işgal bölgesi ve yakın yerlerdeki Gayrimüslimler özellikle Rum ve Ermeniler; Yunan propagandası yapmak, işgalciler lehine istihbarat faaliyetlerinde bulunmak, işgalcilere lojistik destek vermek ve hatta fiilen Yunan ordusuna katılmak gibi faaliyetlerle Millî Mücadele aleyhine bir tutum ve davranış içine girdikleri söylenebilir. Sayfaların sınırı içerisinde ancak bazı örneklerle meseleye bakmak istiyoruz:

Daha İzmir’in işgalinden birkaç saat sonra Denizli’de oluşan millî galeyandan Denizli Rumları rahatsız olmuş olacaklar ki Denizli ve ilçelerinde olup bitenleri tez elden İzmir’deki Yunan ve Rum mahfillerine bildirdiler. İzmir Rum gazeteleri, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi hakkında korkunç yazılar yazmaya başladı.²⁴² Henüz işgalin başlangıcında, Denizli’deki Rumlar şehrin işgaline inanmış olmalı ki Yunan askerine ikram edilmek üzere kuzular hazırladıkları gibi, Sarayköy Rumları da biri Tosunlar tarafındaki şose üzerinde, diğeri istasyonda cadde üzerinde zafer takları kurdular.²⁴³ Heyet-i Milliye bu zafer taklarını sürekli yıktırır fakat Rumlar geceleyin bu takları tekrar kurmak cüretini gösterirlerdi.²⁴⁴

²³⁹ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C.1*, s. 9.

²⁴⁰ ATASE Arş., KI: 89, D:326, Fh: 27.

²⁴¹ Nuri Köstüklü, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 18-20.

²⁴² Apak, *İstiklâl Savaşı’nda Garp Cephesi*, s. 76; Halbuki, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi daha ilk yaptığı konuşmada halka, Yunan’a karşı silaha sarılmasını belirttiikten sonra, orada bulunan tanıdığı Rumları göstererek, “bunlar da bize birer veditir, onlara dokunmayınız” demişti (Tütenk, *Millî Mücadele’de Denizli*, s. 9).

²⁴³ Apak, *İstiklâl Savaşı’nda Garp Cephesi*, s. 77; Tütenk, *Millî Mücadele’de Denizli*, s. 15.

²⁴⁴ Tokat, *Millî Mücadele’de Sarayköy*, s. 23.

Bölgedeki yerli Rum ve Ermenilerden bazıları daha da ileri giderek, Yunan ordusuna katılma ihanetini gösteriyorlardı. Harbiye Nezareti, bu konuda mülki idarecilerin gerekli tedbirleri alması ve dikkatli olunması yönünde 5 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezaretine yazı gönderdi.²⁴⁵ Fakat alınan tedbirlere rağmen devam eden savaş günlerinde Rum ve Ermeniler'in Yunan ordusuna katılımı önlenemedi. Özellikle 1920 Eylül'ünden itibaren Yunan kuvvetlerinin Anadolu içlerine ilerlemeye başlamasıyla, bu yöndeki davranışlar daha da arttı. Öyle ki çoğunluğunu yerli Rum ve Ermenilerin oluşturduğu kuvvetler, zaman zaman millî kuvvetlere taarruz ettiler. Nitekim 22 Nisan 1921 günü Yeniköy istikametinden saldırıya geçen makineli tüfekle donanmış düşman kuvvetinin hemen hemen hepsini gönüllü Rum ve Ermeniler oluşturuyordu. Sayısı 1000'in üzerinde olan bu kuvvet, Kuvâ-yı Milliye taarruz etmiş, ancak 8 ölü ve 6 yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.²⁴⁶ Öte yandan Yunan lehine istihbarat ve bölgede Yunan kültürünün propagandasını yapma yönünde azınlık faaliyetlerine sıkça rastlanıyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1921 Nisan ayı içinde Acıpayam ilçesinde Meyhaneci Kara Vasil adındaki Rum'un -bu kişinin 2 oğlu da Yunan ordusuna katılmıştı- Fethiye mintikasındaki Yunanlarla haberleşme içinde bulunduğu tespit edildi. Bu tür faaliyetlerin önlenmesi için Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü, Denizli Mutasarrıflığından gereğinin yapılmasını istedi.²⁴⁷ Öte yandan Sarayköy'de Eczacı Yordan'ın eczanesinde yapılan aramada Sarayköy ve civarının bir krokisi ile patlayıcı maddeler bulundu.²⁴⁸ Denizli Mutasarrıf Vekili Nazmi Bey'in 29 Eylül 1920 tarihini taşıyan bir raporunda belirttiğine göre, Honaz nahiyesindeki Hristiyanlardan Kocakülahoğlu Haralambi'nin evinde topçu subayı üniforması, Burdurluoğlu Haralambi ile Hurioğlu Anastos'un evlerinde büyük küçük ebatta Yunan bayraklarıyla Yunan kültürüne ait resimler ele geçirildi.²⁴⁹ Muhtemelen yine aynı tarihlerde İzmir'den Denizli'ye dönen Tüccar Kitapçıoğlu Ahmet ve Karpuzcu Ahmet Efendiler aynı trende beraber yolculuk ettikleri Denizli Rumlarından Pavlide Efendi'de bir Yunan bayrağı ile şapka gördüklerini söylediler.²⁵⁰ Öte yandan 11 Ekim'de Denizli'nin Ermeni Mahallesi sakinlerinden Ermeni Hacı Sarkis'in evinde yapılan aramada 2 adet Ermeni bayrağına rastlandı.²⁵¹

Bu tür örnekleri artırmak mümkündür. Bütün bu gelişmeler gösteriyordu ki, diğer yerlerde olduğu gibi Denizli Sancağındaki Gayrimüslimlerin büyük bölümü, vatandaşı bulunduğu devletine ve yıllardır birlikte refah ve barış içinde yaşadığı Türklere karşı, bulanık suda balık avlamak misali, işgalcilerle iş birliği içinde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Tabii ki bu durumda, Ankara hükûmeti haklı olarak bazı önlemler

²⁴⁵ ATASE arş., KI: 116, D:419, Fh: 5-1, 5-2.

²⁴⁶ ATASE Arş., KI: 578, D:82, Fh: 113.

²⁴⁷ ATASE Arş., KI: 426, D:4, Fh: 261.

²⁴⁸ ATASE Arş., KI: 790, D:21, Fh: 70 (107).

²⁴⁹ ATASE Arş., KI: 2490, D:112, Fh: 20-2.

²⁵⁰ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 27.

²⁵¹ ATASE Arş., KI: 790, D:21, Fh: 100.

almak mecburiyetinde kalacaktır. Bu önlemlerden biri de düşmanla iş birliği yapma durumunda olan Gayrimüslimlerin savaş mahallinden daha güvenli olan yerlere iç kısımlara nakledilmesi olacaktır. Böyle bir tedbiri gerekli görenlerin başında olayların bizzat içinde bulunan bölgedeki 57. Tümen Komutanı Şefik Bey geliyordu. O, bu konuda, Yunanların Rumları gönüllü kaydetmeleri ve bunun vahim sonuçlarını önlemek için, “bizim gerilere çekilmekliğimiz icap ettirdiği takdirde, içinden çekilebileceğimiz yerlerin bütün Rum halkını da Denizli ve daha gerilere çekirtmeye karar verdim.”²⁵² diyor. Biraz aşağıda bahsedeceğimiz gibi, Batı Cephesi kurulduğu vakit, Cephe Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da nakli gerekli görmüş ve bu konuda ilgili yerlere emir vermiştir. Öte yandan Şefik Bey’den sonra Tümen Komutanı olan Nazmi Bey de aynı kanaatte idi. O, Eylül 1920’lerde hazırladığı bir raporda, Rumların Yunanlar hesabına casusluk faaliyetlerini örneklerle belirttikten sonra, bu tutum ve davranışların “Rumları cephe mıntıkasında bulunmalarının sebep olduğu”nu yazdı.²⁵³ Bölgedeki sorumlu komutanların haklı gerekçelere dayanan bu düşünceleri uygulamaya konurken bazı tedbirler alındı. Bu cümleden olmak üzere, tehcir işlerini gözetmek için Çine Divan-ı Harb-i Örfîsi adıyla Denizli Sancağında bir divân-ı harb-i örfî kuruldu. Buradaki maksat, nakil sırasında olabilecek muhtemel keyfi uygulamaları önlemek idi.

Alınan tedbirlerle düşman işgal tehlikesine yakın olan Denizli Sancağının batısı ile Aydın Sancağından 1 Temmuz’dan itibaren Denizli’ye ve daha iç kısımlara nakiller başladı. Bu nakillerle doğal olarak Denizli’de Rum nüfusu oldukça arttı. Öte yandan Yunan işgallerinin gittikçe genişlemesi üzerine, işgal sahalarındaki halk, Denizli’ye ve daha gerilere göç etmeye başladı.²⁵⁴ 2 Temmuz’da Yunan birliklerinin Sarayköy’e yaklaşması üzerine Denizli’de bir endişe başladı. Çünkü Denizli halkı, -işgal yerlerinde örnekleri görüldüğü üzere- Denizli’de çoğalan Rumların Yunanlarla iş birliğinden kaygılanıyordu. Bu yüzden Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Goncalı’da bulunan Demirci Mehmet Efe’den Denizli’deki Rum erkeklerinin daha içerdeki bölgelere gönderilmesi için yardımını istedi.²⁵⁵ Bunun üzerine Demirci; Jnd. Yzb. Rifat, Mülazım-ı evvel Fazıl ve Sökeli Ali Efe’yi Rum erkeklerini Eğirdir’e sevk etmek üzere Denizli’ye gönderdi. 6 Temmuz 1920’de Gayrimüslimlerin Eğirdir’e nakilleri başladı. Denizli Kalem Reisi Tevfik Bey 7 Temmuz’da 12. Kor. Komutanı’na yazdığı şifrede, azınlıkların nakli ile ilgili bilgileri verdikten sonra, efelerin davranışları ve Hristiyanların bu şekilde sevklerinin İslâm ahaliyi rencide ettiğini ve bazı problemlere sebep olabileceğini ifade etti.²⁵⁶ Şefik Bey’in anlattığına göre, “7 Temmuz akşamına kadar iki günde Rum erkekleri ve isteyenler ailesiyle beraber trenle Eğirdir’e yola çıkarılmış” idi.²⁵⁷ Takip eden günlerde düşmanla çatışmanın yoğunlaşması ve cephenin genişlemesi, doğal olarak nakil sahasını genişletmek zaruretini ortaya çıkardı.

²⁵² Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 150.

²⁵³ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 20-2.

²⁵⁴ Bu göçlerle ilgili bkz., ATASE Arş., KI: 243, D:16, Fh: 20; KI: 2490, D: 122, Fh: 7, 9.

²⁵⁵ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 5-1; Altay, *On Yıl Savaş*, s. 254.

²⁵⁶ ATASE Arş., KI: 785, D: 6, Fh: 32-2.

²⁵⁷ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 196.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, 1 Eylül'de Ankara'da 24. Tümen Komutanı'na, TBMM Riyaseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Dahiliye Vekâleti'ne, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne ve ilgili yer Mutasarrıflıklarına gönderdiği ve bizce pek önemli bir belge mahiyetinde olan harp telgrafında Ermeni ve Rumların tutum ve davranışlarından bahsederek, buna karşı alınacak tedbirleri bildirdi. Telgrafta özetle şu hususlar dile getirildi;

1. "Vatanın saâdet ve felâketinde insanlık nokta-i nazarından dahi kader ortaklığına mecbur bulunan Ermeni ve Rum vatandaşlarımız, üzüntüyle belirtmek gerekir ki, casusluk ve her çeşit ihanet gibi, memleketin savunmasını zayıflatacak hareketlerden geri durmadılar. Binâenaleyh, Müslümanlığa has olan rahm ve şefkate artık tâkad bırakmadılar.
2. Bu durum karşısında Anadolu'nun haklı galeyanını durduracak tek çare Hristiyan vatandaşlarımızın sırf insanî bir his sebebiyle koruma altına almak, bunun için de aşağıdaki tedbirleri almak derhal uygulamak lâzımdır. Binâenaleyh, bu emri alan mülki makamlar, askeriyenin de her hususta yardımlarını alarak, uygulamaya başlamalıdır. Garp Cephesi Mıntıkası sayılan Geyve, Bilecik, Bolu, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli, Burdur, Isparta livaları dâhilinde bulunan Rum ve Ermeni unsurlarına mensup 20-40 yaş arası olan erkekler istisnasız cephe mıntıkası dışına çıkarılacaktır. Bunlardan hareket edemeyecek derecede sakat ve hasta olanlar istisna edilecektir. Sevk edilenlerin yolculuk sırasında ve vardıkları ikamet yerlerinde can, mal ve ırz güvenlikleri sağlanacak, bu işte mahallî hükûmetler ve korumalarına verilecek jandarmalar kesinlikle sorumlu bulunacaklardır. Bu emre uymayan her kim olursa olsun, suçunun derecesine göre, kanunun altında ağır cezaya çarptırılır. Cana ve ırza kastedenler idam olunur.
3. ...Afyonkarahisar, Burdur, Isparta ve Denizli livaları dâhilindekiler, trenle ve karadan Konya Vilayeti dâhiline ve Ankara-Konya vilayetlerinin ortak sınırları civarına nakledileceklerdir."²⁵⁸

Denizli Mutasarrıf Vekili Nazmi Bey, bu emri alır almaz, hemen harekete geçti. Üç gün uğraşmasına rağmen, polis ve jandarma güçleriyle Denizli Rumlarını cephe haricine çıkarmada başarılı olamadı. Bunun üzerine Nazmi Bey, cephede bulunan Isparta Milletvekili ve gönüllü milis kuvvet Demiralay'ın kurucusu ve komutanı Hafız İbrahim Bey'i karargâhında ziyaret ederek, bu nakil işinde Demiralay'ın görevlendirilmesini istedi. Hafız İbrahim bu işi mahzurlu görmekte beraber, başka çare olmadığından, Demiralay'dan 20 kişilik bir süvari müfrezesini Nazmi Bey'in emrine verdi. Bu müfreze aynı günün gecesini Rum cemaatini toplayarak, sabahleyin Eğirdir'e gönderileceklerini söyledi. Ertesi sabah direniş gösterecekler de Rumlar emre uymak zorunda kaldılar ve trenle peyderpey sevk başladı. Böylece Eylül ayında başlayan bu nakilde öncelikle erkekler Eğirdir'e sevk ediliyordu.²⁵⁹ Bu arada erkeklerinin bulunduğu yere gitmek için

²⁵⁸ ATASE Arş., KI: 900, D: 32, Fh: 1, 1-1.

²⁵⁹ Köstüklü, *Denizli Isparta*, s. 178.

müracaat eden Rum kadınlar da koruma altında trenle Eğirdir'e gönderiliyordu.²⁶⁰ Fakat Demiralay müfrezesinin taşkın davranışları olduğu için Nazmi Bey sevk işinde hükûmet kuvvetlerini uygun gördü. 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey'in Umûr-ı Dahiliye Vekâleti'ne takdim ettiği 29 Eylül 1920 tarihli uzunca bir rapordan anlaşıldığına göre, bundan sonra olaylar şöyle gelişti:

1920 Eylül ayı sonlarına doğru, düşmanın Sarayköy Cephesi'ni zorlamaya başlaması ve durumun tehlikeli bir hâl alması üzerine Demirci Efe, Hristiyanlar'ın kâmilen Eğirdir'e sevkleri ve hatta tren olmasa bile karadan gönderilmelerini Demiralay Komutanı Hafız İbrahim'den istedi. Bu yapılmazsa Denizli'ye gelerek hepsini öldüreceğini söyledi. Bu durumdan haberdar olan Nazmi Bey, büyük hâdiselere meydan vermemek ve Hristiyanların mal ve can güvenliklerini korumak için, Demirci ve Demiralay zeybeklerinden önce hareket ederek, erkeksiz Hristiyan halkın tümünü cephe gerisine, hükûmet kuvvetlerinin sevk etmesini uygun gördü. Çünkü kendi ifadesine göre, böyle davranmasa "hükûmet önünde katliam şeklinde bir hadisenin meydana gelmesi muhtemel" idi. Bu şekilde polis ve jandarmanın korumasında azınlıkların sevkine başladı. Nazmi Bey, bu raporunda "asayiş ve hükûmet otoritesinin olmadığı şu mıntıkada Hristiyanları kurtarmayı Anadolu Hükûmetinin haysiyeti namına emel edinmiştim" diyerek hükûmet kuvvetlerinin takviyesini istemiştir.²⁶¹

Savaş mahallinden savaşın olmadığı iç bölgelere sevk işleminde azınlıkların çoğunun direniş gösterdiği ve olay çıkardığı görülürken, cephenin gerisine gitmek için müracaatta bulunan azınlıklara da rastlandı. Nitekim, çoğunluğunu Gayrimüslimlerin oluşturduğu Osmanlı Bankası'nın Nazilli ve Denizli şubesi memurları Antalya'da ikamet etmek için müracaatta bulundular. TBMM Reisi Mustafa Kemal 23 Ekim'de (1920) Kuvâ-yı Milliye Komutanı Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafta, mürâcaatta bulunan memurlara Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerince Antalya'ya gitmelerine izin verildiğini bildirdi.²⁶²

Görüleceği üzere, Yunan işgali tehlikesi altında bulunan bölgelerdeki Rum ve Ermenilerin, işgalcilerle iş birliği yapmalarını önlemek ve kendi can ve mal güvenliklerini de sağlamak için bir tedbir olarak harp mıntıkası dışına daha iç kısımlara nakledilmeleri düşünülmüş ve sıkı önlemler ve hukuki kurallar dâhilinde sevkleri yapılmıştır. Bu sevkler yalnızca Denizli Sancağını değil, Batı cephesi mıntikasına giren bütün yerler ile ileride anlatılacağı üzere Isparta ve Burdur sancaklarını da kapsamıştır. Türk milletinin Anadolu'da siyasi varlığını ve istiklalini korumak, hür ve bağımsız yaşamak için adeta çırpındığı, varını yoğunu ortaya koyduğu bu kritik günlerde şüphesiz Ankara Hükûmeti, Millî Mücadele aleyhtarı tutum ve davranışların önünü almak zorunda idi.

²⁶⁰ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 18, 20.

²⁶¹ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh: 20, 20-1, 20-2.

²⁶² Cum Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-27, 26-23.

Bu sevkler sırasında bazı art niyetli kişilerin propagandası sonucu, yakın Türk tarihinde “Denizli Olayı” olarak adlandırılan üzücü bir hadise meydana geldi. Şimdi Denizli’de pek çok kişinin hayatına mâl olan bu olayı mercek altına alalım.

6.3. Üzücü Bir Gelişme: Denizli Olayı

Yukarıda da anlatıldığı üzere, haklı gerekçelere dayalı olarak Rum ve Ermenilerin savaş mıntıkası dışına çıkarılmasından Millî Mücadele karşıtı bazı kesimler; “Rumların nakli halinde, Yunanlar Denizli’ye girdiklerinde hicret etmeyecek olan İslâm ahâliye zulüm işleyecekleri”²⁶³ propagandasını yapmaya başladılar. Kuvâ-yı Milliye karşıtları için bu bir fırsat idi. Sevkin yapıldığı günün akşamı, muhalifler, bir taraftan; “Yunanlar ilerliyorlar, Denizli’ye girecekler. Tümen ve karargâhı Tavas istikametine çekilmiş” şeklinde bir söylenti²⁶⁴ ile halkı korku ve endişeye sevk ederken, bir taraftan da gerilimi daha da artırmak için, Demirci Mehmet Efe’ye bir telgraf çektiler. Bu günlerde Denizli’ye kadı olarak gelen ve Faik beyden sonra Mutasarrıflığa vekâlet eden Kahraman Seyfi adındaki Kuvâ-yı Milliye karşıtı aciz, yaşlı kişinin başını çektiği, dokuz kişinin imzasını taşıyan bu telgrafta; “Buraya gönderdiğiniz zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz etmekte olduklarından vukûa gelecek üzücü hâdisenin sorumluluğunun size ait olacağını beyan ederiz.”²⁶⁵ deniliyordu. Demirci Efe bu telgrafı alır almaz, 8 Temmuz sabahı, Sökeli Ali Efe’yi makina başına çağırarak, ona kızgın bir dille; “ben sizi oraya milletin malına, ırzına dokunmak için mi gönderdim... bunları kim işlediyse senden isterim” dedi. Sökeli ise verdiği cevapta; “milletin malına ırzına dokunanı önce kendisinin öldüreceğini, söylentilerin yalan olduğunu” söyledi. Demirci Efe bu cevabı aldıktan sonra Sökeli’ye hemen Denizli’den Goncalı’ya hareket etmesi emrini verdi.²⁶⁶

Görüleceği üzere, yukarıda bahsi geçen 9 kişinin gönderdiği telgrafta ifade edilenler, gerçeklere uymayan ve kasıtlı çıkarılan tezvirat idi. Kaldı ki Demirci “imansızlar, milletin malına ırzına dokunursunuz ha...” diye kızgınlıkla bir zeybeğin üzerine yürürken o sırada Denizli’den gelmekte olan bir köylü: “Efem sen bana inan kızanlarının hiçbirisinin kabahati yok. Bu haber yalandır. Bu işte Anzavurluk var.”²⁶⁷ diyerek, bir kasıt olduğu fikrini teyit etmektedir. Konu ile ilgili raporlardan²⁶⁸ anlaşıldığına göre, bundan sonra olaylar şöyle gelişti;

²⁶³ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 195.

²⁶⁴ Sökeli Ali Efe ve Jnd. Yzb. Rifat Bey’le beraber Rumları Eğirdir’e nakline memur edilen Jnd. Mülâzım-ı Evvel Fâzil Bey “Denizli Olayı” hakkında ilgili makamlara çok uzun bir rapor takdim etmiştir. (ATASE Arş., KI: 918. D: 3. Fh: 52, 52-1, 52-2, 52-4, 52-5)

²⁶⁵ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 197.

²⁶⁶ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 198; Bayar, *Ben De Yazdım*, C.8, s. 2443 vd.

²⁶⁷ Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen*, C.3, s. 199.

²⁶⁸ ATASE Arş., KI:2490, D: 122, Fh: 5, 5-1, 5-2. Bu rapor, Denizli Olayı’nı araştırmak üzere Bnb. Ali Şevki başkanlığında 5 üyeden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 12 Ağustos 1920’de Mutasarrıf Vekili ve 57. Tümen Komutanı Nazmi Bey’e takdim edilmiştir.

8 Temmuz sabahı müfrezenin hükûmette toplandığı bir sırada, Askerlik Şubesi ile Yağhane'ye kadar olan istasyon caddesi üzerinde Denizli ahalisinden pek çok silahlı kişi toplandı. Bu grup yüksek sesle; "artık bu millet ne Kuvâ-yı Milliye ne de zabıt görmek ister. Bunlar defolup gitsinler" gibi sözler söylemeye başladı. Eski Denizli Tabur Komutanı Em. Jnd. Bnb. İbrahim Namık Bey,²⁶⁹ sayıları yüzü bulan bu silahlı grubun başında yer almıştı. Durumun nazik olduğunu anlayan Ali Efe, Demirci'nin emri üzerine, Denizli'den ayrılmak için istasyona hareket etti. Müfreze, tam reji dairesi önünde ilerlerken, arkadan kendilerini takip eden silahlı grup içinden birkaç kişi müfrezeye yetişerek; "eğer siz bir fenalığa meydan vermek istemezseniz, elinizde olan silahları teslim ediniz. Biz sizinle beraber istasyona kadar geleceğiz orada size silahlarınızı iade ederiz" dediler. Bunun üzerine Ali Efe, Yzb. Rifat ve müfreze elemanları silahlarını verdi. Müfreze silahsız olarak istasyona ilerlerken, Tabakhane sokağına gelindiğinde, Yağhane'deki bina penceresinden, sivil elbiseli, fesli elinde mavzer olan bir kişi ateş etti. Arkasından diğer kişiler de 15 dakika müddetle müfrezeyi ateş altında tuttular. Sökeli Ali Efe, Hacı Mustafa ve İsmail adında bir zeybek öldü. Mehmet, Mustafa ve Bahri adındaki müfreze elemanları ile Mülâzım-ı Evvel Fâzıl Bey yaralandılar. Bu olaydan sonra Em. Jnd. Bnb. İbrahim Nâmık, Mutasarrıf Vekili Seyfi, Müdde-i Umûmî Abidin, liva baytarı, Denizli halkından Ali Beyzade Nuri Efendi ve birtakım sarıklı kişiler, hükûmet binasına geldiler. Bunlar, Kalem Reisi ve diğerlerine bir kâğıt imzalatırdıktan sonra, orada bulunanlara şöyle dediler; "Efendiler! Çekilmeyiniz. Millet istediğini yapmaya muktedirdir. Biz artık Kuvâ-yı Milliye vs.den bıktık. Her ne olursa olsun her kim gelirse gelsin, sokak ortasında gebertip lâşesini köpeklere yedireceğiz."

Denizli'de 8 Temmuz (1920) öğleden önce bu gelişmeler olurken, Sökeli Ali Efe'nin öldürüldüğünü ve müfrezenin dağıtıldığını öğrenen Demirci Mehmet Efe, beraberinde Şefik Bey, Mülâzım-ı Evvel Şevki, 175. Alay subayı Şerafeddin, Isparta Jandarma zabitanından Mülâzım-ı Evvel Hüseyin olduğu halde, Jandarma ve Kuvâ-yı Milliye efradıyla Denizli'ye geldi.²⁷⁰ Bu sırada Jnd. Tb. Komutanı Hamdi ve Kalem Reisi Tefvik Bey Demirci'yi karşılamak üzere istasyona gittiler.²⁷¹ Demirci, trenden iner inmez, kızanların Tefvik Bey'i göstererek "isteseydi önleyebilirdi" demesi üzerine, Tefvik Bey'i

²⁶⁹ Şefik Bey, İbrahim Nâmık hakkında şunları söylüyor; "Bu kıyamcıların başında kumandan olduğu anlaşılan ve Kuvâ-yı Milliyede hiç çalışmamış olan İ.N. Efendi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na temayülünden dolayı, Büyük harpte İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Jnd. Binbaşılığında tekâüde sevk edildiğini işitmişim (Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen, C.3*, s. 202). Yine aynı kaynakta (s. 217) Emekli Bnb. İbrahim Nâmık komutasındaki silahlı kuvvetin, "Hicret Etmeyecek Halkın Hukukunu Muhafaza için Hükûmete Müzâheret Heyeti" nin silahlı kuvveti, olduğu belirtiliyor.

²⁷⁰ ATASE Arş., KI: 2490, D:122, Fh:5-10.

²⁷¹ Zeynel Besin Sun, "Beni Nasıl Kestiler". Anlatan Denizli Postanesi Havale Memuru İbrahim, *Yeni Sabah Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

orada vurdu.²⁷² Kalem Reisi Vekili Bnb. Nüzhet Bey, 12 Temmuz'da 12. Kor. Komutanı'na bir şifre göndererek, "8 Temmuz Perşembe günü saat 1.00 sonrada Miralay Tevfik Bey'in Demirci Efe tarafından şehit edildiğini haber verdi Fahreddin Bey de aynı gün Müdafaa-i Vekâleti'ne, Denizli'den aldığı şifreyi aynen gönderdi.²⁷³

Demirci Mehmet Efe, istasyondan Hükûmet Konağına geldi. Olayla ilgili görülen telgrafta imzası bulunan kişilerden, Dava Vekili Dalamanlızade Şükrü ve Ahmet, Hoca Esat Efendi, Mevlüd Hoca, Saraçzade Salih, hemen öldürüldü. Em. Bnb. İbrahim Namık, Odabaşoğlu Halil ve Belediye Reisi Tevfik ve bazıları kaçtılar.²⁷⁴ 9 Temmuz günü Demirci'nin kızanlarınca yakalanan 60 kadar erkek hükûmet önüne getirildi ve öldürüldü.²⁷⁵ Hafız İbrahim'in verdiği bilgiye göre, bu olayda toplam 68 kişi öldürülmüş idi.²⁷⁶ Denizli halkı, Demirci'den korktuğu için Denizli'ye gelmiyordu. Aydın Sulh Hâkimi Sındırgılı Süreyya Bey'in (Özgeevren) de girişimleriyle Demirci Efe'nin öfkesi yatıştırıldı. 15 Temmuz günü Demirci tarafından Süreyya Bey'e verilen beyannamede, isimleri belirtilen 9 kişi suçlu görülerek, bunlar haricindeki bütün halkın affedildiği ilan edildi.²⁷⁷

Yunanlarla çarpışmaların yoğun olduğu günlerde cereyan eden ve yakın tarihimizde "Denizli Olayı" olarak bilinen bu olayı araştırmak için Bnb. Ali Şevki başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyon, yaptığı araştırma sonunda bir rapor hazırladı.²⁷⁸ Bu raporda belirtildiğine göre, Denizli Olayı'nın meydana gelmesinde rolü olan kişiler şunlardı: Dava Vekili Dalamanlızade Şükrü ve Ahmet, Hoca Esat, Mevlüd Hoca, Otabaşoğlu Halil, Saraçzade Salih, Gıyaseddin ve kardeşi, Nakib Hoca, Belediye Reisi Tevfik, Em. Bnb. İbrahim Namık, Helvacızade Mehmet Efendi, Eşraftan Nuri Bey ve Müftüzade Fevzi. Raporda ayrıca Kalem Reisi Tevfik Bey'in de bu olayda parmağının bulunduğu belirtilmektedir. Raporda bu isimler verilmiş olmasına rağmen, daha önce 22 Temmuz'da Demirci Mehmet Efe, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği şifrede. Denizli olayının sorumluları arasında Jnd. Tb. Komutanı Hamdi Bey'in de bulunduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal 24 Temmuz'da Umur-ı Dâhiliye Vekâletine bir mektup göndererek "Denizli vakasını ihdas edenlerden olduğu iddia edilen Jnd. Tb. Komutanı

²⁷² Altay, *On Yıl Savaş*, s. 225; Bayar, *Ben De Yazdım*, C.8, s. 2452.

²⁷³ ATASE Arş., KI: 787, D: 12, Fh: 18; Olaydan ancak 4 gün sonra 12 Temmuz da 12. Kor. Komutanı'na Miralay Tevfik Bey'in Demirci tarafından şehit edildiğinin bildirilmesi, o günlerde Denizli'nin çok karışık olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, Bnb. Nüzhet aynı şifrede, "Kalemce merhum hakkında tahkikata şimdilik muhit müsâit değildir" diyerek, şifrenin kendileri tarafından yazıldığıının gizli tutulmasını istemiştir.

²⁷⁴ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh:5-1; bu anda öldürülenlerin listesi için bkz., Z. Besim Sun, *a.g.m., Yeni Sabah*, 22.10.1939.

²⁷⁵ Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 78.

²⁷⁶ Köstüklü, *Denizli Isparta*, s. 186.

²⁷⁷ Sındırgılı Süreyya (S. Özgeevren), *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, İstanbul, 1965, s. 64-65.

²⁷⁸ ATASE Arş., KI: 2490, D: 122, Fh:5-2; Komisyonda şu kişiler vardı; Denizli Hadisesi Tahkik Heyeti Başkanı: Bnb. Ali Şevki, Üyeler: Nazilli Müdde-i umumisi Nazmi, Aydın Müdde-i Umumisi Süleyman, Galip, Ahmet ve 1 Mülazım-ı evvel

Hamdi Bey'in de hemen hakkında tahkikat icrasını ve neticenin işârını rica etti."²⁷⁹ Aynı gün TBMM Reisi Mustafa Kemal, Demirci Efe'ye de bir şifre göndererek, "Hamdi Bey'in hemen azliyle hakkında tahkikat icrasının icap edenlere emredildiği"ni bildirdi.²⁸⁰

Takip eden günlerde Demirci Mehmet Efe ve 57. Tümen Komutanı Miralay Şefik Bey, TBMM'ne yazdıkları raporlarda, Denizli Olayını Kuvâ-yı Milliye karşı silahlı bir ayaklanma olarak nitelendirdiler. Demirci Efe, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 18 Ağustos 1920 tarihli raporun 4. maddesinde Em. Bnb. İbrahim Namık'ın Denizli Olayının düzenleyicilerinden olduğunu belirtti. Aynı raporun 6. maddesinde Demirci, "eğer bu Denizli Hadisesinin önü bu suretle alınmamış olsaydı, bu havalinin harekât-ı Anzavur hadisesini bertaraf eder mühim bir vakıa karşısında kalınacağı hiçbir surette hatırdan çıkarmamak lazım idi"²⁸¹ dedi. Şefik Bey ise konu ile ilgili TBMM'ye sunduğu raporunda, Denizli Olayının yalnız zeybeklik aleyhinde olmadığını, onda sekiz oranında kesinlikle Kuvâ-yı Milliye, Millî Mücadele aleyhtarlığı sonucu meydana geldiğini söyledi.²⁸² Tabii ki bu değerlendirmeler, olayların bizzat içinde bulunan Demirci Efe ve M. Şefik Bey'in kendi bakış açılarını yansıtmaktadır. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat ise 17 Ağustos 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği raporda; Denizli Vakasında halkın hatası olmakla birlikte esas sebebi, Kuvâ-yı Milliye adına hareket eden zeybeklerin efelerin taşkın ve kontrolsüz davranışlarına bağlamıştır.²⁸³

Sonraki yıllarda bu konu BMM'de de gündeme getirilmiş, ancak o günlerdeki Yunan ileri harekâtı ve düzenli orduya geçiş aşamasında yaşanan bazı problemler dikkate alınarak, Mustafa Kemal Paşa'nın da müdahalesi ile,²⁸⁴ dosyanın İstiklâl Mahkemesi tarafından ele alınmasının önüne geçilerek konu kapatılmıştır.²⁸⁵

Buraya kadar anlatılanları dikkate alarak, yakın tarihimizde önemli bir yeri olan Denizli Olayını sebep ve sonuçları açısından şöyle değerlendirebiliriz;

1. Yukarıda ayrı bir konu olarak anlattığımız gibi, Kuvâ-yı Milliye aleyhinde faaliyet gösteren Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Yunanların Denizli istikametinden ilerlemeleri ve azınlıkların sevki sırasındaki halkın korkulu ve endişeli durumundan faydalanmaya çalışmıştır. Denizli Olayının meydana gelmesi, belki de en başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve bu zihniyeti taşıyan kimselerin tahrikleri sonucu olmuştur.²⁸⁶

²⁷⁹ Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-47.

²⁸⁰ Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-46.

²⁸¹ Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-35.

²⁸² Cum. Arş., A: III-5, D: 16, Fh: 26-39.

²⁸³ ATASE Arş., Kl: 579, D:44, Fh:44-1.

²⁸⁴ Tokat, *Millî Mücadele'de Sarayköy*, s. 69

²⁸⁵ BMM Reisi Mustafa Kemal imzası ile 30 Ocak 1922 tarihiyle Konya İstiklâl Mahkemesine gönderilen yazıda; olayın İstiklâl mahkemelerinin kuruluşundan önce olduğu ve mahkemelerinin ilgi alanının dışında bulunduğu ve şu sıralarda da incelenmesinin münasip olmadığına dikkat çekilerek, dosyanın Dâhiliye Vekâletine gönderilmesi istenmiştir (TİTE Arş., Kl:330, G:52, Fh:52001).

²⁸⁶ Denizli Olayı'na adı karışanların başında yer alan Em. Bnb. İbrahim Namık, Jnd. Tb. Komutanı Hamdi, Mutasarıf Vekili Kahraman Seyfi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile daha önce ilişkilerinin bulunması, öte

2. Her ne kadar Demirci Efe ve Miralay Şefik Bey, raporlarında ve yazılarında, sevkle görevlendirilen müfreze elemanlarının taşkın davranışlarından bahsetmemiş iseler de konu ile ilgili bazı kaynaklarda²⁸⁷ zeybeklerin maksadı aşan taşkın ve uygunsuz hareketlerinin görüldüğü ifade edilmektedir. Bu durum mevcut tansiyonu artırıcı faktörler arasında görülebilir.
3. Olayın meydana gelmesinde, mahallî hükûmetin aczi ve 57. Tümen Komutanı'nın yanlış davranışlarını da belirtmek lazımdır. Zaten bu yüzden olacak ki, 12. Kor. Komutanı Fahreddin Bey daha sonra Şefik Bey'i görevinden aldı ve 29 Temmuz 1920'de, Yarbay Nazmi Bey'i 57. Tüm Komutanlığına ve Mutasarrıf Vekilliği'ne atadı.
4. Demirci'nin hislerine ve öfkesine kapılıp 60'dan fazla kişiyi öldürmesi hiçbir şekilde onaylanamaz.²⁸⁸ Kaldı ki, Demirci Efe'nin, Anzavur olayı gibi bir olayla karşı karşıya kalınacağı, şeklindeki değerlendirmeleri, kendisine ait olup, başkalarınınca böyle bir hükme varılmamıştır.
5. Bu olaydan sonra Denizli ve çevresinde Demirci Mehmet Efe korkusu hâkim olmuş, hatta bazı ilçelerde, meselâ Tavas'ta Demirci ve zeybeklerine karşı savunma tedbirleri dahi alınmaya başlanmıştır.²⁸⁹ Tabîidir ki bu durum, düşmana karşı, halkla zeybek ve efelerin birlikte hareket etmesini güçleştiren hallerdendir.
6. Demirci Efe korkusundan, halk Kuvâ-yı Milliyeye kuşku ile bakmaya başladı. Dolayısıyla, Demirci'nin tenkili ve düzenli orduya geçiş sebepleri arasında Denizli Olayının önemli bir yeri olduğu söylenebilir.²⁹⁰

---

yandan Kuvâ-yı Milliyeyi açıkça hedef alan konuşmaları, böyle bir hükme varmamızı kolaylaştırmaktadır.

²⁸⁷ Meselâ Bkz., Altay, *On Yıl Savaş*, s. 254.

²⁸⁸ Bu kişiler boğazlanarak öldürülmüştür. Öldürülenler arasında Pelitbağ Mahallesi'nden 8 yaşındaki Halil İbrahim de vardı (Toker, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 80): Denizli Postanesi Havale Memuru İbrahim, boğazı yarıya kadar kesildiği halde, mucize denilebilecek şekilde sağ kalmış ve uzun süre yaşamıştır. Postane Memuru İbrahim'in bu olaya âit hatıraları, 11 tefrika yayınlanmıştır (Z. Besim Sun, *a.g.m.*, *Yeni Sabah gazetesi*, 19-30.10.1939).

²⁸⁹ Denizli faciasına maruz kalmamak için, Tavas Kaymakamı kasaba haricinde, vuku bulacak saldırı ihtimaline karşı 1894- 1899 doğumlulardan mevcudu 80'i geçkin asker kaçaklarından bir müfreze oluşturdu. (ATASE Arş., KI: 787, D: 12, Fh: 51). Denizli Olayı hakkında ayrıca bkz., Sıtkı Aydın, *Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Ankara 1990, s. 342-346; Bilal Yıldız, "Yeni Belgeler ve Çalışmalar Işığında Denizli Vak'ası", *SDÜ, Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, Isparta 2013, sayı:18

²⁹⁰ Köstüklü, *Denizli Isparta*, s. 187-188.

Resim 13. Demirci Mehmet Efe Resim 14. Sökeli Ali Efe

6.4. Bazı Eşkıya Faaliyetleri

Yunan kuvvetlerinin Aydın ve Denizli'ye doğru ilerlediği sıralarda, Denizli ve özellikle Çal mıntıkasında mevcut güvenliği bozucu çete faaliyetleri başladı. Bu bir tesadüf değil idi. İleride, Burdur konusunda da anlatılacağı üzere, işgale yakın olan yerlerde çete faaliyetlerinin artış göstermesi, bazı başıbozuk kişilerin otorite zaafından faydalanarak menfaat temin etme amaçlarından kaynaklandığı gibi, bölgede asayişin bozuk oluşunu gerekçe göstererek, işgallerini genişletme maksadına yönelik düşman propagandaların tesirinin de bir sonucu olduğu biliniyordu.

Çal mıntıkasında ortaya çıkan ve kendilerini “İslâm Çetesi” olarak adlandırılan 50-60 kişilik şakî grubu, muhtemelen 1919 Haziran'ından itibaren bölgedeki asayiş tehdit etti.²⁹¹ Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti, 2. Ordu Müfettişliğinin 28 Haziran 1919 tarihli yazısına cevaben gönderdiği 29 Haziran 1919 tarihli şifrede, İslâm Çetesinin ortaya çıkmasındaki belli başlı faktörleri ele alırken, haklı olarak şu tespitte bulunuyor: “Çal kazasında İslâm Çetesinin ortaya çıkması ve harekâtı, asayiş bozuk göstererek işgali davet etme maksadını hedefleyen propagandaların tesirini göstermektedir.”²⁹² Ordu müfettişi Selahaddin Bey de çetenin maksadı ve bunu teşvik edenler hakkında 30 Haziran'da 57.Tümen Komutanı'na gerekli talimatı verdi.²⁹³ Gerçekten de millî teşkilatlanmanın ve Kuvâ-yı Milliye'nin en başarılı olduğu bir mıntıka olan Çal'da, böyle

²⁹¹ ATASE Arş., KI: 12, D: 48, Fh: 96; KI: 187, D: 83, Fh: 372.

²⁹² ATASE Arş., KI: 12, D: 48, Fh: 101.

²⁹³ ATASE Arş. KI: 403, D: 8, Fh: 35, Ayrıca 2. Ordu Müfettişi bu konuda Harbiye Nezareti ne bir şifre gönderdi. Harbiye Nezareti durumu, Dâhiliye Nezaretine bildirerek, “mülki memurların daha zekî, uyanık olmaları ve faaliyet göstermeleri için icap edenlere emir verilmesi” ni rica etti (ATASE Arş. KI 16, D: 62, Fh: 41).

bir karşı kuvvetin ortaya çıkması, tesadüf eseri olmasa gerektir. Kaldı ki, din duyguları kuvvetli halkın, inançlarına ve düşüncelerine daha iyi nüfuz edebilmek için çete adının "İslâm Çetesi" olarak konması, bu eşkıya hareketinin tesadüfen değil de bilinçli olarak önceden tertiplendiği şüphesini uyandırmaktadır.

Millî kuvvetlerin Aydın'ı Yunan işgalinden kurtarmak için hazırlık yaptığı günlerde, İslâm Çetesinin halkı tehdit edici faaliyetleri yoğunlaştı. Adı geçen çete, 23 Haziran'dan itibaren Çivril, Dinar, Hamidiye, Sütlaç mevkileri ve civarında bir-iki gün içinde 16 köyü basarak 20 kişiyi öldürdü. Ayrıca çok miktarda para, hayvan ve eşya gasp ettiler. Bunun yanında, Çivril ve Dinar'dan sevk edilen 20 ve 64 neferlik iki gönüllü kafilesi, Çanak ve Hamidiye köylerinde aynı çete tarafından dağıtıldı.²⁹⁴ Böyle kritik bir ortamda İslâm Çetesinin bu hareketleri, haklı olarak bölgedeki komutanları endişeye düşürdü. 2.Ordu Müfettişi Namına Selahaddin'in 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'e ve Şefik Bey'in de Denizli Mutasarrıfı'na gönderdiği şifrelerde özetle; "İslâm köylerini yıkan ve yakan bu gibilerin, halk nazarında hürmet ve itimat kazanmış şahıslar marifetiyle millî kuvvetlere katılmaları hususunun temini özellikle rica" edildi.²⁹⁵ Ancak bu tür teşebbüslerden de bir sonuç alınamamış olacak ki, çete, faaliyetlerini sürdürdü. Bahsi geçen çete, Temmuz başında Dinar ve Çivril köylerine baskın yaptığı günlerde, mahalli jandarma ve askerlik şubelerinden tertip edilen müfrezeler, bu çete ile çatışmaya girdi. Çatışmada, çetenin ileri gelenlerinden Çakır Ahmet ve Muhacir Adil etkisiz hale getirildi. İzzet Çavuş adındaki çete öncülerinden biri de sağ olarak yakalandı. Bu çarpışmada yakalanamayan bir grup, 1 Temmuz'da Çardak köyünü basmak istedi. Fakat köy halkının karşı koyması üzerine, çete elemanları köyden ayrılarak istasyona gitti ve istasyon memurlarının eşyasını gasp ettiler.²⁹⁶ Elemanlarının yakalanması veya öldürülmesiyle gittikçe zayıflayan "İslâm Çetesi", yaklaşık iki aylık bir eşkıyalık süreci sonunda dağılmıştır.

İslâm Çetesinin çoğu elemanının yakalanıp, çetenin dağılmasından aşağı yukarı bir sene sonra, yine aynı mıntıkada "Çopur Musa Çetesi" adıyla bir eşkıya grubu türedi. Çetenin başı Çopur Musa, aslen Uşak ili Sivasslı ilçesi Tatar köyünden Çomukoğulları sülalesindedir. Askere gitmeden önce Çivril ve köylerinde çobanlık yaparken hakkının yendiği iddiasıyla cinayet işleyip haydutluğa yönelmiş ve sonradan pişman olup Uşak Hücum Taburuna katılmış bir efe idi. Ancak daha sonra bu kişi, taburdan kaçmış ve 40-50 kadar asker kaçağından kurduğu çeteye eşkıyalık yapmak üzere Bozdağ'a çıkmıştı. Adamlarının çoğalması ve yaptıklarının karşılıksız kalmasıyla cesaret bulan Musa, 20 Nisan 1920 günü Çivril Hükümet Konağı önüne gelerek, "ben Padişahın emrindeyim, Kuvâ-yı Milliyeyi dağıtacağım" dedi. Meraktan toplanmış olan halkı da tehditle "padişahım çok yaşa" diye bağırtdı. Bu sırada silahla karşılık verilmesi halinde fazla can kaybı olacağını gören ilçe kaymakamı ile 33. Alay 2. Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey, sakin bir tavır ve sabırla konuşup Musa'yı Hükümet Konağından ve ilçe merkezinden

²⁹⁴ ATASE Arş., KI: 403, D: 8, Fh: 19; KI: 12, D: 48, Fh: 96.

²⁹⁵ ATASE Arş., KI: 403, D: 8, Fh: 35, 42.

²⁹⁶ ATASE Arş., KI: 403, D: 8, Fh: 32, 33; KI: 75, D: 281, Fh: 70.

uzaklaşmasına ikna etmeye çalıştılar.²⁹⁷ Musa, Kaymakam ve Tabur Komutanı'na; Heyet-i Milliyenin, fakir halkı cepheye sürdüklerine ve topladıkları paraları, istedikleri gibi harcamalarına erlerin razı olmadıklarını, bu sebeple Heyet-i Milliye'yi dağıtmak için dağa çıktığını söyledi. Kazada bir karışıklık çıkmaması için kendine verilen öğütler etkili olmadı.²⁹⁸

Bu durum karşısında, bölgeden sorumlu 12. Kor. Komutanı Fahreddin Bey, Kaymakam ve Ask. Şb. Bşk.'nın emrinde bir takip müfrezesi tertipleyip, tuzak kurulması suretiyle çetenin yakalanması emrini verdi.²⁹⁹ Bunun üzerine bir subay komutasında Jandarma ve Kuvâ-yı Milliyeden 40 kadar atlı, gizlice kasaba dışına çıkarıldı ve bu adamı takiple görevlendirildi. Öte yandan 23. Tümen Komutanı'nın yerlilerden tertiplediği bir müfreze Çopur Musa'yı yakalamak için Bozdağ'a gönderildi. Yine aynı iş için 27 Haziran'da Afyonkarahisar'da bulunan 12. Kor. Süvari Bölüğü de bölgeye sevk edildi. Bu sıkıştırma karşısında kurtulamayacağını anlayan Çopur Musa, 8 avanesiyle bir-iki gün sonra Yunanlara katıldı.³⁰⁰ Çete liderinin Yunan'a sığınması, eşkıyalığı sırasında da Yunan kuvvetlerinden destek veya himaye görmüş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Ancak Çopur Musa'nın eşkıyalığı son bulmadı. Sıkışınca Yunanlar tarafına kaçmak suretiyle zaman zaman Çivril ve çevresinde haydutluğa devam etti. Nitekim 4 Eylül 1920'de Denizli'deki Jnd.Tb. Komutanı Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği şifrede; daha önce Yunan'a iltihak eden haydut Kırık Musa'nın bir-iki güne kadar üç yüz süvari ile Çivril'e geleceğinin tevatüren işitilmekte olduğunu bildirerek, yakalanması için tertip ve sevk edilecek jandarma kuvveti bulunmadığından, bu konuda gerekli tertibâtın alınmasını önemle arz etti.³⁰¹ Durumdan haberdar edilen 12. Kolordu Komutanı Fahreddin Bey, Musa'nın yakalanmasını emretti. Musa'yı yakalamak üzere yola çıkarılan jandarma ve Kuvâ-yı Milliyeden oluşan müfreze kısa sürede Musa ve adamlarıyla temas sağladı. Çıkan çatışmada ölenler oldu fakat Musa yakalanamadı. Bir süre daha bölgede eşkıyalığa devam eden Musa, daha fazla tutunamayacağını anlayarak yerli bir Rum aracılığı ile tekrar Yunan Ordusu'na sığındı ve daha sonra Atina'ya gönderildi. Çivril ve yöresi hakkında yazıları bulunan mahalli tarihçi Münir Sayhan'ın verdiği bilgilere göre, İstiklâl Savaşı'nın sonuna kadar burada kalan Musa, bir yolunu bulup Türkiye'ye döndükten sonra Uşak Cezaevi'ne yatırılırsa da kısa süre içinde çıkan aftan yararlanarak serbest bırakıldı ve köyüne yerleşti. Fakat köyünde de bazı olaylara karıştı. Şikâyet üzerine Sivashlı Karakolu'na çağrılan Musa orada gözaltına alındı. Muhakemesi için Uşak'a götürülürken yolda Sazak Köyü civarında kaçmaya teşebbüs ettiğinde askerler tarafından vurularak öldürüldü.³⁰²

²⁹⁷ <https://www.cevak.org.tr/tarih3.aspx> (erişim tarihi: 05.07.2022)

²⁹⁸ *Nutuk*, C.2, s. 604; *TİH 2/2*, s. 70.

²⁹⁹ Altay, *On Yıl Savaş*, s. 259.

³⁰⁰ *TİH 2/2*, s. 70.

³⁰¹ ATASE Arş., KI:790, D: 21, Fh: 8; Bu belgede, Çopur Mûsa, "Kırık Mûsa" olarak geçmektedir. F. Altay da adı geçen eserinde bu şahıstan, Çomukoğulları sülalesinden olduğu için "Çomuk Musa" diye bahsetmektedir.

³⁰² "İşte Uşak'ın Eşkiyaları", <http://www.usakport.com/yasam/iste-usakin-eskiyalari-h3552.html> (erişim tarihi: 05.07.2022)

7. Düzenli Orduya Geçiş, Zaferler ve Denizli'deki Yankıları

7.1. Düzenli Orduya Geçiş

Yunanların İzmir'e çıkmasından 1920 yılı ortalarına kadar Yunan kuvvetlerinin karşısında direnen, onları engelleyen belki de tek güç Kuvâ-yı Milliye idi. Fakat buna rağmen, Yunan Ordusu gittikçe ilerleme gösteriyordu. Çünkü karşılarındaki Türk kuvvetleri düzenli ordu şeklinde değildi. Hatta bu yüzden 24 Ekim günü yapılan Gediz Muharebesi'nde Türk kuvvetleri yenilgiye uğradı. Bu yenilgi, TBMM'de derin etkiler bıraktı. Mustafa Kemal Paşa da "Efendiler! Dalgalı ve düzensiz ve komutasız bazı savaşlardan sonra bildiğiniz üzere Gediz'de yenildik."³⁰³ diyerek düzenli ordu kurulmasının zamanının çoktan geldiğine işaret etti. Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiye edilip düzenli orduya geçilmesini gerekli kılan belli başlı sebepler; 1- Kuvâ-yı Milliye'nin karakteristiğinden kaynaklanan sebepler, 2- Düzenli Yunan ordusuna karşı, ancak düzenli ordu ile mücadele etme gereği, 3- TBMM'nin otoritesini ve hukuki varlığını ispat için kendine bağlı orduya ihtiyaç duyması gibi gerekçelere bağlanabilir.

Gerçekten de ilk başlarda mecburiyetten dolayı Kuvâ-yı Milliye ile vatan savunulmak durumunda kalınmıştı. Ancak, milis kuvvetler, bir düzenli ordu gibi, emir-komuta içerisinde yönetilemiyor, keyfi hareketlere, hukuk dışı taşkın davranışlara sıkça rastlanıyordu. Yeterince disiplin altına alınamayan değişik karakterlerde insan grupları vardı. Dolayısıyla, Millî Mücadele'yi sonuna kadar bu şekilde götürülebilmek mümkün değildi. Öbür taraftan, düşman düzenli bir ordu idi. Ordu ile mücadele ancak yine bir ordu ile olabilirdi. TBMM de kurulduğunda kendisine karşı ayaklanmaları bastırabilmek ve ülke çapında otoritesini tesis edebilmek ve adalet dağıtabilmek için şüphesiz kendisine bağlı bir güce yani orduya ihtiyacı vardı. Bütün bu sebeplere bağlı olarak 1920 yılı son çeyreğinden itibaren düzenli orduya geçiş çalışmaları başladı. Batı Cephesi, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. 10 Kasım'da Albay İsmet Batı Cephesi, 11 Kasım'da Albay Refet Güney Cephesi Komutanlığına atandılar. Bu gelişmelerin arkasından, Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiyesi sürecine girildi.

Söz konusu gerekçeler ve alınan kararlar çerçevesinde, daha önce haklarında bilgi verilen, Denizli bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye'nin de tasfiyesi süreci başladı. Tavas Bölüğü, Acıpayam Atlıları, Mahmut Efe kızanları gibi bazı küçük müfrezeler düzenli orduya dâhil edildiler. Fakat prensip olarak küçük müfrezelerin lağvında pek acele edilmedi. Bu müfrezeler, yavaş yavaş bir plan dâhilinde ordu birlikleri içinde eritmeye çalışıldı. Kadrosu eksik olan alaylar, genellikle Kuvâ-yı Milliye'nin küçük müfrezeleriyle ikmal edildi. Aralık 1920 sonunda Doğanlı, Cindere ve Dereköy geçitlerini tutmakta olan, Buldan ve Çivril gönüllülerinin yanı sıra çoğunluğunu Çal gönüllülerinin oluşturduğu Çal Müfrezesi, Menderes Grup Komutanı Nazmi Bey'in 25.2.336 tarih ve 72 sayılı emri

³⁰³ Nutuk, C. 2, s. 666.

üzerine 37. Alay bünyesine alındı.³⁰⁴ 7.3.1921 tarihli bir belgeden anladığımızı göre, Çal Müfrezesi bu tarihlerde, 37. Alayın 3. Taburu olarak düzenli ordu içinde yerini aldı. Tb. Komutanı Asım Bey idi ve Taburda 6 subay vardı.³⁰⁵

Bilindiği üzere Denizli ve komşu sancaklarda küçük gruplar halinde sürekli gönüllü kuvvetler cepheye geliyordu. Bunlar genellikle geldikleri yerin adıyla adlandırılıyorlardı. Cepheye gelen bu gönüllüler muhtemelen 1921 Şubat'ından itibaren Denizli'deki 11. Tümen Askeralma Bölge Başkanlığının (Kalem Riyasetinin) kontrolüne verildi. 10 Şubat 1921 itibarıyla Denizli Kalem Riyaseti tarafından hazırlanan bir listede, Denizli Piyade Bölüğü, Burdur Piyade Bölüğü, Isparta Piyade Bölüğü ve bunların altında her Sancağın kazalarının atlı takımları belirtmek suretiyle bir tasnif yapıldığı görülmektedir. Bu listede her bölüğün ve takımın subay ve asker sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir.³⁰⁶ Bu da bize göstermektedir ki, 1921 başından itibaren teşekkül eden küçük müfrezeler, isimleri değiştirilmediği halde, cepheye en yakın Denizli'deki 11. Tümen Askeralma Bölge Başkanlığının emrine verilmişti. Böylece bu kuvvetlerin ileride tamamen düzenli ordu içine alınması daha kolay olacaktı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, zamanı geldiğinde bu müfrezeler, alayların bünyesine alındı. Meselâ, Mart 1921'de Turupan³⁰⁷ mıntıkasında görev yapan bir müfreze 175. Alay kadrosuna dâhil edildi.³⁰⁸ Böylece, bölgedeki milis kuvvetler düzenli ordu birlikleri içine alınıyordu.

7.2. Zaferler ve Denizli'deki Yankıları

Düzenli orduya geçiş süreci içinde Batı ve Güney Cephesi olarak teşkilatlanmaya gidildiği günlerde, Yunan kuvvetleri de saldırılarını sürdürüyordu. 6 Ocak 1921'de genel saldırıya geçip, Eskişehir'e doğru ilerleyen düşman kuvvetlerini, Alb. İsmet komutasındaki Türk kuvvetleri, İnönü mevkinde karşıladılar. İnönü'de şiddetli çarpışmalar oldu. Yunanlar 10/11 Ocak gecesi çekilmek zorunda kaldı. Böylece Batı Anadolu'da düzenli ordu ilk zaferini kazanmış oldu.³⁰⁹

³⁰⁴ ATASE Arş., KI: 832, D: 24, Fh: 29, 29-1. Burada Çal Müfrezesinin 39. Alaya dâhil edilmesinden bahsedilmiş ise de sonuçta 37. Alay kadrosuna alındığı anlaşılmaktadır.

³⁰⁵ ATASE Arş., KI: 833, D: 26, Fh: 12-1; A. Fuat Cebesoy'un anlattığına göre, daha 1920 sonlarından itibaren Denizli mıntıkasındaki millî kuvvetlerden 57. Tümen içine alınanlar oluyordu (A. Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: 1953, s. 491).

³⁰⁶ ATASE Arş., KI: 829, D: 11, Fh: 6-6

³⁰⁷ Karahayıt'a 2,5 saat mesafede köy.

³⁰⁸ ATASE Arş., KI: 832, D: 24, Fh: 110

³⁰⁹ *Nutuk C. 2, s. 732*, Ankara tarafından bu olay bir "zafer" olarak değerlendirilmesine rağmen, bazı tarihçi ve yazarlar bunun bir "zafer olarak nitelendirilemeyeceğini ileri sürdüler (Bkz., Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.3, Ankara 1986, s. 353); 3 Mart'ta Yunan uçakları Bozüyük üzerinden bir bildiri attılar. Bildiride, "sahtekâr kumandanlarınız bir İnönü Zaferi çıkararak sizi sarhoş ettiler. İçinizde Mustafa Kemal'den başka düşüncesiz yoktur, pişman olacaksınız..." deniyordu (*Harp Tarihi Vesikalari Dergisi* (=HTVD), sayı: 55, ves.nu: 1270).

Takip eden günlerde Yunan kuvvetleri tekrar saldırıya hazırlandılar. Nihayet 23 Mart'ta üçüncü Yunan genel saldırısı başladı. Zaten bir önceki gecede Genelkurmay Başkanlığı Batı ve Güney Cephesi Komutanlarına, bir Yunan saldırısının beklenmekte olduğunu bildirmişti.³¹⁰ Yunanlar İnönü'ye kadar ilerlediler. 27 Mart'ta İnönü muharebesi başladı. 5 gün sürecek muharebenin ilk gününde Türk ve Yunan kuvvetleri bütün cephede temasa geldi. Öte yandan Afyon Cephesi'nde de şiddetli çarpışmalar oluyordu. 27 Mart'ta Afyonkarahisar düşman eline geçti.³¹¹ 28 Mart'ta İnönü muharebesi en şiddetli devresine girdi. Aynı gün Mustafa Kemal, Afyonkarahisar'ın geri alınmasını emretti.³¹² 31 Mart'ta İnönü mıntikasındaki Türk kuvvetleri karşı saldırıya geçti ve o günün gecesi Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda bırakıldı. Bursa yönünden geri çekilen düşman kuvvetleri, Türk kuvvetlerince takip edildi ve Yunanlar pek çok kayıp verdiler.³¹³ Batı Cephesi Komutanı İsmet, 1 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, düşmanın binlerce ölü bırakarak muharebe alanını terk ettiğini bildirdi.³¹⁴ Mustafa Kemal aynı gün İsmet Paşa'ya gönderdiği cevapta: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz."³¹⁵ diyerek zaferi kutladı. İkinci İnönü Zaferi, gerçekten de İstiklâl Savaşı'nın kaderini değiştirecek olan önemli bir başarı idi. Bu zafer aşağıda anlatacağımız gibi, bütün Türkiye'de büyük sevinçlerle kutlandı.

Yunan kuvvetleri İnönü'de yenilirken, Afyon mıntikasında ise saldırılarını yoğunlaştırdılar. 2 Nisan'da Çay ve Bolvadin işgal edildi. İlerleyen düşmana karşı Fahreddin Paşa kuvvetleri direniyordu. Fahreddin Paşa'nın emrinde 57. ve 23. Tümenlerle birlikte Adana bölgesinden gelen 41. Tümen bulunuyordu. Bu kuvvetler düşmana karşı bir savunma hattı oluşturdular.³¹⁶ 3 Nisan'da 2. Yunan Tümeni Çay ve Bolvadin'den Afyon'a doğru çekilmeye başladı ve aynı gün Türk kuvvetleri Çay'a girdi. 4 Nisan'da Bolvadin geri alındı. 6 Nisan'dan itibaren Yunanların takibine başlandı.³¹⁷ 7 Nisan Perşembe günü 12. Kor. Komutanı Fahreddin Paşa, Yunanların ateşe vermeye fırsat bulamadan boşaltmak zorunda kaldıkları Afyon'a girdi.³¹⁸ Şehir 12 gündür Yunan işgali altında bulunuyordu.

³¹⁰ HTVD, sayı: 55, ves. nu: 1274.

³¹¹ HTVD, sayı: 54, ves. nu: 1248; BTTD, sayı: 18, s. 12.

³¹² İzzettin (Çalışlar), *İkinci İnönü Muharebesi'nde 61. Fırka*, İstanbul 1932, s. 32; HTVD, sayı: 53, ves. nu: 1224, 1226.

³¹³ İzzettin (Çalışlar), *İkinci İnönü Muharebesi'nde*, s. 59; Güralp, *Millî Mücadelenin İcyüzü*, İstanbul: 1958, s. 144.

³¹⁴ *Nutuk*, C. 2, s. 774.

³¹⁵ *Nutuk*, C. 2, s. 776.

³¹⁶ *Nutuk*, C. 2, s. 778; *TİH 2/3*, s. 459.

³¹⁷ *TİH 2/3*, s. 498-519.

³¹⁸ *TBMM ZC*, C.9, s. 474; *TİH 2/3*, s. 527.

Afyon'un geri alınmasından sonra Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa ileri harekâta başladı. Takip eden günlerde, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde Türk kuvvetleri önemli kayıplar vermesine rağmen, Yunan ordusu sürekli çekilmek zorunda kaldı.³¹⁹

Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri ve arkasından Afyonkarahisar'ın düşmandan geri alınması, bütün vatan sathında büyük sevinçlere yol açtı. Her tarafta genç Türk ordusunun bu zaferleri büyük bir coşku ile kutlandı. Denizli adeta bayram sevincini yaşıyordu. Türk ordusunun zaferleri Denizli Sancağında büyük sevinç yarattı. 15 Nisan Cuma günü askerî ve mülki memurlar ve kız ve erkek okullarının iştirakleriyle 2000'den fazla Kadıköy (Buldan) halkı Karacabeli diye bilinen yerde toplandı. Burada Cuma salâsından önce Hatm-i şerif ve Cuma namazından sonra Mevlid-i şerif icra edildi. Bunu müteakip zafer duası okundu. Daha sonra bu muazzam kalabalık birlikte yemek yedi ve pek parlak millî tezahüratta bulundu.³²⁰

Dumlupınar ve Aslıhanlar Muharebelerinden sonra Yunan kuvvetleri yeniden toparlanarak 8 Temmuz'da ileri harekâta geçtiler. 14- 18 Temmuz'da Kütahya – Nasuhçal bölgelerinde şiddetli çarpışmalar oldu. Türk ordusu, sayı ve silah bakımından çok üstün olan Yunan kuvvetleri karşısında 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekildi. Bu süreçte, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar Yunanların eline geçti. Bu durum Mecliste de tartışmalara yol açtı. BMM 5 Ağustos 1921'de kabul ettiği kanun ile Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile Başkomutanlık yetkisini verdi. Tekâlif-i Milliye emirleri yayınlandı, karşı taarruz için hazırlıklar yapıldı. Yunan ordusu ile 23 Ağustos'ta Sakarya'da temas sağlandı. İstiklâl Savaşı'nın kaderini tayin edecek Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken, bütün Anadolu da ayakta idi. Mitingler yapılıyor, Türk ordusunun başarısı için dualar ediliyor ve bütün bu millî heyecan telgraflarla TBMM'ye iletiliyordu. Meclisin 8 Eylül 1921 tarihli oturumunda, diğer yerlerden olduğu gibi, Denizli'den de gelen telgraf okundu.³²¹ 22 gün ve gece süren o meşhur Sakarya Meydan Savaşı ile işgalci Yunan kuvvetleri büyük bir hezimet yaşayarak geri çekildiler.

Sakarya'da bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri Eskişehir- Afyonkarahisar hattına kadar takip edildi. Ancak, yaklaşan kış mevsimi de dikkate alınarak son ve kesin vurucu darbe için Türk ordusunun gerekli hazırlıkları yapması planlandı. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz 9 Eylül'de Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle sonuçlandı. Bu süreçte de Türk ordusunun başarıları yurdun her tarafında coşku ile kutlanıyor, hemen her il, ilçe hatta kasabadan Meclise yüzlerce kutlama telgrafları geliyordu.³²² İstiklâl Savaşı'nı da fiili olarak sonlandıran bu zafer, Denizli'de ve bütün vatan sathında sevinç ve coşkularla karşılandı.

³¹⁹ Bkz., *İkdam*, 15.4.1337; *Vakit*, 16.4.1337; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Ankara 1971, s. 22.

³²⁰ ATASE Arş., KI: 709, D: 22, Fh: 64.

³²¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, TTK Yay., C.IV, Ankara 1996, s. 37.

³²² Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.IV, s. 619.

8. Millî Mücadele'de Şehit Olan Denizlililer

İstiklâl Savaşı'nda şehit olanlarla ilgili bize bazı veriler sunan yayınlar bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesince hazırlanan, *İstiklâl Harbi Sıhhiye Raporu* (İstanbul 1341), adlı yayında, askerlik şubelerinden alınan bilgiye göre İstiklâl Savaşı'nda şehit ve hastalık vb. diğer sebeplerden ölen askerlerin sayıları verilmiştir. Burada, İstiklâl Savaşı'nda 8505 er ve 662 subay olmak üzere toplam 9167 şehit sayısı ifade edilmektedir.³²³ Ancak, şehit künyeleri ile ilgili ayrıntılı veriler içermeyen ve yalnızca rakamla ifade edilen şehit bilgileri konuyu anlamakta yeterli değildir. Kaldı ki, sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda şehitler konusunda yeni veriler ortaya çıkmaktadır.

Yakın Türk tarihinde şehitlerin tespitinde müracaat edilecek temel kaynakların başında; Millî Savunma Bakanlığı kayıtları ile önceleri İl ve İlçe Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü arşivlerinde bulunan ve şimdi Ankara'da toplanan Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri gelir. Tabii ki bu kaynakların dışında ilgili şeriye sicilleri tereke kayıtlarında, bazı hatıralarda ve başka kaynaklarda perakende şehit bilgilerine rastlamak mümkündür. MSB'nin 1998'de yayınlamış olduğu *Şehitlerimiz* adlı 5 ciltlik eser, ciddi emek verilmiş dokümanter bir çalışmadır. Ancak, eksiklikler, mükerrer okumalar ve bazı özel isimler ve şehadet tarihlerinde yanlış okumalar veya Rumi tarihlerin Miladiye çevrilmesinde hatalar da gözlenmiştir.³²⁴ Dolayısıyla, buradaki kayıtların ilgili bölge Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleriyle güncelleştirilmesi bizi daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır. Mesela, daha önce Yalvaç, Bodrum, Ilgın, Konya vd. yerler şehitleri üzerine yaptığımız araştırmalarda MSB'nin listelerinden en az %50 daha fazla şehit künyelerine rastlanmıştır. Denizli Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri üzerine araştırmalar yapacağımız dönemlerde ilgili defterler Ankara'ya alınmış ve henüz araştırmaya açılmamış bulunduğundan, söz konusu defterlerdeki verilerle birlikte değerlendirme imkânı bulunamamıştır. Dolayısıyla, aşağıda verilen liste MSB'nin verilerine dayanmaktadır. Belki ileride Denizli merkez ve ilçeleri Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri incelendiğinde aşağıda verilen şehit listelerinde artış ve bilgilerde tashihlerin ortaya çıkması muhtemeldir.

MSB'nin kayıtlarına göre Millî Mücadele'de Denizli Sancağından aşağıdaki tabloda listesi verilen 505 kişinin şehit künyesine ulaşılmıştır.³²⁵

³²³ *İstiklâl Harbi Sıhhiye Raporu*, (Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi), İstanbul 1341, s. 38. (İç kapağında; İstiklâl Harbi Sıhhiye Raporu (336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi 4.Şube, Ankara 28/12/ 1340 künye bilgileri bulunmaktadır).

³²⁴ *Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri*'ni tanıtan ve *Şehitlerimiz* ile karşılaştırmalı bazı analizler için bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Millî Mücadele'ye Şehitler Üzerine Yapılacak Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II -22-24 Ekim 2003*, Ankara: Genelkurmay ATASE Yay., 2006, s. 205- 219.

³²⁵ *Şehitlerimiz*, (MSB Yay.), Ankara 1998, C. 2, s. 344- 405.

Lakap	Baba Adı	Adı	Doğum Yılı	İlçe	Köy	Şehadet Tarihi	Yaşı
-	Abdullah	Ahmet	1889	-	-	10.07.1921	22
-	Mehmet	Ahmet	1893	-	-	18.12.1921	28
-	Süleyman	Ahmet	1900	-	-	16.08.1921	21
-	Yusuf	Ahmet	1892	-	-	14.11.1921	29
-	Musa	Ahmet Ali	1890	-	-	16.06.1921	31
-	Ali	Ali	1890	-	-	6.09.1921	31
-	Nebi	Ali	0	-	-	29.06.1921	
-	Musa	Ali Ahmet	1894	-	-	29.06.1921	27
-	Ahmet	Bayram	1898	-	-	20.01.1921	23
-	Ahmet	Hafif	1901	-	-	12.09.1922	21
-	Mahmut	Halil	1892	-	-	10.01.1921	29
-	Halil	Hasan	1898	-	-	27.01.1921	23
-	Musa	Hasan Hüseyin	1898	-	-	22.05.1921	23
-	Mahmut	İbrahim	1898	-	-	14.08.1921	23
-	Mehmet	İbrahim	1896	-	-	12.04.1922	26
-	Abdullah	İsmail	1898	-	-	25.08.1920	22
-	Ahmet	İsmail	1894	-	-	29.08.1922	28
-	Mehmet	İsmail	1898	-	-	11.12.1921	23
-	İbrahim	Kâmil Efendi	1891	-	-	17.05.1921	30
-	Bekir	Kerim	1898	-	-	20.05.1921	23
-	Halil	Mehmet	1896	-	-	25.06.1921	25
-	Mustafa	Mehmet	1896	-	-	26.08.1922	28
-	Ahmet	Mehmet	1898	-	-	9.03.1922	24
-	Hacı Hüseyin	Mehmet	1895	-	-	28.12.1921	26
-	Mehmet	Mehmet	1896	-	-	30.01.1921	25
-	Mehmet	Mehmet	1897	-	-	30.08.1921	24
-	Osman	Mehmet	1898	-	-	30.01.1921	23
-	Bekir	Mehmet Ali	0	-	-	30.01.1921	
-	Mehmet	Mehmet Ali	1896	-	-	30.01.1921	25
-	Mehmet	Mehmet Ali	1896	-	-	10.10.1921	25
-	Ahmet	Mehmet Emin	1887	-	-	26.08.1922	25
-	Ömer	Mehmet Fahri	1898	-	-	29.06.1921	23
-	Şakir	Mehmet Sait	1897	-	-	14.05.1921	23
-	Ali Şerif	Mehmet Şükrü	1897	-	-	11.10.1921	23
-	Hasan	Mestan	1896	-	-	20.01.1921	25
-	Ramazan	Mevlüt	1897	-	-	17.01.1921	24
-	Mehmet	Mustafa	1898	-	-	12.01.1921	23
-	İsmail	Mustafa	1898	-	-	29.08.1921	23
-	Mehmet	Mustafa	1898	-	-	13.01.1921	23
-	Mehmet	Mustafa	1900	-	-	31.06.1922	22
-	Mustafa	Osman	1888	-	-	22.11.1921	33
-	Süleyman	Osman	1887	-	-	24.08.1920	33
-	Mehmet	Ömer	1894	-	-	29.06.1921	27
-	Yusuf	Salih	1896	-	-	9.09.1921	25
-	Şerif Ali	Şükrü	0	-	-	29.06.1921	
-	Halil	Yusuf	1895	-	-	13.07.1921	26
Keş	Veli	Mustafa	1900	-	-	25.11.1922	22
Abacı	Ali	Ahmet	1883	-	-	25.01.1921	38
Abdal	Mustafa	Hüseyin	1890	-	-	21.05.1921	31
Abdal Oğulları	Mustafa	Hüseyin	1890	-	-	21.05.1921	31

Abdülkerim	Abdülkerim	Abdullah	1897	-	-	21.05.1921	24
Ahmet	Mikail	Mehmet	1898	-	-	19.07.1921	23
Akbaş	Mehmet	Ahmet	1892	-	-	15.12.1921	29
Alaca	Ahmet	İbrahim	1900	-	-	10.07.1922	32
Aşık	Mehmet	İbrahim	1887	-	-	24.08.1922	35
Ayan	Mehmet	İbrahim	1898	-	-	30.08.1922	24
Aziz	Hüseyin	Mehmet	1898	-	-	20.09.1921	23
Bambul İmam	İsmail	Süleyman	1892	-	-	9.03.1922	28
Buseli	Ali	Nebi	1898	-	-	29.06.1921	23
Çakır Şükrü	Kadir	Ali Rıza	1894	-	-	14.09.1922	28
Çallı Hüseyin	Ömer	Ali	1894	-	-	26.09.1922	28
Çardak	Mehmet Ali	Osman	1881	-	-	28.01.1922	41
Çerkez	Veli	Ahmet	1890	-	-	00.00.00	
Çoban	Mehmet	Bekir	1892	-	-	26.08.1922	30
Çoban	Mehmet	Halil	1887	-	-	13.02.1922	25
Çoban	Halil	Hasan	1898	-	-	27.09.1921	23
Çoban	Halil	Hüseyin	1898	-	-	21.09.1921	23
Deli Ayan Oğulları	Mehmet	İbrahim	1898	-	-	30.06.1922	24
Deril	Hasan	Hamza	1897	-	-	30.06.1921	24
Derviş	Mustafa	Rıfat	1898	-	-	15.07.1921	23
Efendi Oğulları	İbrahim	Tahir	1898	-	-	30.01.1921	23
Eyüb	İbrahim	Mehmet	1900	-	-	27.08.1922	22
Eyüp	İsmail	Eyüp	1900	-	-	11.07.1921	21
Gökgöze Oğulları	Musa	Ahmet Ali	1894	-	-	26.06.1921	27
Hacı	Mehmet	Mehmet	1897	-	-	00.06.1921	24
Hacı	Süleyman	Ali	1896	-	-	26.06.1922	26
Hacı Hüseyin	Ömer	Hüseyin	1900	-	-	17.08.1921	31
Hacı İbrahim oğullarından	Yusuf	Murat	1893	-	-	00.00.1922	29
Hacı Kıra	Halil	Abdullah	1895	-	-	14.07.1921	26
Hacı Mavi	Mehmet	Tevfik	1891	-	-	26.08.1922	31
Hacı Mehmet Oğulları	Musa	Ramazan	1891	-	-	03.02.1922	31
Hacı Oruç	Mustafa	Oruç	1894	-	-	1.02.1921	27
Halil	Süleyman	Ömer	1895	-	-	31.08.1922	27
Halil	Süleyman	Ali	1890	-	-	25.06.1921	21
Halil Efendi	Halil İbrahim	Ali	1900	-	-	11.09.1921	21
Hüsam Oğulları	Süleyman	Mehmet	1898	-	-	00.00.00	
Hüseyin	Mehmet	Emin	1896	-	-	29.01.1921	25
İbil	İsmail	Mehmet	1898	-	-	27.06.1922	24
Kalaycı Oğulları	İsmail	Hasan	1890	-	-	2.07.1921	31
Kara İsmail	İsmail	İbrahim	1885	-	-	29.10.1922	37
Kara Ali	Hasan Ali	Ali	1900	-	-	29.11.1922	22
Kara Halil	Ali	Ali	1895	-	-	27.07.1921	26
Karşlı	Ali	Ali	1897	-	-	18.06.1921	24
Kaymakçı	Hasan	Salih	1898	-	-	6.02.1922	24
Kerim	Mustafa	Osman	1898	-	-	28.06.1921	23
Kılıç	Mehmet	Ali	1898	-	-	29.08.1922	24
Koca Abdi	Mehmet	Mehmet	1893	-	-	30.01.1921	28
Kocabekir	Mehmet	Salih	1898	-	-	27.01.1921	23
Köse	Hasan	Kadir	1898	-	-	21.06.1921	23
Kul Ahmet	Abdurrahman	Ali	1900	-	-	16.09.1922	22
Kurt	Ali	Sadık	1897	-	-	10.09.1921	24

Kurumcu	Ali	Sadık	1898	-	-	26.08.1922	24
Mahmut	Ömer	İbrahim	1898	-	-	26.08.1922	24
Mehmet	Ramazan	Ali	1896	-	-	24.09.1922	26
Mehmet Osman	Osman	Mehmet	1895	-	-	21.07.1921	26
Mevlüt	Mustafa	Mehmet Ali	1893	-	-	27.08.1922	29
Molla	Mehmet	Ahmet	1898	-	-	26.07.1921	23
Molla	Mustafa	Ahmet	1892	-	-	31.08.1921	29
Molla Ali Oğulları	Hacı Yakup	Osman	1900	-	-	00.00.00	
MollaMehmetoğulları	Mehmet	Ali	1898	-	-	29.07.1921	23
Musa Bey	Halil	İbrahim	1900	-	-	24.01.1922	22
Mustafa	Mudur	Hasan Hüseyin	1898	-	-	18.05.1921	23
Mustafa	Osman	Mehmet	1900	-	-	27.08.1922	22
Onsekizli	Mehmet	Halil	1894	-	-	26.06.1922	28
Osman Ağa	Mustafa	Şakir	1898	-	-	13.07.1921	23
Raşit	Mehmet	Hasan	1897	-	-	00.00.00	
Rumeli Muhacirlerinden	Mustafa	İsmail	1889	-	-	22.08.1921	32
Sarı	Süleyman	Mehmet	1882	-	-	26.08.1922	40
Sarı Mehmet	Mustafa	Kadir	1898	-	-	31.08.1922	24
Şahman	Ömer	İbrahim	1889	-	-	27.08.1922	33
Şeyh	Hüseyin	Mehmet	1895	-	-	14.02.1921	26
Şeyh İbrahim	Mustafa	Rıza	1896	-	-	14.07.1921	25
Topçuoğullarından	Mustafa	Osman	1894	-	-	21.05.1921	27
UzunAli	Hüseyin	Bekir	1889	-	-	31.08.1922	23
Yahya Oğulları	Mahmut Çavuş	Ethem	1894	-	-	1.01.1922	28
Hasan	Hüseyin	Mehmet	1898	-	-	29.01.1921	23
-	İsmail	Ahmet	1898	Acıpayam	Darıveren	27.05.1922	24
-	Ali	Ali	0	Acıpayam	-	18.06.1921	
-	Ömer	Hafız Mustafa	1887	Acıpayam	-	26.06.1922	35
-	Yakup	Mehmet Ali	1883	Acıpayam	Yassihüyük	29.06.1922	39
-	İsmail	Mevlüt	1889	Acıpayam	Ovayurt	00.00.00	
-	Mustafa	Mevlüt	1900	Acıpayam	-	26.08.1922	22
-	Mustafa	Ramazan	0	Acıpayam	-	15.07.1921	
Arınur Oğulları	Ali	Hasan	1897	Acıpayam	Yeşildere	21.07.1921	24
Canavar Oğulları	Hasan	Ahmet	1892	Acıpayam	Yeşildere	18.07.1921	29
Çolak Oğulları	Ali	Mehmet Emin	1900	Acıpayam	-	31.06.1922	22
Çoraplı	Mustafa	Süleyman	1886	Acıpayam	-	4.04.1921	35
Dağlı Oğulları	Bekir	Mehmet	1896	Acıpayam	Darıveren	06.10.1921	25
Davut Oğulları	Osman	Ahmet	1898	Acıpayam	Darıveren	27.06.1921	23
Emir	Mehmet	Emin	1892	Acıpayam	-	14.05.1921	29
Gökgöz Oğulları	Ömer	Mustafa	1887	Acıpayam		26.08.1922	35
Hacı İbrahim Oğulları	Bekir	İbrahim	1883	Acıpayam	Yeşildere	00.02.1921	38
Hacı Musa Oğulları	Musa	Ali	1891	Acıpayam	-	6.04.1921	30
Hacıuzuh	Mustafa	Uzuh	1894	Acıpayam	Yeşildere	1.02.1921	27
Halil Efendi	Halil İbrahim	Ali	1900	Acıpayam	-	29.06.1921	21
Halil Oğulları	Hüseyin	Halil	1885	Acıpayam	Ovayurt	00.00.1922	37
İbrahim	Mehmet	İbrahim	1892	Acıpayam	-	4.04.1921	29
Kadı	Hasan	İzzet	0	Acıpayam	-	7.06.1921	
Kafadar Oğulları	Hasan Hüseyin	Halil	1898	Acıpayam	Örenköy	28.03.1921	23
Kâhya Mehmet Oğ.	Mustafa	Hasan	1896	Acıpayam	Yassihüyük	26.06.1922	26
Kel Ali Oğulları	Mustafa	Hasan Ali	1900	Acıpayam	Darıveren	29.08.1922	22
Koca Arap	Mehmet	Ahmet	1893	Acıpayam	Yazır	19.07.1921	28
Kulnak Oğulları	Ali	Halil İbrahim	1886	Acıpayam	Yumrutaş	26.06.1921	35

Mestan Oğulları	Hasan	Mestan	1896	Acıpayam	Güneyköy	10.10.1921	25
Molla Veli Oğulları	Mahmut	Veli	1900	Acıpayam	Darıveren	26.08.1921	21
Nasha	Osman	Yusuf	0	Acıpayam	-	05.7.1921	
Oruç Oğulları	İsmail	Ömer	1900	Acıpayam	Darıveren	20.05.1921	21
Ömer	Hamza	Hasan	1894	Acıpayam	Gümüş	14.06.1921	27
Ömerci	Süleyman	Molla Mehmet	1898	Acıpayam	-	26.06.1922	24
Paşa Hafız Oğulları	Ahmet	Mehmet	1890	Acıpayam	-	15.05.1921	31
Sarı Oğulları	Mehmet	Ahmet	1898	Acıpayam	Akşar	19.09.1921	23
Sarıca Oğulları	Mustafa	Osman	1892	Acıpayam	-	10.10.1921	29
Soğancı Oğulları	Mehmet	Mustafa	1900	Acıpayam	Darıveren	31.08.1922	22
Uzun Ali Oğulları	Mustafa Ali	Ramazan	1892	Acıpayam	Alaattin	28.01.1921	29
Yusuf	Yusuf	Murat	1893	Acıpayam	Aliveren	1.01.1921	28
Eyüp Oğulları	Mustafa	Mehmet Ali	1895	Baklan	Çataloba	20.05.1921	26
Hacıfeyaf Oğullarından	Hacı Ali	Ali	1901	Baklan	-	15.10.1922	21
Kara Kâhya	Süleyman	Ali	-	Baklan	Dağal	8.09.1921	
Korucu	Himmət	Emin	-	Baklan	Meber	3.10.1921	
Yağlı Oğulları	Mehmet	Osman	1886	Baklan	Bağaziçi	11.07.1921	25
Hüseyin Oğulları	Mehmet	Hüseyin	1898	Bekilli		6.04.1921	23
Kamer Oğulları	Mehmet	Hasan Ali	1898	Bekilli	Yeşilova	2.07.1921	23
Emin Oğulları	Mehmet Çavuş	Emin	1898	Bozkurt	Cumalı	27.06.1922	24
Molla Musa Oğulları	Musa	Hüsam	1890	Bozkurt	Cumalı	21.06.1922	32
Ömerce Oğulları	Molla Süleyman	Mehmet	1898	Bozkurt	Çambaşı	26.08.1922	24
Akça	Mehmet	Musa	1886	Buldan	Bölmekaya	00.00.00	
Akış Oğulları	Mehmet	İsmail	1898	Buldan	Çatak	30.06.1922	24
Bacı	Ahmet	Kadir	1893	Buldan	-	28.03.1921	28
Boşnak	Halil	Mustafa	1891	Buldan	-	4.04.1921	30
Canbaz	Halil	Osman	1897	Buldan	Çatak	27.01.1921	24
Dikilen	Halil	Veli	1898	Buldan	Hasanbeyler	21.05.1921	23
Hacıuzuh	Mustafa	Uzuh	1895	Buldan	-	4.04.1921	26
Kakçakı	Halit	Habip	1895	Buldan	-	10.11.1921	26
Sıdık	Veli	İbrahim	0	Buldan	-	21.03.1921	
-	Hüseyin Avni	-	-	Çal	Devellü	15.01.1920	
-	Osman	Bekir	1892	Çal	-	26.06.1921	29
-	Hüseyin	Bekir Sıtkı	1878	Çal	-	28.06.1921	43
-	Durmuş Ali	Durmuş	1900	Çal	-	26.06.1922	22
-	Ali	Emin	1900	Çal	Akkent	29.08.1921	21
-	Abdullah	Hacı Habip	1886	Çal	Hançalar	28.06.1922	36
-	Mustafa	Halil	1895	Çal	-	29.08.1921	26
-	Ali	Hasan	1895	Çal	-	10.07.1922	27
-	Emin	Hasan	1895	Çal	-	13.10.1921	26
-	Hacı Ahmet	Hasan	1897	Çal	İsabey	13.09.1921	24
-	Hüseyin	Hasan	1896	Çal	Alfaklar	15.12.1921	25
-	Mehmet	Hüseyin	1898	Çal	İsabey	31.06.1922	24
-	Mustafa	Hüseyin	1897	Çal	Hançalar	30.01.1921	24
-	Mustafa	Hüseyin	1894	Çal	Yukarı Seyit	15.05.1921	27
-	Mehmet	Hüseyin	1897	Çal	-	30.01.1921	24
-	Mustafa	Hüseyin	1888	Çal	-	2.08.1921	33
-	Hacı Hüseyin	Hüseyin	-	Çal	-	2.10.1921	
-	Hacı Veli	İbrahim	1896	Çal	Develer	20.06.1921	25
-	Ömer	İbrahim	1897	Çal	-	24.10.1921	24
-	Hüseyin	Mehmet	1898	Çal	Denizler	23.07.1921	23
-	Mehmet	Mehmet	1898	Çal	-	10.09.1921	23

-	Ali	Musa	1883	Çal	-	7.08.1921	28
-	Abbas	Mustafa	1894	Çal	-	21.07.1921	27
-	Hasan	Mustafa	1886	Çal	Sazak	14.07.1921	35
-	Ömer	Osman	1884	Çal	Baklançakırlar	23.09.1921	37
-	Hasan	Ömer	1894	Çal	-	20.05.1921	27
-	Hüseyin	Ramazan	1896	Çal	-	14.05.1921	25
-	Hüseyin	Recep	1892	Çal	Akkent	6.07.1922	30
Abdullah Çavuş	Mustafa	Mehmet	1895	Çal	Develer	28.06.1921	26
Adem	Bila	Mehmet	1898	Çal	Akkent	19.08.1922	24
Aktaş	Mehmet	İsmail	1898	Çal	-	30.06.1922	24
Alaca	Mehmet	Mustafa	1900	Çal	-	5.09.1921	21
Alçak	Osman	Ömer	1900	Çal	-	26.06.1922	22
Ali Bey	Mustafa	Osman	1897	Çal	-	13.05.1921	24
Arap	Eyüp	Ethem	1897	Çal	-	20.07.1921	24
Arap Hasan Oğulları	Eyüp	İbrahim	1897	Çal	Yukarı Seyit	20.05.1921	24
Aziz	Aziz	Mehmet Ali	1895	Çal	Yukarı Seyit	29.08.1922	27
Balaban	İsa	Hasan	1894	Çal	Denizler	20.08.1921	27
Battal	Mustafa	Hüseyin	1891	Çal	-	26.06.1922	31
Bayram	Mustafa	Mehmet Ali	1895	Çal	-	20.05.1921	26
Bayram Ağa	Mustafa	Mehmet	1898	Çal	-	10.11.1921	23
Bey	İbrahim	Eyüp	1898	Çal	Akkent	10.11.1921	23
Bey Oğulları	Mustafa	İbrahim Edhem	1898	Çal	Akkent	10.11.1921	23
Canbaz	Halil	Osman	1898	Çal	-	27.03.1921	23
Canbaz	Satılmış	Osman	1897	Çal	-	27.07.1921	24
Coşdan Oğulları	Hüseyin Efen.	Osman	1898	Çal	Süller	26.06.1921	23
Curi	İsmail	Hüseyin	1898	Çal	-	16.05.1921	23
Çelik	Hacı Ali	Mehmet Sadık	-	Çal	-	8.08.1921	
Çelik Oğulları	Süleyman	Ömer	1895	Çal	İsabey	27.08.1922	27
Çil Bekir	Halil	Mustafa	1900	Çal	Ortaköy	28.06.1922	22
Çimen	Mehmet	Hüseyin	1895	Çal	-	6.04.1921	26
Çolak	Nuri	Mehmet	1898	Çal	-	1.10.1922	24
Çulcu	Nuri	Mustafa	1898	Çal	-	26.08.1922	24
Deli Küçük	Mustafa	İsmail	1898	Çal	-	14.08.1921	23
Deli Osman	Ömer	Osman	1894	Çal	Akkent	27.06.1921	27
Derviş	Habil	Sadık	1898	Çal	-	26.06.1922	24
Derviş Ağa	Sami	Rıza Efendi	-	Çal	-	27.08.1922	
Derviş Ağa	Halil	Sadık	-	Çal	-	23.08.1922	
Dolu	Halil	Süleyman	-	Çal	-	9.08.1922	
Güllü	Mustafa	İbrahim	-	Çal	Zeyve	10.01.1921	
Hacı Bayram	Hüseyin	Mustafa	1897	Çal	-	10.09.1921	24
Hacı Eyüp	Mehmet Ali	Eyüp	1900	Çal	-	10.11.1921	21
Hacı Hüseyin Oğulları	Emin	Hüseyin	1895	Çal	Mahmut Gazi	14.07.1921	26
Hacı İnce	Ramazan	Mustafa	-	Çal	Hançalar	29.08.1921	
Hacı İsmail Oğulları	Ahmet	Kâmil	1892	Çal	Süller	00.00.00	
Hacı Mehmet	Hacı Ali	İbrahim	1896	Çal	-	6.09.1921	
Hacı Osman	Süleyman	Osman	1893	Çal	-	20.12.1921	28
Halil	Halil	İsmail	1898	Çal	-	17.07.1921	23
Hasan Oğulları	Salih	Fettah	1900	Çal	-	1.08.1921	21
Himmet	Mustafa	Musa	1897	Çal	-	27.06.1922	25
Hüseyin	Veli	Halil	1900	Çal	-	1.08.1921	21
Hüseyin	Ahmet	Ömer	1883	Çal	Akkent	6.10.1921	38
Hüseyin Bey Oğulları	İbrahim	Mehmet	1898	Çal	İsabey	12.04.1921	23

Kabakçı	Mustafa	Hüseyin	1890	Çal	-	1.05.1921	31
Kadı	Hasan	Ethem	-	Çal	Zeyve	29.08.1921	
Kadı	Ali	Osman	-	Çal	-	10.10.1920	
Kalaycı Oğulları	İsmail	Hüseyin	1890	Çal	Hançalar	2.07.1921	31
Karamolla	Mehmet	Süleyman	1897	Çal	-	26.08.1922	25
Korucu	Ahmet	Emin	1900	Çal	-	3.10.1921	21
Korucu	Hasan	Mustafa	1888	Çal	İsabey	29.06.1922	34
Küçük Ahmet Oğulları	Hasan	Yusuf	1898	Çal	Kabalar	15.05.1921	23
Kürt	Halil	İbrahim	1894	Çal	-	10.09.1921	25
Menet	Halil	İsmail	1891	Çal	-	00.00.00	
Molla Ahmet	Hasan	Mustafa	1898	Çal	Akkent	14.07.1921	23
Musa	Musa	Hüseyin	1898	Çal	-	24.10.1920	22
Musa Bey	Ömer	İsa	1893	Çal	Hançalar	26.06.1922	29
Nasuh	Osman	Nebi	1893	Çal	-	26.06.1922	29
Osman	Ömer	Osman	1902	Çal	-	16.05.1921	19
Osman Efendi	Süleyman	Mustafa	1893	Çal	İsabey	10.05.1921	28
Ömer Oğulları	Hüseyin	Ömer	1894	Çal	-	20.05.1921	27
Pala Ömer	Ömer Çavuş	İbrahim	-	Çal	Zeyve	24.10.1920	
Şeyh Efendi Oğulları	Mustafa	Halil İbrahim	1898	Çal	Hançalar	30.08.1922	24
Taktakçı	Mustafa	Osman	1896	Çal	Şapçılar	15.07.1921	25
Tolaz	Mehmet	Hacı Ahmet	1900	Çal	-	29.06.1922	22
Uşak	Mustafa	Süleyman	1894	Çal	-	27.06.1921	27
Veysi	Mustafa	Süleyman	1894	Çal	Denizler	29.08.1921	27
Yaramaz	Ömer	Osman	1900	Çal	-	1.07.1921	21
Gülcü Oğulları	İbrahim	Osman	1898	Çardak	Sögüt	13.05.1921	23
Kel Himmet Oğulları	Hüseyin Çavuş	Ahmet	1900	Çardak	Çaltı	26.08.1922	22
-	Mustafa	Ahmet	1884	Çivril	-	26.06.1922	38
-	-	Ahmet Efendi	-	Çivril	Bozdağ	17.07.1921	
-	Himmet	Himmet	1895	Çivril	Belence	28.06.1921	26
-	Ramazan	Mehmet	1895	Çivril	-	21.05.1921	26
-	Memiş	Ramazan	1898	Çivril	-	24.05.1921	23
-	Mehmet	Recep	1897	Çivril	Bayat	26.06.1922	25
-	Mustafa	Recep	1890	Çivril	-	22.09.1921	31
Abalı	Abdullah	Mehmet Ali	1896	Çivril	-	31.06.1922	26
Ahmet	Mehmet	Ali	1898	Çivril	Çıtak	3.09.1921	23
Arap	Ahmet	Hüseyin	1898	Çivril	-	00.00.1921	23
Arap	Mehmet	Yusuf	1892	Çivril	Bostancı	16.07.1921	29
Asar	Mehmet Ali	Süleyman	1895	Çivril	-	20.01.1921	26
Aydın	Mehmet	Asım	1897	Çivril	-	20.01.1921	24
Cafer	Mustafa	İlyas	1898	Çivril	-	28.01.1921	23
Çalık Hasan Oğulları	Ali	İsmail	1893	Çivril	Osmanköy	9.08.1921	28
Çaylı	Hüseyin	Nuri	1898	Çivril	-	27.01.1921	23
Çonko	Abdulkadir	Recep	1892	Çivril	-	1.02.1922	30
Deli Ömer	Eyüp	Emrullah	1891	Çivril	Caber	27.03.1921	30
Demirabak Oğulları	Ramazan	Mehmet	1898	Çivril	-	21.05.1921	23
Emir Hasan	Mustafa	Recep	1892	Çivril	-	27.06.1922	30
Emir Oğulları	Mehmet	Ömer	1893	Çivril	-	23.09.1923	30
Eyüp Oğulları	Hüseyin Osman	Ahmet Ali	1893	Çivril	Bayat	29.08.1922	29
Gök Ali	Ali	Musa	1894	Çivril	Bayat	29.06.1922	28
Gök Himmet Oğulları	Himmet	Himmet	1895	Çivril	Yalınh	28.06.1921	26
Gümüşçü	Mustafa	Kadir	1882	Çivril	-	30.06.1922	40
Hacı Bekir	Musa	Hasan	1891	Çivril	-	00.00.1921	30

Hacı Eyüp	Mehmet Ali	Eyüp	1898	Çivril	Kıralan	10.11.1921	23
Halil	Ali	Mehmet	1895	Çivril	Bayat	27.06.1922	27
Hatip	Cafer	Bilal	1898	Çivril	-	30.01.1921	23
Hatip	İbrahim	Şakir	1885	Çivril	-	20.02.1922	37
Hüseyin	Hüseyin	Recep	1898	Çivril	-	30.06.1921	23
İmam	Ahmet	Kâmil	1888	Çivril	-	10.07.1922	34
İshak Baş	İsmail	Durmuş	1887	Çivril	-	19.05.1921	34
Kalfat	Ali	Ömer	1898	Çivril	Yeniköy	10.07.1921	23
Kara Ali	Ahmet	Halit	1898	Çivril	-	27.03.1921	23
Karaman	Osman	Şevket	1891	Çivril	Akçaköy	18.07.1921	30
Kavdir	Mustafa	İsmail	1895	Çivril	Ömerli	23.01.1921	26
Kiriş	Mehmet	Osman	1898	Çivril	-	6.08.1921	23
Koca Ağa	Bekir	Süleyman	1898	Çivril	-	26.06.1922	24
Mustafa	Ahmet	Osman Ali	1894	Çivril	-	09.02.1921	27
Sabit	Hüseyin	Mehmet	1898	Çivril	-	20.01.1921	23
Sarı	İbrahim	İbrahim	1891	Çivril	-	30.01.1921	30
Sarı İbrahim	Ali	Recep	1895	Çivril	-	30.06.1922	27
Seyit	Mehmet	Süleyman	1894	Çivril	-	20.01.1921	27
	Ahmet	Süleyman	-	Çivril	Aşağı Mah.	24.04.1921	
İbrahim	Osman	Ali	1898	Güney	-	30.03.1921	23
-	İbrahim	Mehmet	1896	Honaz	Sapaca	16.07.1921	25
Çallı	Hüseyin	Ahmet	1900	Honaz	-	15.07.1922	22
Emir Oğulları	İbrahim	Mehmet	1885	Honaz	Aşağı Karaçay	00.07.1921	36
Hacı Ahmet	Mehmet	Osman	1901	Honaz	-	27.06.1922	21
Hendemgör	Hasan	Kadir	1898	Honaz	-	21.03.1921	23
İmam Oğulları	Hüseyin Ali	Mehmet	1894	Honaz	Aşağı Karaçay	15.09.1922	28
Kayserili	Mehmet	Osman	1898	Honaz	Kızılyer	30.06.1922	24
Sepet Ömer Oğulları	Ömer	İbrahim	1898	Honaz	-	26.06.1922	24
Kocabaş	Halil	Ahmet	1891	Kale	Karagöl	4.04.1921	30
Molla Ali Oğulları	Ali	Mehmet	1898	Kale	Kurbağalık	05.07.1921	23
Topal	Mustafa	Osman	1895	Kale	Kurbağalık	27.08.1922	27
-	Ahmet	Mehmet	1881	Sarayköy	-	27.04.1922	31
-	Ali	Mehmet	1895	Sarayköy	-	28.06.1921	26
-	Haşim	Mehmet Ali	1889	Sarayköy	-	6.05.1921	32
-	Ali	Mercan	1894	Sarayköy	-	30.06.1921	27
-	Halil	Veli	1898	Sarayköy	-	10.11.1921	23
Abdullah	Mehmet Ali	Mehmet Ali	1891	Sarayköy	-	15.05.1921	30
Abdurrahman	Osman	Osman	1894	Sarayköy	-	08.10.1921	27
Ahmet Efendi	Ahmet	Ahmet	1890	Sarayköy	Sigma	21.05.1921	31
Akkaş	Mustafa	Mehmet	1898	Sarayköy	-	10.11.1921	23
Arabacı	Mehmet	Mustafa	1895	Sarayköy	Karakıran	20.08.1921	26
Bekir Efendi	Mehmet	Mehmet Ali	1898	Sarayköy	-	29.06.1922	24
Çadırcı	Ali	Mehmet Ali	1898	Sarayköy	Kumluca	28.06.1922	24
Çakmakçı	Halil	Habip	1895	Sarayköy	-	1.11.1921	26
Deli Baş	Emin	Bekir	1898	Sarayköy	Sigma	10.11.1921	23
Emin Efendi	Mehmet	Mehmet	1900	Sarayköy	-	29.06.1921	21
Gökçe	İbrahim	Abdullah	1886	Sarayköy	-	27.06.1922	36
Halas	Ahmet	Osman	1900	Sarayköy	-	5.07.1921	21
İsmail	İsmail	Ahmet	0	Sarayköy	-	18.05.1921	
Kaba Hüseyin	Ömer	Ahmet	1891	Sarayköy	-	16.05.1921	30
Kara Bıçak	Ali	Mehmet	1894	Sarayköy	-	26.06.1922	28
Karça	Süleyman	Halil	1896	Sarayköy	-	1.07.1921	25

Kuz Ahmet	Ahmet	Salih	1900	Sarayköy	-	29.06.1922	22
Küçük Ahmet Oğulları	Abdullah	Ahmet	1881	Sarayköy	Ahmetli	12.05.1920	29
Molla Musa	İbrahim	Mehmet	1896	Sarayköy	Duacalı	28.01.1921	25
Mümin	Ali	Süleyman	1893	Sarayköy	Beylerbeyi	29.06.1922	29
Nuri	Mehmet	Mehmet	1898	Sarayköy	-	10.11.1921	23
Odabaşı	Halil	İbrahim	1891	Sarayköy	-	28.06.1922	31
Ömer	Ömer	Hasan	1898	Sarayköy	-	7.08.1921	23
Palaz	Mehmet Ali	Mehmet Ali	1900	Sarayköy	Hisarköy	27.06.1921	21
Sarı Mustafa	Hacı Mustafa	Mehmet	1900	Sarayköy	Sigma	10.11.1921	31
Sıkmalı	Hasan	Ali	1895	Sarayköy	Sigma	8.05.1921	26
Süleyman	Hasan	Ali	1895	Sarayköy	-	18.05.1921	26
Tarakçı	Osman	İbrahim	1892	Sarayköy	Hisarköy	27.06.1922	30
Uzun Ali Oğulları	Hüseyin	Hüseyin	1889	Sarayköy	Adaköy	31.08.1922	33
Zor Bozan	Mustafa	Kâmil	1900	Sarayköy	-	29.06.1921	21
Çoban Ali Oğulları	Mehmet Ali	Bekir	1892	Serinhisar	Yatağan	29.08.1922	30
Emir Oğulları	Mehmet	Mehmet Emin	1892	Serinhisar	Yatağan	00.00.00	
Hacı Musa Oğulları	Musa	Ali	1891	Serinhisar	Yatağan	12.04.1921	30
Hacıkerim	Abdülkerim	Abdurrahman	1897	Serinhisar	Yatağan	21.05.1921	24
Kara Halil Oğulları	Veli	Mahmut Şevket	1898	Serinhisar	Yatağan	4.05.1921	23
Koca İbrahim	Hasan	Mehmet	1896	Serinhisar	Yatağan	26.08.1922	26
Molla Ahmet Oğulları	Hacı Halil	Hüseyin	1894	Serinhisar	Yatağan	25.03.1921	27
Molla Ali Oğulları	Mustafa	Mehmet	1886	Serinhisar	Yukarıkaraçay	27.08.1922	26
Sarı İsmail Oğulları	İsmail	Himmet	1898	Serinhisar	Yatağan	00.00.00	
Şahman Oğulları	Ömer	İbrahim	1886	Serinhisar	Yatağan	27.08.1922	26
-	İsmail	Abdullah	1898	Tavas	-	25.08.1920	22
-	Hasan	Ahmet	1892	Tavas	-	4.09.1921	29
-	Halil İbrahim	Ahmet	1898	Tavas	-	11.02.1921	23
-	Mehmet	Ahmet Nuri	1895	Tavas	-	16.06.1921	26
-	Hacı İsmail	Ali	1900	Tavas	-	30.08.1922	22
-	Süleyman	Ali	1898	Tavas	-	22.08.1922	24
-	Nebi	Durmuş	1893	Tavas	-	29.08.1922	29
-	Ali	Halil	1887	Tavas	Kızılca	3.08.1922	35
-	Ali	Hüseyin	1894	Tavas	-	11.07.1922	28
-	Hasan	Hüseyin	1893	Tavas	Kızılca	25.08.1921	28
-	Hasan	Hüseyin	1887	Tavas	-	4.08.1921	34
-	Şakir	Hüseyin	1883	Tavas	Ulukent	3.08.1922	39
-	Halil	İbrahim	1885	Tavas	Kızılca	3.08.1921	36
-	Ömer	Kazım	1890	Tavas	-	1.08.1921	31
-	Ömer	Mehmet	1896	Tavas	Ovacık	3.06.1922	26
-	İsmail	Mehmet	0	Tavas	Altınova	27.08.1921	
-	Mustafa	Mehmet	1898	Tavas	Ovacık	30.06.1921	23
-	Hacı Veli	Mehmet Ali	1882	Tavas	-	9.09.1922	30
-	Mehmet Ali	Mustafa	1896	Tavas	-	05.07.1921	25
-	Halil	Mustafa	1897	Tavas	Kızılca	11.09.1921	24
-	İdris	Nuri	1898	Tavas	-	3.08.1921	23
-	Hasan	Osman	1890	Tavas	Pınarlar	2.07.1921	31
-	Ahmet	Osman	1889	Tavas	-	10.07.1921	32
-	Muhsin	Şükrü	1895	Tavas	-	2.11.1921	26
-	Ali	Veysi	1894	Tavas	-	28.08.1922	28
-	Müslüm	Yusuf	1895	Tavas	-	26.08.1922	27
Ağlanlıoğulları	Mehmet	Mehmet	1895	Tavas	Çağırğan	23.09.1922	27
Alan	Mehmet	Ramazan	1895	Tavas	Karahisar	25.01.1921	26

Ali	Osman	Ali	1898	Tavas	-	25.09.1921	23
Baba Yusuf Oğulları	Emin	Ali	1894	Tavas	-	10.09.1920	26
Bağcı	İbrahim	Hüseyin	1895	Tavas	-	2.09.1922	27
Balcı	Ahmet	Mehmet	1894	Tavas	Baharlar	21.07.1921	27
Beygökğöz	Hacı Hüseyin	Ali	1881	Tavas	-	19.09.1921	40
Camuz Oğulları	Süleyman	Ali	1898	Tavas	Gümüşdere	7.08.1921	23
Cerid Oğulları	Mehmet	Ahmet	1895	Tavas	-	13.06.1921	26
Ceridoğulları	Süleyman	Mevlüd	1885	Tavas	Aydoğdu	27.10.1921	36
Çakal	İsmail	Mehmet	1892	Tavas	-	29.08.1921	29
Çanak	İbrahim	Mehmet	1896	Tavas	-	15.02.1921	25
Çavuş	Emin	Ali	0	Tavas	-	26.06.1921	
Çisen Oğulları	Hasan	Ömer	1896	Tavas	Pınarlar	14.05.1921	25
Çullu	Ali	Osman	1896	Tavas	Yorga	26.06.1922	26
Demirci	Mustafa	Mustafa	1900	Tavas	-	31.08.1922	22
Demirci	Mustafa	Osman	1898	Tavas	-	6.11.1922	24
Derviş Bekir Oğulları	Bekir	Hasan	1891	Tavas	-	6.07.1921	30
Eminefendi Oğulları	Hüseyin	Emin	1897	Tavas	-	8.04.1921	24
Gebeş	Halil	Ali	1898	Tavas	-	27.03.1921	23
Göllü	Abdurrahman	Seyit	1893	Tavas	-	30.08.1921	28
Güzel Bekillioğulları	Mehmet Ali	Mehmet	1894	Tavas	-	29.08.1921	27
Habip	Hasan	Mehmet	1898	Tavas	Kızılcaölük	10.04.1921	23
Hacı	Osman	Aziz	1895	Tavas	-	4.04.1921	26
Hacı Gökaliğulları	Ali	Osman	1892	Tavas	Pınarlar	30.06.1922	30
Hacı Hamza	İdris	Musa	1898	Tavas	-	26.03.1921	23
Hacı Hatip	Emin	Hasan Hüseyin	1891	Tavas	Kozlar	23.07.1922	31
Hacı İbrahim	Ahmet	Mehmet	1888	Tavas	Yorga	30.08.1922	34
Hacı Mehmet	Ali	Mustafa	1900	Tavas	-	26.06.1921	21
Hacı Musa	Mehmet	Salih	0	Tavas	-	28.08.1922	
Hacı Mustafa	Halil	İbrahim	1900	Tavas	-	00.00.00	
Hacı Ömeroğulları	Mehmet Ali	İsmail	1898	Tavas	Kızılca	30.08.1922	24
Hacı Süleymanoğulları	İsmail	Hüseyin	1894	Tavas	-	27.06.1922	28
Hacıhamza	Mehmet	Ahmet	1900	Tavas	-	29.05.1921	21
Haciosman Oğulları	Hüseyin	Ahmet	1892	Tavas	-	11.09.1921	29
Hafız	Osman	Süleyman	0	Tavas	-	5.07.1921	
Halil	Ahmet	Ali	1896	Tavas	-	27.08.1921	25
Hasan Ali	Hasan	Ali	1894	Tavas	Altnova	15.05.1921	27
Hasan Efendi	Hasan	Hasan	1884	Tavas	Ebecik	26.08.1922	38
Hatip	Süleyman	İbrahim	1894	Tavas	Garipköy	8.08.1921	27
Hayırlı	Halil	Ali	1895	Tavas	-	28.03.1921	26
Hayra Mustafa	Halil	Hasan	1898	Tavas	-	26.06.1921	23
Hayranoğlan Oğulları	Mehmet	Mustafa	1894	Tavas	Sofular	27.06.1921	27
Hıdır	Mehmet	Mustafa	1904	Tavas	Çalıköy	16.06.1922	18
Himmet	Osman	Hüseyin	1898	Tavas	-	6.07.1921	23
İbiş Oğulları	Abdurrahman	Süleyman	1890	Tavas	-	10.12.1922	32
İsa	İbrahim	Hasan	1897	Tavas	Hırka	15.05.1921	24
Kara Ali	Osman	Ali	1898	Tavas	-	25.08.1921	23
Kara Köse	Mustafa	Ali	1896	Tavas	-	26.06.1922	26
Kara Osman	Ali	Ahmet	1898	Tavas	Medet	16.05.1922	24
Kara Süleymanoğulları	Osman	Hasan Hüseyin	1893	Tavas	Karahisar	24.06.1921	28
Karaali Oğulları	Halil	Ali	1898	Tavas	-	28.01.1921	23
Karaca Oğulları	Ali	Ömer	1892	Tavas	Karahisar	10.07.1921	29
Kaykı Oğulları	Abdullah	Hasan	1898	Tavas	Karahisar	9.07.1922	24

Keklik Oğulları	Ahmet	Ali	1900	Tavas	-	26.06.1922	22
Kel Ali	Hüseyin	Mustafa	1898	Tavas	-	13.07.1921	23
Kenez Oğulları	İbrahim	Ahmet	1898	Tavas	Pınarlar	13.08.1921	23
Kız Oğulları	Süleyman	Ramazan	1889	Tavas	-	4.02.1922	33
Kızgın	Halil	Mehmet	1898	Tavas	-	22.03.1922	24
Koca Hasan Oğulları	Hasan	Süleyman	1898	Tavas	-	16.06.1922	24
Kolkabak	İbrahim	Mehmet	1896	Tavas	-	13.07.1921	25
Kozan	İsmail	Ahmet	1891	Tavas	-	13.07.1921	30
Köse	Hacı Hasan	Ali	1900	Tavas	-	31.08.1921	21
Köseahmet Oğulları	Hacı Hüseyin	Ali	1900	Tavas	-	31.06.1922	22
Köseoğulları	Veli	Osman	1898	Tavas	Ebecik	27.06.1922	24
Küçük Halil	İsmail	İbrahim	1892	Tavas	Konak	11.02.1922	30
Kürt	Veli	Mehmet	1898	Tavas	Sofular		
Mehmet	Halil	Mustafa	1892	Tavas	Kızılca	25.02.1922	30
Mestan	Ali	Ali	1894	Tavas	Ulukent	29.08.1922	28
Molla Ali	Mehmet	Mehmet	1898	Tavas	Pınarlar	18.07.1921	23
Molla İsa	Mustafa	Hüseyin	1890	Tavas	-	31.06.1922	32
Musaca	İsa	Hasan	1897	Tavas	-	15.05.1921	24
Musacık Oğulları	Ali	Veysel	1894	Tavas	-	27.06.1922	28
Muslu	Emin	Halil	1897	Tavas	-	29.08.1922	25
Nam Hasan	Hasan	Ömer	1896	Tavas	-	21.03.1921	25
Ömer	Mehmet	Himmet	1894	Tavas	-	27.08.1922	28
Sarı Hüseyin	Mehmet	Ali	0	Tavas	Tekkeköy	3.07.1921	
Sarı Mehmet	Yusuf	Halil	1891	Tavas	-	12.09.1922	31
Sarıl	Halil	Ali	1888	Tavas	-	28.03.1921	33
Sofu Oğulları	Osman	Ömer	1894	Tavas	-	1.03.1921	27
Süleyman	Mustafa	Halil	1894	Tavas	-	16.03.1921	27
Şeyh Mehmet	Hüseyin	Hasan	1898	Tavas	Bahçeköy	28.01.1921	23
Şeyhoğulları	Mehmet	Mehmet	1897	Tavas	Karahisar	25.06.1921	24
Tantan	Mustafa	Hüseyin	1888	Tavas	-	7.08.1921	33
Tat	Hüseyin	Mahmut	1893	Tavas	-	10.02.1921	28
Terzi	Osman	Halil	1898	Tavas	Kızılca bölük	24.08.1922	24
Teşvecioğulları	Mustafa	Mehmet	1896	Tavas	Baharlar	15.05.1921	25
Tilfer Oğulları	Mehmet	Yusuf	1896	Tavas	-	15.05.1921	25
Topal Oğulları	Mehmet Ali	Mustafa	1898	Tavas	-	30.05.1921	23
Turid Oğulları	Mehmet	Halil İbrahim	1894	Tavas	Vakıf	5.07.1921	27
Uzun Ali Oğulları	Hüseyin	Ömer	1901	Tavas	Garıpköy	16.05.1921	20
Yatan	Emin	Ali	1889	Tavas	-	28.08.1922	33
Yunus	Durmuş	Musa	1895	Tavas	-	27.06.1921	26
Mevlüt Oğulları	Mustafa	Mehmet	1893		Karahasanlı	27.08.1923	30

9. Sonuç

15 Mayıs sabahının ilk saatlerinde İzmir'in Yunanlarca işgali haberi Denizli'ye ulaşır ulaşmaz, başta mutasarrıf Faik Bey olmak üzere Askeralma Bölge Başkanı Miralay Tevfik, Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik ve eşraftan bazı kişiler bir araya gelerek vatan savunması için hemen acilen bir şeyler yapma kararlılığını ortaya koydular. Tabii ki burada halkın desteğini almak çok önemli idi, ama bu desteği alabilmek kolay değildi. Çünkü karşı propaganda yapanlar; mevcut duruma İttihatçıların macerası ile geldiğini, Millî Mücadele'ye girişmek isteyenlerin "İttihatçı artığı" olduğunu, ülkenin

selametinin Saray ve Hükûmete bağlı kalmak ve İngiliz merhametine sığınmaktan geçtiği tezini sürekli işliyorlardı. Bölgeye gönderilen Heyet-i Nâsiha'nın, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarının ve İstanbul Hükûmetine bağlı bazı mülki idarecilerin propagandası bu yönde idi. Dolayısıyla, bazı kesimlerde oluşan zihin bulanıklığının giderilmesi ve Millî Mücadelenin gerekliliğinin ortaya konması çok önemli idi. İşte bu aşamada gerek Denizli Sancağında gerekse diğer sancaklarda halkla iç içe olan müftülerin, din görevlilerinin ve eşraftan ileri gelenlerin önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Kısa sürede Denizli ve ilçelerinde millî teşkilatlar kuruldu. Denizli'de Ahmet Hulusi, Tavas'ta Cennetzade Tahir, Çal'da Ahmet İzzet, Sarayköy'de Ahmet Şükrü, Buldan'da Salih Efendizade Mehmet, Acıpayam'da Hasan Efendi adlı müftüler ile askerlik şubesi başkanları, belediye başkanları ve eşraftan ileri gelenler bölgelerindeki millî teşkilatlanmanın öncülüğünü yapmışlardır. Hem Denizli hem de araştırmamıza konu olan diğer sancaklarda kurulmuş ve genel adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olan millî teşkilatların karakteristiğine bakıldığında, bölgedeki din görevlileri ile birlikte, asker, bürokrat, eşraf, belediye başkanı gibi aşağı yukarı toplumun hemen her kesimini temsil eden şahısların kurucular arasında bulunması, Millî Mücadele hareketinin tabana mâl olan bir hareket olduğunun göstergesidir.

İzmir'den başlayıp Aydın- Denizli istikametinde yayılan Yunan işgalleri, şüphesiz bölge halkının direniş ruhunu kamçıladı. Çünkü Yunan işgal metodu, yakıp yıkmak, katletme eylemleriyle "korku" esasına dayanıyordu. Buldan'ın ve Çivril'in işgalinde görüldüğü üzere bölge halkı insanlık dışı muamele ve katliama maruz kaldı. İşgalci Yunan askerleri Cabar Köyü'nde, çoluk- çocuk, kadın, yaşlı demeden çoğu yanarak seksenüç canı katlettiler. İzmir'in işgalinden itibaren bu şekilde korku ve katliama dayalı olarak yayılan Yunan işgallerine karşı daha ilk günlerden itibaren Denizli Sancağında milis gönüllü kuvvetler teşekkül etmeye başladı. Bölgede kurulan ilk millî kuvvet Sarayköy Müfrezesi olmuştur. Başta Denizli Redd-i İlhak Cemiyetinin gönüllü yazımıyla başlayan ve daha sonra civar sancak ve kazalardan gelen gönüllüler, efeler ve bazı askerî birliklerin de katkısıyla ciddi bir kuvvet haline gelen bu müfrezeler, 30 Haziran 1919'da Aydın'ı Yunan'ın birinci işgalinden kurtardı. Öte yandan, Tavas, Çal, Buldan, Çivril ve hatta bazı köylere varıncaya kadar o yerin adıyla veya başka adlarla anılan gönüllü müfrezeler oluştu. Bu gönüllülerin Ağustos 1919 tarihi itibarıyla toplamda sayıları 3000'e ulaşmış idi. Bütün bu gelişmeler, millî mücadele karşıtı propagandalara rağmen bölge halkının vatan savunması konusunda kararlılığını göstermesi bakımından önemli görülmelidir. Bir bakıma Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin silahlı kolu sayılabilecek bu millî müfrezelerin ihtiyaçları da genellikle halkın yardımlarıyla karşılanıyordu. Tabii ki, bölgedeki askerî birlikler, el altından bir taraftan sivil kıyafete bürünmüş askerî personeli ile eğitim, sevk ve idare yönünden destek sağlarken, diğer taraftan silah- mühimmat vb. lojistik katkıda bulunuyordu. Bir başka ifade ile "Kuvâ-yı Milliye" dendiğinde, tamamen sivil organizasyon akla gelmemelidir. Başta askerlik şubeleri olmak üzere, bölgedeki diğer askerî birlikler de işin içinde idiler. Bu tablo Türk milleti için söylenen "ordu-millet" kavramının da somut örneği olarak algılanmalıdır.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'ndan çıkmış yorgun ve fakir olmasına rağmen Denizli halkının, son imkânlarını seferber ederek cephe için elinden gelen aynı ve nakdî yardımları esirgemediği görülmüştür. Başta Denizli olmak üzere, bölgeden toplanacak yardımların koordinesi ve denetimi ile cephenin iase ve ikmalinin düzenli bir şekilde yürütülmesi hususunda bazı tedbirler alındı. İlki 7-8 Temmuz 1919'da ve ikincisi 23 Eylül'de toplanan Nazilli Kongreleri'nde yukarıda belirtilen görevler için Heyet-i Merkeziye oluşturuldu. Bu kurul, yalnızca Denizli değil bu ciltte ele alınan diğer iller üzerinde de tasarrufa sahip bulunuyordu. Bütün bu gelişmeler, Millî Mücadele'nin rastgele değil hem cephede hem de cephe gerisinde planlı ve ciddi bir organizasyon ile yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum, Türk milletinin "teşkilatçı" özelliğini yansıtmaktadır.

Aynı ve nakdî yardımların yanı sıra cephenin sağlık yönünden desteklenmesi de çok önemli idi. Denizli'nin cepheye yakın olması sebebiyle, hasta ve yaralı askerler için Kuvayı Milliye'nin oluşmaya başladığı daha ilk günlerde Denizli'de sağlık kuruluşları açıldı. Bu dönemde Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi, Denizli ve yöresinde bulaşıcı hastalıklar da yaygın idi. Dolayısıyla Denizli'de kurulan hastaneler halkın sağlığı konusunda önemli bir boşluğu dolduruyordu. Kızılay'ın açtığı seyyar sağlık kuruluşlarının yanında Millî Hastane ve özellikle Memleket Hastanesi, Denizli halkına ve cepheden gelen hasta ve yaralı askerlere sağlık hizmeti verdi.

Denizli Sancağında vatan savunması için her türlü fedakârlığın yapıldığı bu günlerde, maalesef Millî Mücadele aleyhtarlarının da boş durmadığı görülmüştür. Metin içerisinde ayrıntılı olarak temas edildiği üzere, her şeyden önce asırlardır Türk idaresinde huzur ve refah içerisinde yaşamış olan azınlıkların, diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi, Denizli Sancağındakilerin de -bazı istisnaları olmakla birlikte- Yunan işgalcilerle iş birliği yaptığı delilleriyle ortaya çıkmıştır. Üstelik İzmir'in işgalinin daha ilk gününde Denizli'de yapılan mitingde Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin, arka sıralardan mitingi izleyen azınlıkları göstererek; "bunlar bize Allah'ın birer emanetidir sakın onlara dokunmayın" diyerek değer verdiği Gayrimüslimler böyle bir tutum içine girmiş bulunuyorlardı. Bu durum karşısında şüphesiz, ilgili makamlar bir tedbir almak durumunda idiler. Hem cephe güvenliğini hem de kendilerinin can güvenliğini emniyete almak için 1920 Temmuzunun ilk haftasında 20-40 yaş arası Rum ve Ermeniler daha iç kısımlara Eğirdir'e nakledildiler. Bu nakil işinde görevlendirilen müfrezenin bazı istenmeyen taşkın davranışlarda bulunduğu iddia ediliyordu. Bu durumu fırsat bilen bazı yerli işbirlikçiler ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları, nakil işinde görevli kızanlara ve Sökeli Ali Efe'ye ateş ederek onun ölümüne sebep oldular. Bu olaylar, Millî Mücadele'de Denizli'de çok acı bir iz bırakacak olan "Denizli Olayı"nı tetikledi. Demirci Efe kızanlarıyla 8 Temmuz'da Denizli'ye geldi. İstasyonda kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Askeralma Bölge Başkanı Miralay Tefik, bir kızanın "isteseydi önleyebilirdi" sözü üzerine, Demirci tarafından maalesef şehit edildi. Ertesi gün olayla ilgili adları geçen altmışdan fazla (bazı kaynaklarda altmışsekiz) kişi Demirci tarafından ölümlerle cezalandırıldı. Millî

Mücadele’de Denizli tarihi açısından fevkalade üzücü olan bu olay, dönemin olağanüstü şartları dikkate alınsa bile hukuki açıdan hiçbir şekilde mazur görülemez. Bu olay yüzünden Denizli Millî Heyeti bir müddet Denizli’den ayrılmak mecburiyetinde kaldı.

Yine Millî Mücadele süreci içerisinde bölgede bazı çeteler de türedi. Özellikle Çal bölgesinde kendilerine “İslam Çetesi” adını koyan bir grup eşkıya ile Çivril bölgesinde *Çopur Musa Çetesi* asayiş tehdit edenlerin başında geliyorlardı. Bölgedeki askerî birlikler ile gönüllü müfrezelerin iş birliği sayesinde uzun bir takip ile bu çeteler tasfiye edildi.

Görüleceği üzere, bir taraftan Yunan işgallerine karşı vatan savunması yapılırken, bir taraftan da içeride Millî Mücadeleye zarar verenlerle mücadele ediliyordu. Ama bütün bu zor şartlara rağmen, Düzenli orduya geçiş ile birlikte önce İnönü’de, takiben Sakarya’da işgalci Yunan kuvvetlerine büyük darbeler indirildi. 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz ile bu zaferler süreci taçlandırıldı. 9 Eylül 1922’de İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı. Bu zaferler, bütün vatan coğrafyasında olduğu gibi, Denizli Sancağında da coşku ile kutlandı. Tabii ki bu coşkunun bir de bedeli vardı. Pek çok Denizlili, vatan savunmasında toprağa düştü, şehit oldu. Millî Savunma Bakanlığı’nın kayıtlarına göre İstiklâl Savaşı’nda şehit olan beş yüzden fazla Denizlili vatan evladının künyesine ulaşılmıştır. Ancak daha önceleri Denizli ve ilçeleri Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü arşivinde iken 2010’lu yılların başlarından itibaren Ankara’ya alınmaya başlanan *Vefayâta Mahsus Vukat Defterleri*’nin incelenmesi ile şehit sayıları güncellendiğinde bu sayının daha da artacağı düşünülmektedir.

Son söz olarak denilebilir ki, Denizli Sancağı Millî Mücadele’de, millî bir sorumluluk ve hassasiyet içerisinde elinden gelen gayreti ve fedakârlığı ortaya koymuştur.

Kaynaklar / References

Arşivler

A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (=TİTE) Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı (=BOA) Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Cum. Arş.,) (Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesine alınmıştır).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (=ATASE) Arşivi (Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesine alınmıştır).

Millî Savunma Bakanlığı Arşivi

Ödemiş Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi

Sürelî yayınlar

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (=BTDD)

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (=HTVD)

Hür Senirkent

İkdam

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi

Müsavat

Sabah

Sebilürreşad

TBMM Zabıt Ceridesi

Vakit

Kitap, tez ve makaleler

Akbıyık, Yaşar, "Millî Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 21, Temmuz (1991): 591- 601.

Akcan, Erol, *Millî Mücadele'de Demirci Mehmet Efe (1919- 1920)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2014.

Aker, M. Şefik, *İstiklâl Harbi'nde 57.Tümen ve Aydın Millî Cidali*, I, II, III, İstanbul: Askeri Matbaa, 1937.

Akın, Veysi, *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Millî Mücadele'de Sarayköy*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2009

Akın, Veysi, "Müftü Ahmet Şükrü Efendi ve Sarayköy'ün Millî Mücadeleye Katılması", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yay., (2021): 385- 404.

Aksakal, İ, *Millî Mücadele'de Denizli ve Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsî Efendi*, (yayınlanmamış Lisans tezi, Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi 1971)

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem yayınevi, 1983.

Akşit, Ahmet, *Denizli Memleket Hastanesi*, Denizli: Yeni Basımevi, 1944.

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş 1912- 1922 ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yay., 1970.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.

Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1942.

Avrahoğlu, O. Zeki, *Buldan ve Yöresinin Tarihçesi*, Ankara: Önder Matbaacılık, 2013.

Aydinel, Sıtkı, *Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990

- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, C. 6, İstanbul: Sabah Kitapları, 1968.
- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, C. 7, İstanbul: Baha Matbaası, 1969; C.8, İstanbul 1972.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1983.
- Beyazıt, Yasemin, "Hüseyin Mazlum Bababalım ve Ailesinin Millî Mücadele'deki Yeri", *Belgi*, Yaz 2013, sayı:6.
- Borak, Sadi, "Sarıklı Bir Mücahit", *Hayat Tarih Mecmuası*, Ekim 1968, sayı:9.
- Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, (Hazırlayan: Çivril Kaymakamlığı), Denizli: 1985.
- Cebesoy, A. Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: 1953
- Cevdet Kerim, *İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)*, İstanbul: 1341.
- Çelebi, Mevlüt, *Heyet-i Nâsiha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2020.
- Çoşar, Sami, *İstiklâl Harbi Gazetesi*, Yeni İstanbul yayınları.
- Daniş, Naci Sadullah "Oğlu Demirci Efeyi Anlatıyor", *Demokrat İzmir Gazetesi* 1,8 Ocak 1971.
- Dayı, s. Esin, *Nazilli Kongreleri (1919)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1998.
- Denizli İl Yıllığı /1973, Cumhuriyet'in 50. Yılında Denizli*, Ankara: 1973.
- Esengin, Kenan, *Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969.
- Hacıfettahoğlu, İsmail *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921 Millî Mücadele'de Hilal-i Ahmer*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, 2009,
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1969.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, C.2, Ankara: T. İş Bankası Kültür Yay., 1965.
- Güneş, Günver -Müslime Güneş, "Heyet-i Milliyeden Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri", *Belgi*, 18, (yaz 2019): 1255- 1280.
- Haytoğlu, Ercan, "Birinci Meclis Milletvekillerinden Necip Bey (Buldanlıoğlu) ve Millî Mücadele'deki Yeri", *Belgi*, 10, (Yaz 2015): 1319- 1330.
- Haytoğlu, Ercan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Acıpayam (Garbikaraağaç- Acıbadem)", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., (ed: Turgut Tok, Ercan Haytoğlu), (2021): 85- 115.
- Haytoğlu, Ercan, "Millî Mücadele Döneminde Tavas", *Kadim Oğuz Şehri Tavas*, İzmir: Tavas Belediyesi Yay., (Ed: Mehmet Meder, Süleyman İnan, Mehmet Karabay), (2014): 22- 60.
- Haytoğlu, Ercan, "Müftü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ve Millî Mücadele'de Çal", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli- 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli: (Ed: B. Topuz, R. Urhan, M.A. Gülel) (2007): 370- 381.
- İlhan, Avni, "Millî Mücadele'de Acıpayam ve Hasan Efendi Hoca", *Millî Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi*, Denizli: Denizli Belediyesi Yay., 2010.
- İstiklâl Harbi Sıhhiye Raporu*, İstanbul: (hazırlayan, Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi), 1341.
- İzmir Fecâyii*, İstanbul: 1335.
- İzzettin (Çalışlar), *İkinci İnönü Muharebesi'nde 61. Fırka*, İstanbul 1932
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara: TTK Yay., C. 1, 1970.
- Kaptan, Şükrü Tekin, *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler I-II*, Denizli 2000.
- Kaygusuz, Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1955.

- Kılıç, Ahmet İhsan "Millî Mücadele Yıllarında Senirkent", *Hür Senirkent*, 6 Eylül 1958, 20 Eylül 1958, 27 Eylül 1958, 20 Aralık 1958.
- Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Çeviren: Hakkı Devrim, İstanbul: Kaynak Kitaplar, 1974.
- Köstüklü, Nuri, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1990; Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Köstüklü, Nuri, "Millî Mücadele'de Bir Millî Kuvvet: Demiralay", *XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 5-9 Eylül 1990.
- Köstüklü, Nuri, "Askerlik Şubesi Yazışmalarına Göre Batı Cephesi'nde Yaşanan Bazı Zorluklar", *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-16 Kasım 2007, Bildiriler Kitabı*, C.I, Ankara: (2010.)
- Köstüklü, Nuri, "Birinci Dünya Savaşı Sosyal Tarihinin Yeterince Bilinmeyen Önemli Bir Kaynağı: Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:24, (Yaz 2017): 19- 30.
- Köstüklü, Nuri, "I. İnönü Muharebesi ve Siyasî Sonuçları Üzerine Bazı düşünceler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21, (Temmuz 1991): 603- 607.
- Köstüklü, Nuri, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915- 1921)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2020.
- Köstüklü, Nuri, "Birinci Dünya Savaşı'nda 12. Osmanlı Otomobil Koluna Ait Efrad Künye Defteri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı:98 (Güz 2018): 41- 126.
- Köstüklü, Nuri, *Millî Mücadele'de Manisa Uşak Afyonkarahisar Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2009
- Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921*, Hazırlayan: İsmail Hacifettahoğlu, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2009.
- Müftüler, Lütfü, *Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir: Türkdili Basımevi, 1947.
- Önen, Coşkun, "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı:6, Denizli 2005.
- Pancar, Emine, "Aydın Cephesi Kuvâ-yı Milliyesi İçin Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/2, (2011): 274- 284.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 3, Ankara: Öğretmen Yayınları, 1986.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Ankara: TTK Yay., 1996.
- Sayhan, Münir, "Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kurucu Üyeleri", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, (Ed. T. Tok- E. Haytoğlu), Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., (2021): 241- 268.
- Sertoğlu, Mithat, "Millî Mücadele'de Kahraman Denizli", *BTTD*, 1968, sayı: 6.
- Sındırgılı Süreyya (S. Özgeevren), *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, İstanbul: Sel yayınları 1955,
- Smyrne Turque, Poblacion de la Societé de Défans des Droits Ottomans- Smyrne No: 4. Empremerie Ahmed İhsan*, 1919,
- Sun, Zeynel Besim, "Beni Nasıl Kestiler", Anlatan: Denizli Postanesi Havale Memuru İbrahim, *Yeni Sabah Gazetesi*, 20.10.1939.
- Sürmeli, Serpil, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1998.
- Şapolyo, E. Behnan, *Kuvâ-yı Milliye Tarihi*, Ankara 1957

- Tahsin, Suat, *Türkiye Cumhuriyeti ve Hâlikî Gazi Mustafa Kemal*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1933.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. 1*, Ankara: MEB Yay., 1973,
- Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Tok, Turgut., "İki İstiklâl Madalyalı Kahraman: Müftü Ahmet Çalgüner (1875- 1952)", *15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., (2021): 347- 360
- Tokat, Emin Aslan, *Millî Mücadele'de Sarayköy Hatıralarım*, Ankara: Sarayköy Belediye Başkanlığı Yay., 2017.
- Toker, Tarhan, *Denizli Sağlık Tarihi Sağlık Hizmetleri Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli 1986.
- Toker, Tarhan, *Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli 1983.
- Tosun, Ulvi Ufuk, *Millî Mücadele Döneminde Asker Firarileri Sorunu*, Atatürk Araştırma Merk. Yay., Ankara 2021.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859- 1952*, İstanbul 1952
- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi İzmir- Aydın- Manisa- Denizli (1919- 1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbî VII, İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1975.
- Türk İstiklâl Harbi*, II/1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Türk İstiklâl Harbi*, II/1, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1963.
- Tütenk, A. Akif, *Millî Mücadele'de Denizli*, Denizli Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yay., Ahenk matbaası, İzmir 1949.
- Uysal, Mehmet Ali, *Cumhuriyet Döneminde Denizli Kazası*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 1999.
- Yıldız, Bilal, "Yeni Belgeler ve Çalışmalar Işığında Denizli Vak'ası", *SDÜ, Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, Isparta 2013, sayı:18

İnternet kaynakları

- <http://civril.gov.tr/tarihce> (erişim tarihi (=e.t): 01.04.2022).
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/demirci-mehmet-efe-1883-1961/> (e.t. 20.07.2022).
- <https://denizlidh.saglik.gov.tr/TR-637261/tarihcemiz.html> (e.t: 16.06.2022).
- <https://www.cevak.org.tr/tarih3.aspx> (e.t: 05.07.2022)
- <http://www.usakport.com/yasam/iste-usakin-eskiyalari-h3552.html> "İşte Uşak'ın Eşkiyaları", (e.t. 05.07.2022)

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ | Necmettin Erbakan Üniversitesi |
nkostuklu[at]erbakan.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4583-284X**

1959 Yılında Yalvaç/Isparta'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yalvaç'ta, Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi ve Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nda tamamladı. 1983'te Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne Araştırma Görevlisi olarak girdi. Aynı Enstitü 'de Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Yüksek Lisans ve Doktorasını tamamladı. 1989'da Selçuk Üniversitesi'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. 1992'de Doçent, 1998'de Profesör oldu. Üniversitenin değişik kademelerinde yönetici olarak görev aldı. 1997'de YÖK/ Dünya Bankası projesi çerçevesinde İngiltere'ye gönderildi. Leeds Üniversitesi School of Education'da Tarih Eğitimi alanında eğitim gördü, buradan sertifika aldı. İngiliz Tarih Eğitimi sistemi üzerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. 1995'den beri Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Asli Bilim Kurulu Üyesi olan Köstüklü, yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda bilimsel programlara katıldı. Halen N. Erbakan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Köstüklü'nün; Yakınçağ Türk Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Tarih Eğitimi alanında yayınlanmış yirminin üzerinde araştırma eseri ve çok sayıda bilimsel makalesi bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ | Necmettin Erbakan University |
nkostuklu[at]erbakan.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4583-284X**

He was born in 1959 in Yalvac/ Isparta. He completed his primary and secondary education in Yalvaç, and his higher education at Ankara University and Ankara Higher Teachers' School. In 1983, he entered Ankara University Turkish Revolution History Institute as a Research Assistant. He completed his MA and PhD in the field of National Struggle and History of the Republic of Türkiye at the same Institute. He was appointed as Assistant Professor at Selçuk University in 1989. He became Associate Professor in 1992 and Professor in 1998. He worked as an administrator at different levels of the university. In 1997, he was sent to England within the framework of the YÖK / World Bank project. He studied History Education at Leeds University School of Education, where he received a certificate. He made researches and studies on the British History Education system. Köstüklü, who has been a member of the Atatürk Culture, Language and History Higher Institution- Atatürk Research Center Principal Science Board since 1995, has participated in many scientific programs at home and abroad. Köstüklü, who is still a faculty member at N. Erbakan University; He has more than twenty research works and many scientific articles published in the field of Modern Turkish History, History of the Republic of Türkiye and History Education.